

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲ
РӯДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 891.550

ТКБ 83.3 (2Т)

А-64

АНВАРЗОДА МАВҶУДА АНВАРӢ

**ТАҲҚИҚИ ВОЖАӢ ИСТИЛОҲОТИ ҲУНАРМАНДӢ ДАР
«ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ)

Душанбе – 2024

Мундариҷа

Ихтисораҳо.....	5
Муқаддима.....	6
БОБИ I. Таҳқиқи вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	16
1.1. Матолиби муқаддимавӣ.....	16
1.2. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ.....	22
1.3. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушок.....	29
1.3.1. Баёни умумии воҳидҳои луғавии марбут ба пушок.....	30
1.3.2. Номи пушиданиҳо	36
А. Вожаҳои пушоки муштаракӣ занон ва мардон.....	37
Б. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои занон.....	55
В. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои хоси мардон.....	61
1.4. Вожаҳои марбут ба номи порчаю матоъ.....	79
БОБИ II. Сохтори вожаҳои истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	95
2.1. Матолиби муқаддамотӣ.....	95
2.2. Вожаҳои истилоҳоти содаи ифодакунандаи ҳунармандӣ.....	98
2.2.1. Вожаҳои содаи ифодакунандаи асбобҳо.....	98
2.2.2. Вожаҳои содаи ифодакунандаи либосу матоъ.....	106
2.2.3. Вожаҳо ва истилоҳоти содаи ифодакунандаи номи касбҳо.....	109
2.2.4. Вожаҳои содаи ифодакунандаи порчаю палос.....	112
2.2.5. Вожаҳои содаи ифодакунандаи ченаку андоза.....	112
2.2.6. Вожаҳои содаи ифодакунандаи таҷҳизоти марбут ба ҳайвонот...113	
2.3. Нақши калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни	114
2.3.1. Пасванди -а.....	115
2.3.2. Пасванди -ак.....	116
2.3.3. Пасванди -анда.....	118

2.3.4. Пасванди -бон.....	119
2.3.5. Пасванди -вор.....	120
2.3.6. Пасванди -гар.....	121
2.3.7. Пасванди -дон.....	124
2.3.8. Пасванди -й//-гй.....	125
2.3.9. Пасванди -ин//-гин.....	128
2.3.10. Пасванди -зор.....	129
2.3.11. Пасванди -ча	129
2.3.12. Пасванди –чй	132
2.3.13. Пасванди –нок.....	138
2.3.14. Пасванди –манд.....	138
2.4. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и	
Садриддин Айни	139
2.4.1. Калимаҳои мураккаби пайваст.....	140
2.4.2 Калимаҳои мураккаби тобеъ.....	141
2.4.3. Калимаҳои мураккаби омехта.....	148
Хулоса	156
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои диссертатсия	158
Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия	160
Феҳрасти адабиёт	162-195
Замимаи Луғати вожаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и	
Садриддин Айни.....	196-222

Ихтисораҳо

АРД – Автореферати рисолаи докторӣ

АРН – Автореферати рисолаи номзадӣ

АДД – Автореферат докторской диссертации

АКД – Автореферат кандидатской диссертации

БҚ – Бурҳони қотей

ва диг. – ва дигарон

ва ғ. – ва ғайра

ва ҳ. – ва ҳоказо

ГЗАҲТ – Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик

Дис. н.и.ф. – диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзоди илмҳои филологӣ

Дис. д.и.ф. - диссертатсия барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои филологӣ

ДФМТ – Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик

ЗАҲТ – Забони адабии ҳозираи тоҷик

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

Луғатнома – Луғати нимтафсилии тоҷикӣ (1976)

[М] - муаллиф

с. - саҳифа

ТКД – Таджики Каратегина и Дарвоза

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФД – Фарҳанги Деҳхудо

ФМЗТ – Фарҳанги муккамали забони тоҷикӣ

ФГҶЗТ – Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ

ФКЗП - Фарҳанги кучаки забони паҳлавӣ

[ҲМ] - ҳаммуаллиф

ҷ. - ҷилд

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таҳқиқи илмии масъалаҳои забони осори адибони забардасти тоҷик барои муайян сохтани асолати таркиби луғавии забон дар давраҳои гуногун мусоидат мекунад. Забони осори адибон на танҳо хусусиятҳои грамматикӣ, балки хусусияти савтию вожагониро фаро мегиранд, ки ба ин васила метавон вазъи забони замони зиндагии адибро муайян кард. Яке аз адибоне, ки бо осори гаронмояш диққати донишмандонро даҳсолаҳост, ки ҷалб кардааст, устод Садриддин Айнӣ мебошад, аммо масоили матраҳнашуда дар назму насри ин адиби забардаст кам нестанд. Яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ баррасии хусусиятҳои забони вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар осори устод С. Айнӣ мебошад, ки онҳо дар саросари осори адиб фаровонанд ва аз мавҷудияти касбу ҳунарҳои гуногуни миллӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Беҳуда нест, ки бо ҳидоятҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон шуда буд, ки барои эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва муаррифии онҳо ба ҷаҳониён мусоидат карда истодааст. Касбу ҳунарҳои зиёде, ки дар тули таърих ҳамсафари ҳаётии мардуми мо будааст, сарвати зеҳнии миллати тоҷик ба ҳисоб меравад.

Вожаю истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ дар осори устод С. Айнӣ ҷойгоҳи махсус дошта, дар байни дигар истилоҳоти соҳавӣ дар марҳилаи имрӯзи забони тоҷикӣ аҳаммияти калони илмӣ доранд. Махсусан, дар «Ёддоштҳо»-и адиб ин қабати луғавӣ барои муаррифии касбу ҳунар ва пешаҳои гуногуне, ки миллати тоҷик доштааст, санади таърихӣ мебошад ва аксарияти он анъанаҳои пешавариҳо то имрӯз боқӣ мондаанд. То имрӯз ба баррасии забони ин қабати луғавӣ дар осори адиби мазкур тавачҷуҳи махсусе зоҳир нашуда, кори диссертсионӣ ба вучуд наомадааст. Ин аст, ки мо таҳқиқи хусусиятҳои маъноию вожагонӣ ва

сохтори вожаю истилоҳоти марбут ба ҳунармандиро дар асоси маводи «Ёддоштҳо» масъалаи мубрами илмӣ доништа, ҳалли онро муҳим арзёбӣ менамоем.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Баррасии забоншиносии осори устод Айнӣ аз замони зиндагии адиб шуруъ шуда, то имрӯз идома дорад. Айнӣшиносон ба масоили гуногуни осори адиб даст задаанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки устод Садриддин Айнӣ на танҳо шоиру нависанда, балки забоншиносу адабиётшинос, фолклоршиносу шевашинос, луғатшиносу луғатнигор, таърихшиносу драматург ва воқеанигори машҳур ба шумор меравад, муҳаққиқон мутобиқи равияҳои илмии худ ба баррасии осори устод пардохтаанд, ки шумораи онҳо беҳисоб аст. Агар ба таҳқиқи забоншиносон назар афканем, хоҳем дид, ки дар ин соҳа низ корҳои зиёде шуда, ба маҳорати забондонии устод С. Айнӣ, тарзи баёну услубиёти адиб, хусусиятҳои вожагонии асарҳои алоҳидаи адиб, таҳқиқи фразеологизмҳо, вижагиҳои сарфию наҳвии осори нависанда ва маҳорати луғатнигории ӯ таваҷҷуҳи хоссаи муҳаққиқон равона шудааст. Аз байни осори илмии донишмадон корҳои муҳаққиқоне чун А. А. Керимова [226], В. Асрорӣ [8], Н. Маъсумӣ [64], Р. Абдуллозода [2], С. Ҳалимов [164], Х. Юсупов [299], М. Холов [286], Х. Ҳусейнов [171], М. Шодиев [292], М. Б. Норов [246], А. С. Сабзаева [125], С. М. Сабзаев [121], С. Назарзода [81], [82], [85], М. М. Мирзоева [239], [240], С. Ф. Низомова [92], [93], М. Шодиев [292], А. Шарофиддинова [185], М. Зоитова [42], Н. С. Сатторов [126], [127] ва ғ., ки асару монографияҳои ихтисосианд, арзиши калони илмӣ доранд.

Дар баробари ин, ҳанӯз аз солҳои 50-уми асри гузашта оид ба масоили гуногуни марбут ба забони осори устод С. Айнӣ дар маҷаллаҳои «Тоҷикистони сурх», «Шарқи Сурх», «Ҳақиқати Узбекистон», «Мактаби советӣ», «Маориф ва маданият», «Тоҷикистони советӣ», «Бадахшони советӣ», «Садои Шарқ», «Паёми Китобхонаи миллӣ», «Паёми донишгоҳи миллӣ», «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ», дар маҷмуаҳои илмии

«Масъалаҳои забони тоҷикӣ», «Маводи ҳамоиши илмии байналмилалӣ», «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик», «Масъалаҳои филология ва робитаи адабӣ», «Чашнномаи Айнӣ» ва ғ., ки дар солҳои гуногун нашр шудаанд, мақолаҳои зиёди анзишманде бо қалами донишмандоне чун Н. Маъсумӣ [63], К. Айнӣ [3], М. Шукуров [190], Х. Отахонова [98], Р. Абдуллозода [12], М. Муҳаммадиев [77], С. Ҳалимов [162], Ҳ. Рауфов [105; 106], Д. Карамшоев [48], Т. Ваҳҳобов [27], Т. Шокиров [187], А. Ҳасанов [167], Н. Шарофов [184], Р. Ғаффоров [34], Ғ. Чӯраев [178], Н. Офаридоев [100], О. Қосимов, Н. Зухуров [52], С. Р. Раҳматуллозода [107], Назарзода С [81; 82; 85], С. Аминов [13], А. Дж. Саломов [271], С. Атобуллоев [9], Ҳ. Турсунова [142], А. Воҳидов [28], Р. Маъруфов [66], С. Мирзоев [69], Т. Чориев [172], Ё. Саидов [129;130], Ё. Саидов М. Шарифова [130], М. Ёрунова, М. Бобоева [145], С. Узбеков [147], Р. Холназаров [160], Н. Сатторов [126], М. М. Зоитова [42] ва диг. мансуб аст, ки хусусияти гуногуни забони осори устод С. Айнӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Аз таҳқиқи ҳамаи ин осор маълум гардид, ки вожаю истилоҳоти хунармандӣ ба сифати кори диссертатсионӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ таҳқиқ нашуда бошад ҳам, баъзе ишораҳои мухтасар дида мешавад, ки дар рафти таҳқиқ аз онҳо ёдовар хоҳем шуд. Ба сурати кори алоҳидаи диссертатсионӣ баррасӣ нашудани мавзуи мазкур бозгӯи аҳаммият, зарурат ва мубрами интихоби мавзӯ ба шумор меравад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи осори адибон ва, махсусан, осори суҳанвари камназир устод Айнӣ марбут ба мавзӯҳои равияи илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ буда, таҳқиқи хусусиятҳои вожагонӣ сохтори калимаҳои хунармандии «Ёддоштҳо»-и адиби бузург аз зермавзӯҳои равияи номбаршуда ба шумор меравад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии кори диссертационӣ таҳқиқи илмӣ хусусиятҳои вожагонӣ маъноӣ ва сохтори вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ба шумор меравад. Зимни таҳқиқ ба масоили мансубияти забонии вожаи истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ тавачҷуҳ шуда, онҳо дар заминаи таносубашон ба пешаҳои дузандагӣ ресандагӣ, вожаи истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушоки занону мардон ва номи порчаи матоъ мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд. Таҳқиқи хусусиятҳои сохторӣ ва муайян кардани қолибҳои калимасозии соҳаи ҳунармандӣ мақсади асосии таҳқиқи илмиест, ки дар кор пайгирӣ шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои матраҳ кардани мақсади мазкур ҳалли вазифаҳои зеринро зарур медонем:

1. Омӯзиши масоили назариявӣ ва андешаҳои донишмандони соҳа дар робита ба яке аз арзишҳои фарҳангии миллати тоҷик, ки бо калимаи ҳунармандӣ ёд мешавад.

2. Гирдоварӣ, танзиму табақабандии вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ аз «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ.

3. Таснифи вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ тибқи мазмуну моҳият. Баррасии маъноии вожаи истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ ва дар ин замина муайян сохтани таносуби гендерии онҳо. Зимнан таҳқиқи калимаҳои муродифию мутазод ва ҳамгуни ҳунармандӣ.

4. Муайян сохтани мақом ва ҷойгоҳи вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ дар байни дигар қабатҳои луғавӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ва нишон додани омори истифодаи онҳо;

5. Таҳлили сохтори вожаи истилоҳоти ҳунармандӣ:

а) нишон додани мавқеи калимаҳои сода дар ташаккули вожаи истилоҳоти ҳунармандии мансуб ба асбоби рӯзгори мардум, либосу

матоъ, номи касбҳо, порчаю палос, ченаку андоза, таҷҳизоти ҳайвонот дар «Ёддоштҳо»;

б) таҳқиқи калимаҳои сохтаи марбут ба ҳунармандӣ ва муайян сохтани ҷойгоҳи вандҳои калимасоз дар сохтани истилоҳоти ҳунармандӣ;

в) баррасии қолибҳои калимаҳои мураккаби пайвасту тобеъ ва типи омехтаи марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо».

Объекти таҳқиқ «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ (Душанбе, 2009. –680с.) мебошад. Зикри ин нукта зарур аст, ки таҳқиқи хусусиятҳои забонии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ бори аввал ҳамчун объекти алоҳидаи таҳқиқ сурат мегирад.

Предмети таҳқиқот. Мавзуи диссертатсионии мо таҳқиқи хусусиятҳои вожагонӣ ва сохтори вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ба шумор меравад. Дар он таҳқиқи назарии вожагонии ҳунармандӣ сурат гирифта, барои равшан шудани ташаккули калимаҳои ин соҳа масоили калимасозии онҳо бо ҷалби назарияи мавҷудаи мансуб ба донишмандони ватанию хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқро осори назариявии донишмандони забоншиноси ватанию хориҷӣ, ки ба масъалаҳои вожагонӣ ва калимасозӣ бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд, ки метавон ба ҳайси намуна чанде аз онҳоро зикр кард: М. С. Андреев [198; 199; 200], А. А. Семёнов [272; 273], Н. А. Кисляков [228; 229], Е. М. Пешерева [254], В. В. Виноградов [206; 207], М. Д. Степанова [274], К. С. Кубрякова [230], В. В. Лопатин [231], А. Левковская [232], В. С. Расторгуева [259; 260; 261; 262], И. М. Оранский [248], А. Л. Хромов [287], Л. С. Пейсиков [250; 251; 252; 253], Н. Н. Ершов [214; 215], Т. Н. Пахалина [258], З. А. Широкова [291], А. Давидов [210; 211], А. К. Писарчик [255; 256; 257], Р. Л. Неменова [96; 245], К. Айнӣ [3], Н. Маъсумӣ [61; 63], С. Ҳалимов [161], М. Қосимова [50; 51; 53], Р. Ғаффаров

[35], Ш. Рустамов [117;118; 119; 120], Д. Хоҷаев [155], Б. Камолиддинов [45], Ш. Кабилов [49], Т. Ваҳҳобов [26], М. Муҳаммадиев [76], Ғ.Ҷӯраев [177], Ҳ.Маҷидов [58], Д. Саймиддинов [121; 122; 123], Ф. Шарифова [181], А. Ҳасанов [167; 168], Т. Шокиров [186], О.Қосимов [220; 221; 222; 223; 224], Д. Ҳомидов [170], М. Мирзоева [240], Ф. Амонова [194], Н. Гадоев [30], С. Назарзода [83; 84], М. Саломов [133], Ҳ. Султон [136; 277], С. Раҳматуллозода (Хоркашев С) [108; 111; 151; 152; 153], М. О. Олимҷонов [97; 247], С. Низомова [92; 93; 94], С. Қурбонов [55; 56], П. Нуоров [315], А. Нуоров [313; 314], А. Мирбобоев [67; 241], С. Мирзоев [71; 72] ва диг.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Кори диссертационӣ дар асоси усулҳои таҷзияву таҳлил, шарҳу тафсир ва омури мушоҳида рӯйи кор омадааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки маводи баррасишуда ҳолати кунунии истифодаи вожаю истилоҳоти ҳунармандиро фаро мегирад, истифода аз усули синхрониро мучиби роҳандозии кори диссертационӣ донистем.

Сарчашмаи таҳқиқот. Сарчашма ва маводи кор матни «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ (Душанбе, 2009. –680) мебошад. Ҳамчунин, аз нашри интиқодии Куллиёт (Ҷилди 10. «Ёддоштҳо», қисми 1 ва 2. Душанбе: «Дониш», 2021. - 433с.) истифода шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навгониҳои кори диссертационӣ аз он иборат аст, ки вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ бори аввал ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар диссертатсия маводи марбут ба ҳунармандии «Ёддоштҳо» мутобиқи мавзӯҳои муносиб табақабандӣ шуда, хусусиятҳои вожагонии маъноӣ ва калимасозии қабати мазкур мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Осори назмию насрии устод Айнӣ аз ҳар ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст. Махсусан, агар ба таркиби луғавии он назар кунем, хоҳем дид, ки дар он даҳҳо қабати луғавии марбут ба соҳаҳои ҳаёт нуҳуфтааст, ки аз забони осори адабиёти классикӣ ва забони зиндаи халқ маншаъ мегиранд.

2. Таҳқиқи қабатҳои луғавии марбут ба соҳаҳо аз рӯи осори устод С. Айнӣ ва, махсусан, дар асоси маводи марбут ба ҳунармандӣ қобили таваҷҷуҳ буда, барои нишон додани имконоти вожагонии забони тоҷикӣ мусоидат мекунад.

3. Дар байни қабатҳои луғавии мутааллиқ ба соҳаҳо вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ ҷойгоҳи муҳим доранд, зеро касибю пешаварӣ ҳамсафари доимии миллати тоҷик ба шумор рафта, дар тули таърих даҳҳо касбест, ки маҳсули дасти касибони тоҷик буда, дар пешрафти ҳаёти иқтисодию фарҳангии одамон мусоидат кардааст ва аз ин ҷиҳат таҳқиқи забонии онҳо аҳаммияти калони илмӣ дорад.

4. Таснифу гурӯҳбандӣ ва баррасии илмии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар асоси маводи «Ёддоштҳо» барои нишон додани роҳи таърихии ташаккулу таҳаввули касибӣ ва муайян сохтани мақоми ин вожаҳо дар байни дигар калимаҳои соҳавӣ, омилҳои ба вучуд омадани ин гуна истилоҳот ва инъикоси онҳо дар осори лексикографию этнографӣ ва этнолингвистӣ ҳоизи аҳаммият мебошад.

5. Баррасии забонии хусусиятҳои вожагонии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ ва дар ин замина нишон додани хусусиятҳои маъноӣ, муродифию мутақобилӣ ва ҳамгунии онҳо бо дигар воҳидҳои луғавӣ масъалаҳои муҳимми илмӣ ба шумор мераванд, ки дар кори диссертсионӣ пайгирӣ шудаанд.

6. Таснифу табақабандии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ аз рӯи сохтор ва муайян кардани қолибҳои калимасозии онҳо, ки дар диссертатсия пайгирӣ шудааст, ҷойгоҳи ин қабати луғавиро дар ташаккули таркиби луғавӣ нишон медиҳад. Дар баробари таҳқиқи хусусиятҳои калимасозии вандҳои калимасоз ва қолибҳои калимаҳои мураккаб ба масъалаи калимаҳои содаи ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ таваҷҷуҳ шуда, нақши онҳо дар ташаккули калимаю истилоҳоти ҳунармандӣ муайян карда мешавад.

Аҳаммияти назарии таҳқиқот. Таснифу таҳқиқи вожагонии сохтори калимаю истилоҳоти ҳунармандӣ дорои аҳаммияти муайяни назариявӣ мебошад. Маводи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ, ки яке аз асарҳои мондагори миллати тоҷик ба шумор меравад, дар самти таҳқиқи назариявии вожаҳои соҳавӣ ҳоизи аҳаммият мебошад. Соҳаи ҳунармандӣ як ҷузъи фарҳанг ва соҳаи муҳимми ҳаёти ҷомеа мебошад, ки дорои вожаҳо ва истилоҳоти зиёд аст. Аз ин ҷиҳат ба таърих, этнография, этнолингвистика ва забони зиндаи мардум муносибати бевосита дошта, дар муайян намудани хусусиятҳои вожагонӣ ва сохтори калимаҳо дорои аҳаммияти калони назариявӣ мебошад. Ҷиҳати ҳалли ин масоил ба осори илмии донишмандони зиёди ватанию хориҷӣ муроҷиат карда, дар нишон додани хусусияти лингвистии ин қабати луғавӣ сайъ карда шудааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки мавод ва масоили назариявии қор дар навиштани қорҳои марбут ба вожагон, грамматикаи забони тоҷикӣ, таҳияи дастурҳои воситаҳои таълимӣ барои макотиби олий ва миёнаи касбии кишвар метавонад мусоидат кунад. Маводи таҳқиқии дар диссертатсия истифодашуда, барои дарсҳои амалӣ аз фанҳои забони тоҷикӣ, вожашиносӣ, луғатшиносӣ ва грамматика мусоидат мекунад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Баррасии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология ба ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми фардии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо» ба таври илмӣ таснифу табақабандӣ шуда, дар асоси назарияи мавҷудаи вожагонии калимасозӣ хусусиятҳои луғавию сохтори онҳо баррасӣ шудааст, ки ин ҳолат дар асоси асари мазкур бори аввал сурат мегирад.

Тасвиби амалии натиҷаҳои диссертатсия. Кори диссертатсионӣ дар чаласаи якҷояи шуъбаи забони тоҷикӣ ва шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ (суратчаласаи №4 аз 15.10.2024) мавриди баррасии илмӣ қарор гирифта, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Мазмуну муҳтавои диссертатсия дар мақолаҳои илмӣ муаллиф ва конференсияҳои сатҳҳои гуногун, аз ҷумла, конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами истилоҳоти соҳавӣ ва таҳияи фарҳангҳои истилоҳӣ», ИЗА ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ, 26.12. 2023; конференсияи ҷумҳуриявӣ «Масъалаҳои мубрами луғатшиносии тоҷик: мушкилот ва дурнамо» бахшида ба 80-солагии номзади илми филология, дотсент Ҳуснигул Талбакова, 22.12. 2023, ДМТ; конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 27-умин солгарди ҷашни ваҳдати миллӣ ва 75-солагии доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ Саймиддинов Додихудо таҳти унвони «Забони миллӣ ва ваҳдати миллӣ», 25.06.2024, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳаёти профессорону устодон, кормандон ва донишҷӯёни МД таълимии «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» бахшида ба ҳафтаи илм ва ба муносибати эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ», 26.04.2024; конференсияи илмӣ-амалӣ ба ифтихори Рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ таҳти унвони «Истиқлол ва рушди забони модарӣ», 20.02.2024, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ бахшида ба Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 04.10.2024, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ., ироа шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Дар асоси мавзӯи кори диссертатсионӣ ҷиҳати нишон додани мазмуну муҳтаво ва нуқоти асосии кор

9 мақолаи илмӣи муаллиф чоп шудааст, ки 7-тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2-тои дигар дар маҷмуаҳои илмӣ нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Кори диссертатсионӣ аз ихтисораҳо, муқаддима, ду боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, феҳрасти адабиёти истифодашуда, наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия дар ҳаҷми 195 саҳифаи чопи компютерӣ ва замимаи Луғати вожаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ пешниҳод шудааст.

БОБИ I. ТАҲЛИЛИ ВОЖАЮ ИСТИЛОҲОТИ ҲУНАРМАНДӢ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

1.1. Матолиби муқаддимавӣ. Соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон кардани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаро барои эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва муаррифии имконоти сарватҳои зеҳнии миллати тоҷик ба ҷаҳониён фароҳам овард. Касбу ҳунар сармояи бузургест, ки барои пешбурди зиндагии мардум шароити муносиб фароҳам меорад ва инсонро обрӯю икром мебахшад. Ҳунармандӣ аз замони бостон ҳамсафари мардуми тоҷик буд ва бо дастони ҳунармандони тоҷик кӯшкӯ манораю шаҳрҳо, корезҳо, роҳу воситаҳои зиндагӣ, либосу пушок, ҷӯйҳо, киштзорҳо, асбобу анҷоми рӯзгор, сохтмону бинокорӣ ва меъморию санъати тасвирий, коркарди маъдан, аслиҳасозӣ, корхонаҳои гуногуни хурду бузург, корвонсарою бозорҳо сохта шудаанд, ки ҳам барои таъмини зиндагии бофароғат имкон фароҳам оварда ва ҳам шаҳрҳоро тараққӣ додаанд. Дар ин бора бузургтарин пажӯҳишгари таърихи мардуми тоҷик Бобоҷон Ғафуров чунин гуфтааст: «Дар замони Ҳахоманишиён бо ривоҷи касбу ҳунар ва муносибатҳои пулию молӣ тараққиёти босуръати шаҳрҳои Осиёи Миёна, ҳамчун марказҳои маъмурию ва ҳунармандӣ шуруъ гардид» [36,112]. Аз тарафи дигар ин соҳаҳо бо вожаҳо ва истилоҳоти пуршумор таъмин шуда, дар такмили таркиби луғавии забонамон аз даври бостон мусоидат кардаанд.

Агар пажӯҳишҳои пешиниёро бинигарем, хоҳем дид, ки дар Тоҷикистон баррасии илмии этнографӣ аз солҳои 1920 оғоз гардидааст. Дар ин замина донишмандоне чун М. С. Андреев [198], А. А. Семёнов [273], Н. А. Кисляков [228], Е. М. Пешерева [254] пешгом буданд ва сипас Н. Н. Ершов [214], З. А. Широкова [291], Р. Я. Рассудова [263], А. Давидов

[210; 211], А. К. Писарчик [256], Р. Л. Неменова [245] саҳми калон доранд. Дар баробари донишмандони рус коршиносони тоҷик низ ин мавзӯро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Ин ҷо метавон аз мардумшиносон М. Раҳимов, Н. Нурҷонов, О. Муродов, И. Муҳиддинов, А. Мардонова, Н. Турсунов, У. Ҷаҳонов, Х. Эшонқулов, М. Ҳомидҷонова ва диг. ном бурд, ки ба таҳияву тадвини луғоти этнографии шеваҳои забони тоҷикӣ ва таҳқиқи илмии онҳо саҳми калон гузоштаанд ва дар миёни он калимаҳои этнографӣ, вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандиро низ аз диди таърихӣ баррасӣ кардаанд.

Ҳанӯз солҳои 1950-ум муҳаққиқ М. С. Андреев дар асари «Тоҷикони водии Хуф» бархе аз истилоҳоти соҳаи ҳунармандиро баррасӣ карда корбурди маҳаллии онҳоро дар баробари водии Хуф нишон додааст [195, 251]. Ба андешаи муҳаққиқ Т. Мақсудов «Омӯхтани лексикаи соҳавии шеваҳо дар бобати нишон додани ҷараёни инкишофи ҳаёти моддӣ ва маънавии халқ аҳаммияти калони илмӣ дорад, чунки таърихи ҳар як истилоҳ бевосита ба таърихи ашӯҳо, воситаҳои меҳнат, касбу кор – хулоса бо таърихи зиндагии халқ алоқаманд мебошад» [60, 99]. Муҳаққиқон Н. О. Шарофов ва Т. Қ. Ҷӯраев бар ин андешаанд, ки «агар терминҳо ифодакунандаи мафҳуми расмӣ соҳаҳои маълуми илму техника, саноат, маданият ва иқтисодиёт бошанд, лексикаи касбу ҳунар, асосан, дар байни одамони машғули касбу ҳунар (косибон) кор фармуда мешаванд. Лексикаи касбу ҳунар калимаҳои мебошанд, ки дар давоми асрҳо аз тарафи аҳли ҳунар ба вучуд оварда шудаанд. Термин ба сифати номи ҳар гуна мафҳум пайдо нашуда, балки чун воситаи ифодакунандаи мафҳуми илмӣ, асосан, дар шакли хаттӣ ба вучуд меояд. Лексикаи касбу ҳунар бошад, бештар дар байни ҳунармандон дар ҷараёни кор ва гуфтугӯ пайдо мешавад. Лексикаи касбу ҳунар чун терминҳо дар миқёси васеъ истеъмол намешавад, бинобар ин, вариантҳои шевагии лексикаи касбу ҳунар низ мушоҳида мешаванд. Масалан, хумдонро дар баъзе маҳалҳо хумб

(Яғноб), пэр (Файзобод), пермонӣ (Қаротегин) ва сӯз (Бадахшон) меноманд» [179, 5-6].

Ҳунарҳои мардумии тоҷикон дар тули садсолаҳо сайқал ёфта, барои пешбурди зиндагии мардум мусоидат кардаанд. Онҳо гуногунҷабҳа буда, соҳаҳои гуногуни зиндагиро фаро мегиранд ва барои баёни нозуктарин мафҳумҳо дар ҳар соҳа вожаҳои бисёре падида омадаанд. Вожаҳои баёнкунандаи мафҳумҳои гуногуни соҳаҳои ҳунармандӣ ба мурури замон забонзад шуда, сайқал ёфта, инак аксарияти онҳо чун истилоҳоти соҳавӣ ба кор мераванд.

Ёдоварии ин нуқта зарур аст, ки касбу ҳунари мардуми тоҷик дар осори назмиву насрӣ ва луғатномаҳо бозтоб ёфта, барои шиносии хатти таърихии рушди вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ заминаи мусоид фароҳам овардаанд. Агар шоирону нависандагон ба зарурати баёни мақсад аз ин вожаҳо ва истилоҳот истифода карда бошанд, луғатнигорон вазифаи худ донистаанд, ки луғати мавҷудаи забониро дар фарҳангҳояшон ташреҳу тафсир кунанд. Пажӯҳишгарони давраҳои гуногун дар бораи касбу ҳунари миллати тоҷик таҳқиқоти арзишманде кардаанд, ки дар онҳо ҳунарҳои мардумии давраҳои гуногуни миллати тоҷик муаррифӣ мешаванд. Яке аз чунин муҳаққиқони мӯшикоф ва нобиғаи замон аллома Бобочон Ғафуров аст, ки дар китоби «Тоҷикон» (таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) [36] таърихи миллати тоҷикро ҳамачониба мавриди таҳқиқ қарор дода, ба масъалаи касбу ҳунарҳои мардумӣ дар ҳар давраи таърихӣ аҳаммияти махсус додааст. Чунончи, вай дар боби дуюми фасли сеюми ҳамон китоб «Тахористон дар асри VI – ибтидои асри VIII» дар бораи ҳунарҳои марбут ба кишоварзӣ, тиҷорат, касбу кор, бинокорӣ, меъморӣ, санъати тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ, дуредгарӣ ва ғ. маълумоти зиёди илмӣ додааст. Дар ин боб ёдоварӣ мешавад, ки дар он замон дар Тахористон ҳунари конковӣ ва истихроҷи сангҳои гаронбаҳо, тилло, нуқра, оҳан барои сохтани асбобу

анҷоми кору рӯзгор, аслиҳа, ҷавшан, зиреҳ, ашӯи заргарӣ, сохтани шиша ва ғ. ривоч ёфтааст.

Дар фасли дигари ҳамин китоб ҳунармандӣ ва тиҷорат дар Суғд дар асрҳои VI – VII баррасӣ мешавад. Устод Б. Ғафуров дар бораи ҳунарҳои гуногун маълумот дода, аз ҷумла, чунин далели муҳимро пешниҳод мекунад, ки «маҳсулоти оҳангарон гуногун буд. Агар яроқу аслиҳаро ба назар нагирем, анвои он хеле зиёд аст. Ин ҳам олоти меҳнат – белу табару дос ва ғ.; ҳам масолеҳи бинокорию дуредгарӣ – мех, кашак, тиргак, ҳалқа ва ғ. буданд. Аз ашӯи оҳанини рӯзгор кордҳои гуногуни оҳанӣ, сагаки оҳанию биринҷии тасмаҳо, пулакчаҳои гуногун, қайчӣ, калид, шамъдонҳои гуногуни биринҷию оҳанӣ, ҷиҳози зебу зиннат ва ғ.-ро ном бурдан мумкин аст» [36, 290].

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ба бозтоби ҳаёти ҳунармандон аҳаммияти вижа додааст, зеро ҳунармандӣ дар ҳаёти мардуми мо ҷойгоҳи махсус дорад ва бино ба навиштаи устод ҳунармандон ҷамъиятҳои доштаанд ва аҳли пешаварон ба ҷамъиятҳои худашон дохил мешуданд. Устод Айнӣ менигорад: «дар Бухорои амирӣ ҳамаи касибон ва пешаварон ҷамъият доштанд: аҳли ҳар пеша ба ҷамъияте, ки ба пешаи худаш дахлдор аст, дохил ҳисоб меёфт. Аммо барои ба ҷамъият дохил шудан ариза додан ё ҳаққи аъзогӣ додан барин шартҳо набуда, модом ки ӯ (масалан) бофанда аст – аъзои ҷамъияти бофандагон, ё кафшдуз аст – аъзои ҷамъияти пойафзолдузон ба шумор мерафт [330, 388].

Бинобар осори устод С. Айнӣ, пешаварон дар асоси ақидаҳои динӣ барои худ «пир» (роҳбар) доштанд, ки онҳо ё аз шахси таърихӣ ва ё афсонаӣ будаанд. Ин масъала дар «Ёддоштҳо» чунин ба қалам дода шудааст: «Аҳли ҳар пеша бо талқини руҳониён яке аз одамони таърихӣ ё афсонаӣ-диниро қарор додаанд. Чунончи, пири бофандаҳо – Имоми Аъзам аст, пири пойафзолдузон – Бобои Порадузи бухороист, ки дар замони худ куҳнадузӣ карда будааст, пири машқобон – Аббос (амаки

пайғамбар) аст, ки дар воқеаи Карбало ба гурӯҳи Имом Ҳусайн аз дарёи Фурот бо машк об кашонда будааст, пири оҳангарон – Довуд-пайғамбар аст, ки ӯ дар замони худ гӯё зиреҳсозӣ карда будааст, пири саисон Қанбар аст, ки саиси Алӣ (ёри чоруми пайғамбар) будааст ва монанди инҳо» [330, 388]. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки касбу ҳунар ба маънии пуррааш ба маънавиёти мардум таъсир расонидааст ва ҳаёти онҳоро рангин кардааст, зеро пешаварӣ боиси пешравии равобити тичорӣ, ғановати бозорҳо ва дар маҷмуъ иқтисоди кишвар ба шумор меравад.

Дар байни вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо» **номи умумии** марбут ба соҳа бо вожаҳои мутародифи **касб, ҳунар, пеша** ва истилоҳоти муродифи **ҳунарманд, пешавар, касиб** ифода ёфтаанд. Ин вожаҳо ва истилоҳот дар фарҳангҳо чун мутародифи ҳамдигар таъбир мешаванд. Чунончи, дар таъбири вожаи «**касиб**» гуфта мешавад, ки он ду маънои луғавӣ дорад: 1. касбкунанда, ҳосилкунанда; 2. пешавар, ҳунарманд [313, 566]. **Косиб** пешавар, ҳунарманд (кафшдуз, бофанда ва монанди инҳо) аст [299, 208].

Вожаи «**касб**» дар асари мавриди таҳқиқи мо 62 бор омадааст, ки аз пуркорбурдии он хабар медиҳад ва на танҳо бо вожаҳои **ҳунар** ва **пеша**, балки бо вожаи **кор** ҳам мутародиф мебошад: «Дар он сарой ҳиндуҳои судхӯр менишастанд, ки дар пайи тафтиши **касбу кор** ва маишати онҳо афтодам» [330, 299]; «Яҳёхоҷа шоириро ба худ **касб** карда нагирифта буд» [330, 277].

Ҳамчунин вожаи «**ҳунар**», ки баробари тоҷикии вомвожаи арабии «**касб**» аст, дар ин асар чудо аз вожаи таркибии «**ҳунарманд**» 43 бор барои баёни касбҳои гуногуни мардумӣ ва равобити марбут ба онҳо ба кор рафтааст. Мисолҳо гувоҳанд: «Сайид Умархоҷа одами хату саводнок буда, аз **ҳунарҳои** дастӣ дуконбофӣ ва дурудгариро нағз медонистааст» [331, 8]; «...мегуфтанд, ки дар **ҳунари** чӯбтарошӣ ва кандакорӣ дар Бухоро ҳам монандаш кам ёфт мешуд» [331, 43]; «...дар дунё ҳеҷ **ҳунар** пеш

намерафт, ривочдиҳандаи **ҳунарҳо** он шогирдон мебошанд, ки аз ақли худ чизҳо ёфта ба **ҳунари** устои худ зам мекунанд» [331, 67].

Муродифи дигари вожаҳои **касбу ҳунар** вожаи «**пеша**» аст, ки дар ин асар 62 маротиба чудо аз вожаи «**пешавар**» ва ё дар таркиби вожаву ибораҳои *ҳампеша, ҳунарпеша, заковатпеша, шогирдпеша, пешаи китобфурӯшӣ, пешаи муллоӣ, пешаи шоҳибофӣ, аҳли ҳар пеша, устодони ин пеша, касбу пешаҳо, қадрдони ҳампеша, пешаи «кафшпешмонӣ», пеша кардан, боби касбҳо ва пешаҳо, ба ин пеша баргаштан* истифода шудааст, ки аз бисёр фаъл будани он дарак медиҳад: «Баъд аз чандин сол дар ин кор будан ба деҳа баргашта эшонӣ ва дуохониро **пеша** карда буд» [330, 89]; «Бинобар ин ман аз он **пеша** ба ин **пеша** баргаштам» [330, 90]; «... фоҷиаи Ситора – фоҷиаи он духтари **заковатпешаи** софдили хурдсоли маъсум – ба болои бори он кӯҳи гарон ба гардани мани аламзада сарборӣ буд» [330, 261]; «ба ҷои ӯ як хоҷаубонии дигар мутаваллӣ шуда, **пешаи** «кафшпешмонӣ»-ро ба сифати «каромоти бузургвор» давом кунондааст» [330, 262]; «Ба болои ин, аробакашон бисёр мард мебошанд, дар мардонагӣ ва ёрӣ додан ба **ҳампешагон** худ ҳеҷ чизро дарег намедоранд» [330, 525]; «Аҳволи дигар **ҳунарпешагон**, масалан, бофандагон ҳам ҳамин тарз буд» [330, 579]; «... мулозим аз пайи мулозим, **шогирдпеша** аз пайи **шогирдпеша**, шабгард аз пайи шабгард омадан мегиранд, маро мечӯянд» [330, 197] ва ғ.

Дар «Ёддоштҳо» вожаи «**косиб**» 4 бор истифода шудааст: «Бештарини инҳо **косиб**, саис, аробакаш, машкоб, гилкор, дуредгар ва монанди инҳо буданд» [330, 338]; «Дар ин деҳа саноати ҳунармандӣ гӯё ҳеҷ набуд, аз **косибон** танҳо куҳнадузон буданд ... » [331, 8]; «... чанги тан ба тан дар Бухоро дар байни **косибони** олуфта ва зӯрозмо ба вуқӯъ меомад» [330, 338].

Муҳаққиқ Р. Сангинова зикр мекунад, ки дар лаҳҷаи Конибодом истилоҳи «**косиб**» барои ифодаи мафҳуми «дузанда», «чевар» ва

«мошиначӣ» ба кор меравад [128, 70]. Истифодаи ин истилоҳот дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон низ дар ҳамин шакл аст [186, 50].

Вожаи «**косиб**», ки аз решаи «**к-с-б**» ба вучуд омадааст, асли арабӣ дорад ва вожаҳои тоҷикии «**пешавар**» ва «**ҳунарманд**» муродифҳои он ҳастанд, ки ҳар кадом дар «Ёддоштҳо» 39 маротиба ба кор рафтаанд: «Дар бораи **пешаварони** Бухоро аз ӯ ҷавоб ёфтам, ки инак дар боби алоҳида гуфтаҳои ӯро хулоса карда менависам» [330, 388]; «**ӯ** бо вучуди **ҳунарманд** будан, дар Соктаре аз касби дурудгарии худ дуруст Ҷоида бурда наметавонистааст» [331, 9].

Аз таҳлили асари мазкур маълум мегардад, ки устод Айнӣ касбу кор, пешаву ҳунарҳои гуногуни мардумашро хуб медонад. Дар асар як гурӯҳ вожаҳои касбие гирд омадаанд, ки далели дар гузаштаи дур ривочу раванг доштани пешаву касбҳои зиёди халқи тоҷик мебошад.

Дар байни вожаҳои истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо» номи умумии марбут ба соҳа бо вожаҳои муродифии касб, ҳунар, пеша ва истилоҳоти муродифии ҳунарманд, пешавар, косиб ифода ёфтаанд. Калимаи касб на танҳо бо калимаҳои ҳунар ва пеша, балки бо вожаи кор ҳам муродиф мебошад.

1.2. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ.

Вожаҳои ин қабати луғавӣ, асосан, шахс ва номи умумию раванди духтани ин ё он колоро бозтоб медиҳанд. Вожаҳои, ки ба шахси ҳунарманд далолат мекунанд ва дар байни вожаҳои марбут ба ҳунари дузандагӣ муҳиманд, инҳоянд: *дарзӣ, дузанда, тагламадуз, куҳнадуз, порадуз, пойабзолдуз // пойафзордуз, кафшдуз, музадуз, туқумдуз, намадгар ва ғ.*

Вожаҳои гулдузӣ, туқумдузӣ, музадузӣ, зардузӣ, пойафзордузӣ, дастакдузӣ, заминдузӣ, дарздузӣ, калобатундузӣ номи ҳунарҳои дузандагӣ ҳастанд, ки дар «Ёддоштҳо» мавқеи муҳим доранд.

Вожаи «**дарздузӣ**» дар «Ёддоштҳо» 4 бор ба кор рафтааст. **Дарздуз** либосдуз [299, 91], **дузанда** [310, 414] аст. Ин вожа шуғли дарздузро ифода

мекунад. *Мисолҳо*: «... ҳар гоҳ, ки китобхонӣ дилгирам кард, ба **дарздузӣ** машғул шуда ... » [330, 254]; «... ё ин ки **дарздузии** касона карда як лаб нон ёбам» [330, 254]; «Дигаре аз аҳолии ҳамин гузар Ҳоҷӣ Абдусалом ном дарзӣ буд, ки касбаш **дарздузӣ** буда, дилашро дар ин ҷо мекушод ва кӯфтагиҳои аз **дарздузӣ** пайдошудаашро дар ин ҷо бартараф мекард» [330, 469].

Аммо аз чӣ сабаб бошад, ки вожаҳои маъмуле, ки хоси забони тоҷикианд, дар мисоли гуландоз, намадсоз, намадмол, расанкаш, чевар, ҷомадуз, либосдуз, чокдуз ва куртадуз дар «Ёддоштҳо» истифода нашудаанд.

Асоси вожаи **дарзӣ** дарз аст, ки дар «Ёддоштҳо» ду маротиба ба кор рафтааст. **Дарз** درز дар Луғатномаи Айнӣ ба ду маънӣ 1. ҷои пайванди ду чиз. 2. кафидагии андак (дар санг, дар девор ва монанди инҳо) шарҳ дода шудааст [299, 91], аммо дар ФЗТ ба се маъно омадааст: «1. чоки духташудаи либос, ҷои ба ҳам духташудаи қисмҳои либос. 2. ҷои пайванди ду чиз. 3. чок; шикоф, роғ, сӯроҳ» [313, 331]. Калимаи **дарзӣ** таърихи қадимӣ дошта, дар осори Сайидои Насафӣ истифода шудааст [162, 38]. *Мисол*: «Аз ғайри ин, пӯхтупазу **дарзу** дуз барин ҳамаи хунарҳоро, ки дар хонадорӣ як духтар лозим бошад, ба ман ёд дод» [330, 249].

Вожаи «**дарзӣ**» мутобиқи фарҳангномаҳо ба маъноҳои дарздуз [299, 91], дузанда, ҷомадуз, хайёт [313, 331] тавзеҳ ёфтааст. Аз ин ҷо маълум мешавад, **дарзӣ** бо вожаҳои **дузанда**, **дарздуз**, **ҷомадуз** ва **хайёт** нисбати муродифӣ дошта, аз сарвати бебаҳои забон шаҳодат медиҳад. Дар «Ёддоштҳо» гунаҳои **дарзӣ**, **дарздуз** ва **дузанда** истифода гардида, вале муродифҳои он, аз ҷумла **ҷомадуз** ва **хайёт** ба назар нарасиданд.

Мутобиқи луғатномаҳо вожаи «**дузанда**» ду маъно дорад. 1. сифати феълии замони ҳозираи духтан. 2. дарзӣ, хайёт [313, 408]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа ду бор оварда шудааст: «Дар он ҷо **дузандагони** рус ҳам бисёранд»

[330, 170]; « ... гӯё ки ягон чизи даркориашро аз пеши **дузандаҳо** мечуста бошад» [330, 380].

Дузандаҳо низ вобаста ба маҳсулоти духташон **тагламадуз, куҳнадуз, порадуз, пойабзолдуз // пойафзордуз, кафшдуз, музадуз, туқумдуз, музадуз, намадгар** мешаванд.

Тагламадуз касест, ки ба соқи музай куҳна таг ва рӯй мебандад [299, 369]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа ду бор оварда шудааст: «... дар Деҳнави Абдуллоҷон **тагламадузон** – касоне, ки ба соқи музай куҳна таг ва рӯй мебанданд, бошанд ҳам, дар инҳисор – монополияи тагламаҷаллобон буданд» [331, 8]. Ин вожа муродиф надорад. Аммо муродифи вожаи «**куҳнадуз**» дар фарҳангҳо оварда мешавад ва он касест, ки чок ва пораҳои кафш, муза медузад [299, 175], он ки пойафзорҳоро дарбеҳу пина мекунад, **порадуз, пинадуз, ямоқгар** [294] ва дар баробари «**куҳнадуз**» дар «Ёддоштҳо» калимаи «**порадуз**» низ истифода мешавад, ки маънои луғавиаш куҳнадуз аст [299, 298], ҳамчунин, пинадуз, васладуз, ямоқӣ, куҳнадуз низ мегӯянд [314, 86].

Дар «Ёддоштҳо» вожаи **куҳнадуз** 9 бор ва **порадуз** 2 бор истифода шудааст: «Дар ин деҳа саноати ҳунармандӣ гӯё ҳеҷ набуд, аз косибон танҳо **куҳнадузон** буданд, ки онҳо ҳам ба монанди худ побараҳнагон хизмат мекарданд» [331, 8]; «Акаам кафши куҳнаи маро ба **куҳнадуз** ямоқ кунонда дод» [330, 294]; «... ҳамаи ҷангарагон ягон-ягон ба тарафи **куҳнадузҳо** давида аз сари кори онҳо яке кӯба, дигаре болқа, сеюмӣ анбур, чорумӣ шони муза ва масҳиро кашида гирифта ҷангро давом доданд» [330, 577]. Вожаи **порадуз** ҳамчун лақаби шахс дар асар ба назар мерасад, ки аз сермаъноии вожа гувоҳӣ медиҳад: «... пири пойафзолдузон – Бобои **Порадузи** бухороист, ки дар замони худ куҳнадузӣ карда будааст» [330, 388]. Вожаи **куҳнадуз** бо косиб **муродиф** мебошад.

Касеро, ки пешааш духтани пойафзор аст, **пойафзордуз, кафшдуз** ва **музадуз** мегӯянд, ки яке аз шуғли бисёр қадими косибон аст. **Пойафзордуз**

мантиқан ҳам **кафшдуз** ва ҳам **музадуз** аст, аммо тавре маълум аст, кафш соқ надорад, вале муза соқ ва пошнаи нисбатан баланд дорад. Дар «Ёддоштҳо» вожаи **пойафзолдуз** 10 бор, **кафшдуз** 14 бор ва **музадуз** 2 бор ба кор рафтаанд. *Мисолҳо*: «... модом ки *ӯ* (масалан) бофанда аст – аъзои чамбияти бофандагон, *ё* кафшдуз аст – аъзои чамбияти **пойафзолдузон** ба шумор мерафт» [330, 388]; «Аз гуфтаҳои бобои **пойафзолдузони** Самарқанд маълум шуд ... » [330, 386]; «... усто Муроди **кафшдузро** дар лаби ҳавзи Девонбегӣ дидаму ... » [330, 388]; «... бобои **кафшдузон**, ки вай ҳам аз гузари Ғозиён буд, омада ба паҳлӯи *ӯ* менишинад» [330, 341]; «Додар, шумо муллобача, дар оянда муллои калоне мешавед, шумо ҳеҷ гоҳ **музадуз** *ё* **кафшдуз** намешавед, ки ин гапҳо ба шумо даркор шаванд» [330, 387]. Вожаҳои **пойафзордуз**, **кафшдуз** ва **музадуз** муродифанд, ки ҳар кадом дар алоҳида корбаст шудаанд.

Аксари вожаҳои матраҳшуда, ки дар таркибашон вожаи **дуз** (асоси замони ҳозираи *духтан*) доранд, исмҳои ҳастанд, ки бар пеша далолат мекунанд. Аммо вожаи **намадгар** аз ин қоида берун аст, зеро равиши омода кардани намад дигар аст ва он бо пасванди **-гар** сохта шуда, ки бо исми зот исме месозад, ки бар пеша далолат мекунад. Ин исм бо пасванди ҷойномсози **-он** ҷойном низ месозад: «Чун ба деҳаи **Намадгарон**, ки дар байни деҳаи мо ва қалъаи Ғичдувон аст, расидам ... » [330, 539].

Дар миёни вожаҳо ва истилоҳоти ҳунари дузандагӣ афзун бар исми омми пушиданиҳо, вожаҳои низ муҳиманд, ки раванди духтудузи пушок *ё* номи пешаро баён мекунанд. Дар соҳти ин вожаҳо пасванди вожасози **-ӣ** нақши муҳиме дорад: **зардузӣ**, **гулдузӣ**, **пойафзордузӣ**, **кафшдузӣ**, **музадузӣ**, **дардузӣ**, **куҳнадузӣ**, **туқумдузӣ** ва ғ.

Дар «Ёддоштҳо» вожаи **туқумдуз** ба кор нафтааст, аммо дар шакли **туқумдузӣ** 4 бор оварда шудааст. Дар ФЗТ **туқум** полони хар; **туқум дигар кардан** либос иваз кардан, либоси дигар пушидан; зоҳиран дигар шудан; **туқумдуз** косибе, ки туқуми хар медузад [314, 383], тавзеҳ ёфтааст. Ин вожа

аслан номи пеша аст, вале мадхалҳои «Ёддоштҳо» нишон медиҳанд, ки ин вожа на ба шахс, балки ба номи гузар вобастааст: « ... сангсоркунандагон мурдаи бар болои шутур овезоншудаи аробакашро ҳамчунон сангзанон бо кӯчаи калони Наддофон ва **Туқумдузӣ** бурда...» [330, 519]; «... аз он ҷо мурдакашони ҳаммоми **Туқумдузӣ** он мурдаро дар занбар андохта ба гӯлахи ҳаммом мебурданд ... » [330, 526]; «... дар пеши ҳаммоми **туқумдузӣ**, дар кӯчаи калон ғун шуда буданд ... » [330, 230].

Вожаҳои **пойафзолдузӣ**, **кафшдузӣ**, **музадузӣ**, **дарздузӣ**, **куҳнадузӣ** раванди духтани кафшҳои гуногун ва дигар ашёро бозтоб дода, дар ин замина ба кадом касб машғул будани касро нишон медиҳад: «Ман ғайр аз дӯкони чарчинфурӯшӣ устохонаи **пойафзолдузӣ** ҳам дорам» [330, 378]; «Дар дасти яке аз онҳо кӯбаи **кафшдузӣ** буд» [330, 577]; «Баъд аз он ман ба ӯ маслиҳат додам, ки ба як ҳунар машғул шавад: ба **музадузӣ** ё ба бофандагӣ шогирд шуда дарояд, дар андак вақт нони худро меёфтагӣ мешавад» [330, 329]; «Ман дар шаҳр метавонам, ки духтарони одамонро хононда, ё ин ки **дарздузӣ** касона (духтани либоси дигарон) карда як лаб нон ёбам» [330, 254]; «... дар замони худ **куҳнадузӣ** карда будааст» [330, 388].

Аммо вожаҳои **зардузӣ**, **гулдузӣ** на раванд, балки намуди духтани либосро бозгӯ мекунанд, яъне бо зар духтану бо гул зиннат дода шудани либос ё чизи дигарро бозтоб медиҳанд. **Зардузӣ** навъҳои гуногун дорад. Ду навъи он: заминдузӣ ва гулдузӣ маъмул аст. Дар заминдузӣ нақш тамоми сатҳи заминаро фаро гирифта, дар он ҷойи холӣ наместонад. Аммо дар гулдузӣ нақш танҳо дар рӯи қолаб духта мешавад. Зардузон тарҳи омокардаи наққошон ё худашонро аз коғаз бурида рӯи матоъ мечаспонанд ва аз рӯи он сӯзан мезананд. Баъд зарро рӯи нусха монда аз ду тараф бахия медузанд. Бо ҳунари зардузӣ чома, тоқӣ, камзул, кафш, болишт, чодар, сарбанди арӯсон, рӯйпуши чойник ва ғайра ороиш дода мешавад [146, 67]. Дар фарҳангҳо вожаи **зардуз** чунин тавзеҳ ёфтааст:

«касе, ки бо зар чизеро медузад; бо нахи зар духта шуда, зардухт» [313, 440]. *Мисолҳо*: « ... давриаш **зардузии** заминдузӣ, зинпушаш махмали аълои **гулдузӣ**, лаҷомаш тиллокӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тиллокӯби он ҳамроҳи мӯи ёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона медод» [330, 569]; «... ба сараш дастор ва кулоҳи **зардузӣ**, ба пояш кафшу масҳии **зардузӣ** буд» [330, 569]. Дар баробари **зардузӣ** дар «Ёддоштҳо» муродифҳои он **зарбафт** 6 бор, **зардор** як бор, **зарнигор** як бор, **заррин** ду бор ва **кундал** ду бор ёд шудаанд. Намуна аз асари ёдшуда: «Ҳамаи пушокҳошон **зарбафт**, **зардор** ва **зардузӣ** буд, ҳамчунин ҳамаи асбоб ва абзори аспҳошон низ **заррин** ва нигинакорӣ буда, дар тобиши офтоб чашми бинандагонро мебурд» [330, 568]. **Зарбафт** вожаи тоҷикӣ буда, маънои луғавиаш зарбофта, зардузӣ кардашуда, порчаи заррин мебошад [313, 439]. Ҳамчунин, порчаест, ки аз торҳои зарпеч мебофанд [299, 180]. Порчае, ки дар он риштаҳои тилло ба кор бурда мешаванд; зардор, зардузӣ [302]. «Аввал **зарбафт**пушон, аз думболи онҳо шоҳипушон ва баъд аз он атласу адраспушон қатор шуда оромона ба арк баромада рафтанд» [330, 205]. Маънои луғавии вожаи **зардор** касе, ки зари зиёд дорад, соҳиби молу давлат, давлатманду тавонгар аст [313, 440]. Вале муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро на ба маънои соҳиби молу давлат, балки ба мафҳуми матое, ки бо зар бофта шудааст, овардааст: «... зинати онҳо зинати расмӣ буда, ҳамаи пушокҳошон зарбафт, **зардор** ва зардузӣ буд, инчунин ҳамаи асбоб ва абзори аспҳошон низ заррин ва нигинакорӣ буда, дар тобиши офтоб чашми бинандагонро мебурд» [330, 568].

Вожаи **зарнигор** дар ФЗТ дар шакли «тиллокӯрӣ кардашуда, бо тилло нақшу нигор кардашуда, бо зар наққошӣ кардашуда» шарҳ ёфтааст [313, 441] ва ба ҳамин маънӣ дар «Ёддоштҳо» ба назар мерасад: «Бисоти ҳариру кати **зарнигор**» [330, 583]. Вожаи **заррин** ҳам айнан ба ҳамин маънӣ истифода шудааст:

Ба дарбори шоҳӣ нишаста ба саф,

Сипоҳони **зарринкамар** ҳар тараф [330, 583].

Ҳарчанд калимаи **зар** дар таркиби вожаи **кундал** нест, вале маънояш дар луғатҳо порчаи зарбафти дараҷаи аъло аст [299, 169]. Ба ақидаи М. Рӯзиев, «**кундал** яке аз ҳунарҳои санъати наққошӣ мебошад, ки бо истифода аз гач, ширеш, рангҳо ва мӯқалам офарида мешавад. Замини кундал асосан кабуд ё осмонӣ, баъзан зарандуд мешавад. Лавҳаҳои кундалро дар ороиши иморат ҳам аз берун ва ҳам аз дарун истифода мебаранд. Дар санъати зардузӣ низ усули кундалдузӣ истифода мешавад» [114, 169].

Дар «Ёддоштҳо» ин вожа ду бор дар чунин мавридҳо дар шакли ибораи изофии исмӣ **каллапуши кундал**, **ҷомаи кундал** истифода шуда ва навъи либосро ба таври дақиқ нишон медиҳад: «Аз таги дасторчаи мисқолие, ки Ҷӯрабек ба рӯи каллапуши **кундал** ба сараш баста буд, арақ шорида, зеҳи калони гиребони ҷомаи шоҳиашро тар кардан гирифт» [330, 275]; «... дар тани ӯ ҷомаи **кундал** (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардузӣ, ба пояш кафшу масҳии зардузӣ буд» [330, 569].

Дар ин қатор метавон дар бораи **заминдузӣ** низ маълумот дод, ки мутобиқи фарҳангномаҳо «заминдузӣ» вожаи тоҷикӣ буда, порчаеро гӯянд, ки саросар бо зар ё бо абрешим духта мешавад [299, 117]. **Заминдузӣ** яке аз навъҳои **зардузӣ** аст. Дар заминдузӣ нақш тамоми сатҳи заминро фаро гирифта, дар он ҷойи холӣ намоида [112, 144-147; 235, 123-128]. Муаллифи «Ёддоштҳо» вожаи **заминдузиро** дар асар як бор ба кор бурдааст: «Зинати аспӣ савории ӯ ҳам аз худаш камӣ надошт: гарданбанд, қутос ва қуюшқуни вай тиллоқӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардузии **заминдузӣ**, зинпушаш махмали аълои гулдузӣ, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯи ёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона медод» [330, 569].

Маълум аст, ки таърихи тараққиёти ҳунари дузандагӣ, истеҳсоли матоъ ва навъҳои гуногуни сару либос дар сарзамини Осиёи Миёна ба

даврахои қадим рафта мерасад. Дар ин ҷо аз матоъҳои пашмин, абрешим ва пахтагин сару либос тайёр мекарданд. Ҳунари дузандагӣ аз пешаҳои бисёр муҳим дар зиндагии мардумон буда, ниёз ба пушиданиҳоро бароварда мекунад. Дар ин росто, дар асари устод Айнӣ вожаҳои бисёре таҳлил шудаанд, ки воқеан аз зиндагии мардум сар задаанд.

1.3. Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушок. Пушок яке аз ниёзҳои бунёдии инсон аст ва пушиданиҳо аз нахустин дастовардҳои инсон ҳастанд. Таърихи пушок реша дар куҳантарин замонҳо дорад. Барои либос аз маводи гуногун – чарму пашм, пахтаву абрешим ва барои пойафзор аз чарму чӯб ва ғ. истифода мешуд. Яъне, ба масъалаи ҳунарҳои бофандагӣ ва духтани сару либос низ аҳаммияти махсус дода мешудааст.

Аллома Бобочон Гафуров дар китоби «Тоҷикон» махсус ёдоварӣ кардааст: «... ҳунари бофандагӣ ҳам ба дараҷаи камол расида буд. Маъхазҳои хатгӣ газворҳои пашмию пахтагӣ ва сарулибоси аёнӣ ашрофро зикр кардаанд, ки хеле мураккаб духта мешудаанд. Аз Хатлон шоҳии хушсифати гуногунранг меовардаанд. ... Дар масъалаи матои абрешим бояд ҳаминро гуфт, ки пештар мавҷуд будани онро бечуну чаро ба содироти Хитой вобаста мекарданд. Навтарин бозёфтҳои археологӣ далолат мекунад, ки кирмакпарварӣ ва шоҳибофӣ дар ибтидои асрҳои миёна дар Осиёи Миёна пурра аз худ шуда буд» [36, 266]. Калимаи абрешим таърихи пайдоиши хеле куҳанро соҳиб аст, ки маҳз, дар луғатҳо тафсир шуданаш аз он далолат менамояд. Мусаллам аст, ки маҳз худи вожаи абрешим барои пайдоиши истилоҳи «Роҳи Абрешим» боис гардидааст. Аз шарофати тиҷорати абрешим дар биёбону даштҳои беобу гиёҳ қофилаю корвонҳо пайваста рафтуо дошт, дар сари шоҳроҳу чорсӯҳо корвонсарою манораҳои мудофиавӣ, марказҳои тиҷоратӣ ва шаҳракҳо қомат меафростанд, дар мавзеҳои муносиби роҳи тулонӣ ҷойҳои обкашӣ ва сардобаҳо падид меомаданд [104, 93]. Аз пажӯҳишҳои устод Б. Гафуров равшан маълум аст, ки ҳанӯз аз қадим масъалаи таъмини

маишати мардум аз роҳи ҳунарҳои мардумӣ муҳим доништа мешуд. Яке аз соҳаҳои муҳим бофандагӣ ва бофти матоҳҳои гуногун ба шумор мерафтааст. Аз ҷумла, нигошта мешавад, ки: «дар Суғд ҳунари бофандагӣ хеле ривоч ёфта буд. Ба ин бозёфтҳои археологӣ ва хабарҳои маъхазҳои хаттӣ далел аст. Дар Қалъаи Муғ камубеш 150 намуна порча ёфт шуд. Гарчанде ин порчаҳо хеле ғит шудаанд ва танҳо пораҳои он боқӣ мондааст, ба ҳар ҳол имкон медиҳад, ки бофти онҳо муайян карда шавад. Бинобар шумориши М. П. Винокурова, аз 135 намуд матои Қалъаи Муғ, ки ӯ таҳқиқ кардааст, 90-тоаш пахтагин, 44-тоаш абрешимӣ ва фақат 1-тоаш пашмин аст» [36, 291]. Ин омор гувоҳ бар ин аст, ки тоҷикон ҳамчун куҳантарин бошандагони Осиёи Миёна дар пешрафти ҳунармандӣ, махсусан, духтани пушок нақши муҳим доштаанд. Ин гуфтаро пажӯҳишҳои М. Ҳалимова исбот мекунад: «Тоҷикон ҳамчун бошандагони қадимтарини Осиёи Марказӣ дар либосу либоспӯшӣ анъанаҳои ориёиро бештар маҳфуз доштаанд» [169, 4].

Мусаллам аст, ки мардум аз қадим пешаву ҳунаре доштаанд ва ҳар пешае вожаҳо ва истилоҳоти худро дошта, ки бисёре онҳо дар осори адабию илмӣ ва фарҳангҳо бозтоб ёфтаанд. Ин вожаву истилоҳотро забоншиносон ва этнографҳо таҳқиқ кардаанд, ки инҳо месазад аз донишмандоне чун М. С. Андреев, Н. А. Кисляков, Е. М. Пешерева, А. К. Писарчик, Г. А. Арандаренко, А. А. Бобринский, А. А. Семёнов, Р. Я. Расулова, Н. Н. Ершов, З. А. Широкова, С. П. Русякина, О. А. Сухарева, М. Ҳамидҷонова, Ғ. Ҷӯраев, М. Ҳалимова, Т. Мақсудов, Ш. Кабилов, М. Қаҳҳоров ва диг. ёд кард, ки саҳми онҳо дар таҳқиқи ин қабати луғавӣ муҳим аст.

Дар осори устод Садриддин Айни, бавижа, дар «Ёддоштҳо» вожаҳои бисёре аз ин қабати луғавиро метавон дучор омад, ки то имрӯз ба таври кори ҷудогона баррасии илмӣ нашудаанд.

1.3.1. Баёни умумии воҳидҳои луғавии марбут ба пушок.

Ин нукта мусаллам аст, ки пушок яке аз вижагиҳои бунёдии инсон аст ва куҳантарин додаҳо дар бораи пушоки ниёкони тоҷикон дар асарҳои таърихнигорони юнонӣ ва чинӣ боз мондаанд. «Бозёфтҳои бостоншиносӣ, деворнигораҳо ва сангнигораҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки ниёкони тоҷикон аз давраи ташаккули таърихиашон дорой намудҳои гуногуни каллапушу кулоҳ ва ашӣи ороишу зебу зинати миллӣ буданд» [37, 547]. Аз баррасии вожаҳо маълум мегардад, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба сару либос мансубияти мардонаю занона доранд. Ин масъала дар китоби муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев «Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ» дар асоси маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ва дар рисолаи М. Ҳалимова «Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ» дар асоси маводи лаҳҷаи Хуҷанд баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, Ғ. Ҷӯраев бар ин андеша аст, ки: «калимаву терминҳои, ки ба сарулибос нисбат доранд, вобаста ба навъу намудҳои пушок, аз як тараф ва тааллуқи он ба зану мард аз тарафи дигар, ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд» [177, 207-209]. Дуруст аст, ки пушок ба занонаю мардона ҷудо мешавад, аммо дар «Ёддоштҳо» вожаҳо ва истилоҳоте дида мешавад, ки номи умумии пушокҳоро ифода мекунанд. Ин мавзӯро М. Ҳалимова бар асоси маводи лаҳҷаи Хуҷанд баррасӣ карда ва ба чунин натиҷа расидааст: «Мафҳуми пушок ё либос хеле васеъ буда, ҳама пушиданиҳо, аз қабилӣ танпуш, сарпуш, дастпуш, пойпуш ва ғ. - ро дар бар мегирад. Бинобар ин, лексикаи ифодакунандаи либос як микросистемаи алоҳидаро ташкил дода, сарсилсилаи он дар лаҳҷаи Хуҷанд воҳидҳои луғавии либос // ливос, анҷом, сарутан, сарулибос ба шумор мераванд. Ин чор воҳиди луғавӣ мафҳуми умумии либосро ифода намуда, дар ҳоли зарурат якдигарро иваз карда метавонанд» [169, 34].

Бо така ба ин андеша метавон гуфт, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ чун воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи умумии ин қабати луғавӣ вожаҳои содаю сохтаи **либос, пушок, хулла, баз(з)** ва мураккаби **сарупо** ва

сарулибос истифода шудаанд. Аз дидгоҳи решашинохтӣ вожаҳои **либос** ва **хулла** арабӣ буда, чун муродифҳои вожаҳои тоҷикии **пушок** ва **сарупо** ба кор мераванд.

Устод Айнӣ вожаи **либосро** 184 бор дар шакли сода ва дар таркиби вожаҳои сохтаю мураккаби либосворӣ, белибосӣ, хушлибос, хушлибосӣ, сарулибос ва таркибу ибораҳои марбут ба либос ба кор бурдааст. Бавижа, бо таркибу ибораҳои гуногун омада, чунин маъниҳоро мерасонад:

- **мансубияти иҷтимоӣ**: *либосвориҳои арӯсу домод, либоси шавҳар, либоси қаландарӣ–дарвешӣ, либосҳои низомӣ, либосҳои модар, либосҳои занона, либоси муллоёна, либоси уламо, либоси европагӣ, либосҳои камбағалона, либосҳои занона, либосҳои хӯҷаинҳо, либоси имом, либосҳои миллӣ, либоси маҳаллӣ;*

- **либосҳои мавсимӣ маросимӣ**: *либоси зимистонӣ, либоси идона, либоси саҳроӣ, либоси саисона, либоси корӣ, либоси гарм, либосҳои рӯихонагӣ, либосҳои расмӣ;*

- **аз рӯйи миқдору арзиш**: *либосҳои барзиёд, буғчаҳои пурлибос, як рахт либос, либосҳои пурқимат, либосҳои рангоранги қиматбаҳо, либоси оддӣ, либоси дуруст, сарулибоси дуруст, либоси олуфтагӣ, либосҳои озода, либоси озодаи шахрӣ, либосҳои тоза;*

- **сифатҳои гуногуни либос**: *либоси дарида, либоси кӯҳна, либосҳои шуста, либоси сафед, либоси нур, либосҳои даридаи чиркин, либосҳои зер, либоси рӯй, либоси шармовар, либоси чапанона, либоси дун (паст).*

Мисолҳо: «Ман хостам, ки дар **либоси** уламо дароям, то ки дар рӯзи қиёмат дар қатори ин азизон сар бардошта ва бо ҳамроҳии онҳо ба ҷаннат равам» [330, 274]; «Баъд аз ду дақиқа ҳамон сарбозбачаи хушлибоси курсибардор чилим ва як сарбозбачаи дигар, ки бо ӯ ҳамқад буд ва дар **хушлибосӣ** ҳам бо вай баробар меомад» [330, 223].

Барои ифодаи маънии либос вожаи **пушок** дар «Ёддоштҳо» ҷойгоҳи махсус дошта, 36 бор истифода шуда, дар таркиби пасванду пешванд ва

вожаҳои мустақилмаъно омада, ба маъноҳои дигар низ мусоидат кардааст. Вожаҳои *пушокӣ, бепушок, бепушокӣ, пушокворӣ ва бадпушок ва ибора-истилоҳоти пушоквориҳои атласу адрасу шоҳиву бахмалу кимхобу зарбафт, пушоқиҳои мурдашӯи кӯҳна, пушоқи Қиморбозона*, ки дар асар дучор мешаванд, гувоҳи ҳамин маънист. *Мисолҳо*: «Бар чанд шутур **пушоквориҳои** атласу адрасу шоҳиву бахмалу кимхобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [331, 49]; «**Пушоқиҳои** аз модарам мондари дар сандуқаш андохта қулф зада монд ва барои ман пушоқиҳои мурдашӯи кӯҳнаро, намедонам, аз кӯчо ёфта оварда маро ба пушидани он чизҳои дилнокаш маҷбур мекард» [330, 250]; «Аъзои оилаи ин хонадон ҳамагӣ **бепушок ё бадпушок** ва пойбараҳна буда ... » [330, 365]; «Дере нагузашта, овоза шуд, ки намадисиёхпушон чанд нафар гадоёни чироқчигӣ будаанд, ки аз **бепушокӣ** намади сиёхро ба танашон пушида ба гадоӣ баромадаанд» [330, 536].

Калимаи **сарупо** чун муродифи **либос** дар «Ёддоштҳо» 6 бор ёд шуда, ки ду бор дар таркиби вожаи мураккаби **сарупобараҳна** ва чор бори дигар дар шакли сарупо омада ба семантикаи либос далолат мекунад: «Одамони **сарупобараҳнаи** деҳотӣ – саҳроии бухорӣ буданд» [330, 226]; «Мехостам **сарупо** бараҳна дар кӯчаҳо баромада маҷнунвор навҳакунон гардам» [330, 261].

Дар миёни исмҳои омми либос вожаи арабии **ҳулла** 2 бор ва шакли чамъи он **ҳулал** 7 бор ёд шудаанд, ки далел бар камкорбурд будани он аст. **Ҳулла** ду маънои луғавӣ дорад: 1. пушок. 2. пушокворӣ; як навъ бофтаи абрешимӣ [299, 543]. Ҳамчунин, дар шакли «**Ҳулла / ҳуллат арабӣ**, либос, чома, куртаву эзор; либоси нав» [319, 757] шарҳ дода шудааст. Бо ин вожа дар «Ёддоштҳо» вожаи мураккаби **ҳуллабоф**, ки ба пешаи шахс далолат мекунад, дида шуд: «Ба қимати як ҳазор динор ҳули ва **ҳулал** пушида» [330, 559]; «Бо гузари **Ҳуллабофон** ва кӯи Мурғкушон то дарвозаи Қавола рафтаанд» [330, 519].

Вожаи дигари арабӣ **баз(з)** аст, ки маънои луғавиаш чома, кумош, катон ва матоъҳои ғайриабрешимӣ, газвор [318, 131], пушокворӣ [330, 42] аст. Дар «Ёддоштҳо» дар шакли **баззоз**, ки маънои луғавиаш пушокворифурӯш [330, 42], газворфурӯш, матоъфурӯш [318, 131] аст, истифода шуда, бо пасванди **-ӣ** вожаи баззозӣ мансубияти маконӣ ва бо пасванди **-он** шакли чамъ гирифтааст. С. Айнӣ ин вожаро 3 бор истифода бурдааст: «Махдуми Муҳаммадӣ аз гузари Чорхарос, Говкушон, Сесӯ, растаи **баззозӣ** ва Тоқи Саррофон гузашта, ба лаби ҳавзи Девонбегӣ аз гӯшаи чануби ғарбӣ медарояд» [330, 341]; «Дар тарафи шимоли роҳ айвони дарозе буд, ки дар вай дар айёми сайр **баззозон**, ҳалвогарон, атторон ва дигар дуқондорон ҷой мегирифтанд» [330, 581] ва ғ.

Вожаи **коло**, ки молу матоъ ва пушоквориро ифода мекунад дар асар 3 бор оварда шудааст: *Мисол*: «Бар болои ин ҳуҷра миёнбаст дошт, ки чизҳои озуқаворӣ, ҳезум ва ангишт ва **колои** барзиёди соҳиби ҳуҷра бар болои вай меистод» [331, 247].

Дар миёни исмҳои омми либос вожаи тоҷикии **жанда** 2 бор ёд шудааст. Вожаи *жанда* дар ФЗТ ба маънои кӯҳна, порашуда, либоси кӯҳна ва порашуда, пир, фарсуда, ганда ва бад [318, 420] омада ва дар ФТЗТ ду маънои луғавӣ дорад: 1. либоси кӯҳнаи дарида; 2. либоси дарвешон [320, 495]. *Мисолҳо*: «Дар миёнашон камарбанди сербари гилемин бо «санги қаноат» бастагӣ буда, аз рӯи **жанда**ҳои навдухти самарқандӣ пушидагӣ буданд» [330, 162]; «Ин қаландар дар тан **жандаи** нав дошта ... » [330, 163].

Аз матолиби «Ёддоштҳо» маълум мегардад, ки дар забони адабии тоҷикӣ барои номидани пушок вожаҳои **либос**, **пушок**, **хулла**, **сарупо** ва **сарулибос** ба кор мераванд, ки дар миёни онҳо **либос** ва **пушок** вожаҳои пуркорбурд ва нисбатан пуркорбурд ба шумор рафта, вожаи арабии **хулла** ва шакли чамъи он **хулал** камкорбурд ва дорои хусусияти адабию китобӣ ва услубӣ аст. Дар баробари ин вожаҳо шевашиносон вожаҳои дигарро

низ пажухидаанд. Аз чумла, Ғ. Чӯраев менависад, ки: «лаҳҷаҳои ҷанубӣ сарфи назар ва истеъмоли термини умумихалқии «сару либос (ливос)» боз чанде калимаву таркибҳои во мехӯранд, ки ё қисман ва ё пурра бо мафҳуми номбурда муносибати синонимӣ доранд. Дар байни онҳо калимаҳои ҳастанд, ки танҳо пушоквориро ифода менамоянд. Масалан, калимаҳои **ЛОҚ** ва **КОЛА**-ро метавон аз ҳамин қабил вожаҳо шумурд. Лекин ин ду калима-термин чӣ аз ҷиҳати интишори локалӣ ва чӣ аз ҷиҳати доираи маъно аз ҳамдигар фарқ мекунад: **ЛОҚ** бо маънии нисбатан васеъ, умуман, дар ивази сару либос тақрибан дар ҳамаи лаҳҷаҳои Кӯлоб, Қаротегин, ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва кӯлобии Ҳисор дучор ояд, **КОЛА** бештар ба маънии сару либоси ба арӯс додашаванда, асосан, дар ҷануби Кӯлоб ба назар расид» [177, 209]. Ин шарҳ ҳанӯз аз тарафи муҳаққиқон Р. Л. Неменова [245, 159] ва Ю. И. Богород [203, 17] низ дар доираи маводи шеваи ҷанубӣ дода шуда буд. Муҳаққиқи шевашинос А. З. Розенфелд барои ифодаи «сарулибос» таркибҳои «**ЛОҚ-у пар**» ва «**ЛОҚ-у луқ**»-ро [265] ба мушоҳида мегирад, ки мафҳуми либосро ифода мекунад, ба ин маънӣ дар ФГҶЗТ [306] дарҷ ёфтаанд.

Дар китоби ТКД дар бораи пушок, равиши духтудузи онҳо, пушокҳои мардонаву занона, кӯдакона, пушоки ҷашниву сӯғворӣ донишаниҳои арзишманди илмии мардумшиносӣ (мансубият ба чинс, тарзи духтан, мавридҳои пушидан, истифодаи матоъҳо ва дигар хусусиятҳои этнографӣ) гирдоварӣ шудаанд [278, 116-224].

Пажухишгар М. Ҳалимова дар бораи корбурди вожаи «**либос**» дар гӯйиши Хуҷанд ба чунин натиҷа мерасад: «Калимаи **либос** ҳамчун воҳиди умумиистеъмолий дар лаҳҷаи Хуҷанд чандон доираи васеи корбаст надорад, яъне аз чумлаи воҳидҳои луғавии фаъол ба шумор намеравад» [169, 34]. Аз таҳқиқи ин муаллиф маълум мегардад, ки калимаи **либос** дар лаҳҷаи Хуҷанд ба маънии **матоъ** низ истифода мешавад ва «дар ифодаи мафҳуми **пушок** мақоми воҳиди луғавии **анҷом** барҷастатар аст. ...

Калимаи **анҷомро** ба маънии **пушок** аз ҷумлаи диалектизмҳои нопурра (маъноӣ) ҳисобидан мумкин аст» [169, 35-36].

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи исми умумии мафҳуми «пушиданӣ» вожаҳои **либос**, **пушок**, **ҳулла** (шакли ҷамъи мукассари он **ҳулал**), **сарупо** ва **сарулибосро** ба кор бурда, ки муродиф ҳастанд ва реша дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ доранд. Калимаи **либос** дар забони арабӣ ҷамъи шикастаи **албиса** дошта, дар осори адабии тоҷикӣ ва луғатномаҳо [320, 54; 297] сабт гардида, вале дар «Ёддоштҳо» ба назар нарасид. Дар забони зиндаи мардум – шеваҳо дар баробари вожаҳои ёдшуда, ки барои ҳамаи тоҷикзабонон маълуманд, воҳидҳои луғавии «**лоқ** ва **кола**», «**лоқ-у пар**» ва «**лоқ-у луқ**» ва «**анҷом**» низ корбурд доранд, ки аз як тараф фарқи байни гӯишҳо ва забони адабии меъёрро ва аз дигар тараф ғановати забони тоҷикиро нишон медиҳад. Ба андешаи Ғ. Ҷӯраев: «Қисми дигари калимаву терминҳо дар ифодаи мафҳуми «**сарулибос**» ба маҳалҳои ҷудоғона дахл дошта, сарфи назар аз сохти гуногунии таркибҳои лексикӣ-морфологии худ ба маънии нисбатан васеъ, масалан, «сару либоси даридаву фитшуда», «куҳнаву кола» ва ғ. кор фармуда мешаванд. Аз ҷумла, **ҷъғел // ҷъғелак** (ш-к., Ховалинг), **чайдак** (в-қ., Ҳумдон), **ҷързък-ъ вързък** (ҷ-к., Давлатобод), **гурҷер** (в-қ., Сарикенча) **чил-ъ чанда** (ш-қ., Сангдараи Ёхсу), **рахт-ъ бор** (ш-к., Муминобод) ва ғ. [177, 211].

Дар асар вожаи матоъ, ки порчаю қумошро ифода мекунад [318, 655] 4 бор корбаст шудааст. *Мисол*: « ... чунки он матоъро дар бозор даҳ танга (150 тин) мегирифтанд» [330, 637].

Ҳамин тавр, дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ барои ифодаи номи умумии либос истилоҳоти **либос**, **пушок**, **ҳулла** (ҷамъи он **ҳулал**), **сарупо**, **сарулибос**, **коло**, **жанда** ва дар гӯишҳои забони тоҷикӣ вожаҳо ва таркибҳои **лоқ**, **кола**, **лоқу пар**, **лоқу луқ**, **анҷом**, **ҷъғел//ҷъғелак**, **чайдак**, **ҷързък-ъ вързък**, **гурҷер**, **чил-ъ чанда**, **рахт-ъ бор** ба мушоҳида мерасад, ки аз муҳим будани ин ашё дар ҳаёти мардумӣ далолат мекунад.

1.3.2. Номи пушиданиҳо.

Мутобиқи анъанаи мардумӣ либосу пушиданиҳо аз чарму абрешим ва пахта таҳия мешаванд ва барои истифода пешкаш мегарданд. Истифодаи онҳо гуногун аст. Ин ба он маъно аст, ки қисме аз онҳоро мардон ва қисми дигарашонро занон истифода мебаранд. Дар баробари ин, либосҳои марбут ба ҷашну маросимҳо ва машғулиятҳои мардум, аз қабили либоси кӯдакона, шикорӣ, тӯйона, арӯсӣ, домодӣ, мотам ва ғ. дар анъанаи истифодаи либос мавҷуд аст.

А. Вожаҳои пушоки муштаракӣ занон ва мардон.

Баъзе либосҳо барои зану мард муштараканд. Дар асоси маводи «Ёддоштҳо» калимаҳои *курта, эзор, ҷома, рӯнок, камзул, маҳсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба /пайтоба/потоб», калуш* - ро чун вожаҳои умумии марбут ба зану мард талаққӣ кардан мумкин аст, зеро онҳо дар байни занону мардон муштараканд. Ин муштаракот на танҳо дар «Ёддоштҳо», балки дар забони сокинони имрӯзаи кишварамон низ дида мешавад. Аз ҷумла, М. Ҳалимова дар лаҳҷаи Хучанд истифодаи қисме аз калимаҳои мазкурро чунин ба қалам додааст: «баъзе аз мафҳумҳо, аз қабили *курта, ҷома, эзор, муза* ва ғайра ба ҳарду ҷинс (зану мард) мансубанд [169, 27]. Муҳаққиқ Н. Б. Камолӣ зимни таҳқиқи муқоисавии вожагони мансуб ба либос дар забони тоҷикию англисӣ (дар асоси романи «Духтари оташ»-и Ҷ. Икромӣ) рӯйи ин андеша аст, ки «Одним из распространённых слов в лингвокультуре пространстве таджикского языка является слово *курта*. Данный термин имеет весьма важное значение, как и мужской, так и в женской одежде. Термин *курта* в мужском гардеробе является необходимым элементом. Курта – основной вид наплечной одежды, на начальных стадиях истории одежды из тканей, являвшийся, вероятно, первой, исходной формой, из которой развились все остальные виды наплечной одежды [218, 48]. Воқеан, калимаи курта таърихи қадим дорад, ки истифодаи он дар осори давраи классикӣ ва асарҳои лексикографӣ

шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла, дар матни «Ёддоштҳо» калимаи **курта** 71 бор истифода шудааст.

Барои муайян кардани мансубияти ҷинсии ин вожа матн ёрӣ мерасонад. Дар баъзе ҷумлаҳо муайян кардани мансубияти он ба зан ё мард имконпазир нест. Аз ҷумла, дар ҷумлаҳои «Дар ҳавоҳои гармтар бо як қабат **курта**-лозимӣ ва дар зимистон аз болои **курта** як қабат ҷомаи арба-астари бепахта пушида мегашт» [330, 148]; «Аз ҳама бештар карбос бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар ба худ **курта**-лозимӣ дузонид, дигарашро абра ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дузонда, ба читгар дода ранг кунонида гирифт» [330, 49]; «Ду нафар аз онҳо аввал либосҳои низомӣ – сарбозӣ, дар тани ӯ як ҷомаи чиркини даридаи серпахта ва як **курта**и қаламӣ буд, ки онҳоро ҳам кашиданд» [330, 223]; «Аммо **курта** надошт ва аз рӯй як яктак (ҷомаи беостар), ки аз чити тунук (гардӣ) духта шуда буд, пушида менишаст» [330, 227] ва ғ. имкони муайян кардани курта ба ҷинси зан ё мард мавҷуд нест.

Дар ҷойи дигар мушоҳида кардан мумкин аст, ки барои муайян кардани ин ҳолат калимаҳои ёридиҳандае аз қабилҳои **зан**, **духтар**, **ҷавон**, **ака**, **олуфтатарош** мавҷуд аст, ки мансубияти калимаи **куртаро** ба ҷинсияти луғавӣ муайян менамоянд. Дар ҷумлаҳои «Ман ба он ҷавон нишон додам, ки аз он пул як фаранҷии бахмали нав, як чашмбанди нав, як **курта**-лозимии **занонаи** атласи навро бо як **кафшу маҳсии занонаи** калонпои нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (иҷора) карда гирифта биёрад ... » [330, 264]; «Номи аслии ӯро ман намедонам ва ҳар кас, ки ин унвони пуртантанаро мешунид, гумон мекард, ки он **зан** бояд як зани соҳибҳашамат буда, **куртаҳои** шоҳиро болои ҳам пушида, бар болои чандин қабат кӯрпача нишаста, хизматгоронро кор мефармуда бошад» [330, 28]; «Аз хишир-хишир кардани либоси ин **духтар** бар тан **курта**и шоҳии бухорӣ оҳорӣ доштаниш ҳам маълум мешуд ... » [330, 240]

мансубияти **курта** ба занон маҳз тавассути истифодаи калимаҳои **зан** ва **духтар** ифода мегардад.

Дар ҷумлаҳои «**Куртаи** ин гуна **ҷавонон** пешбаста ва зеҳдор мешуд» [330, 388]; «Бо ҳамин кашидан гиребонҳои ҷомаҳо, камзул ва **куртаи олуфтатарош** то ба миён чок шуда рафт» [330, 568]; «Танҳо ба **акаам**, ки ӯ Бухоро мерафт, як ҷуфт **курта**-лозимии суф ва як яктаҳи чит аз моли фабрика харида дузонда дод» [330, 49] барои ифодаи ҷинсиат вожаҳои **ҷавон**, **олуфтатарош** ва **ака** мусоидат кардаанд.

Аммо дар бархе аз мавридҳо калимаҳое, ки истифодаи онҳо махсуси зану мард мебошанд, барои мансубияти калимаи **курта** ба мард ёрӣ расонидааст. «Аз таги **куртааш** як ханҷарро бароварда нишон дод» [330, 32]. Дар ин ҷумла ин муносибатро вожаи **ханҷар** муайян кардааст.

Аз таҳлили асар маълум мешавад, ки дар даврони зиндагии муаллиф **ҷома**, **курта** ва **лозимӣ** либосҳои миллӣ ба шумор маерафтааст. Ин андешаро бори дигар ҷумлаи зерин исбот мекунад: «Сарбозони пиёда либосҳои низомиашонро дар вақти машқ аз рӯи либосҳои миллиашон (ҷома, курта, лозимӣ) мепушиданд, ки ба назари кас хеле тануманд ва фарбеҳ менамуданд» [330, 206].

Муродифи калимаи **курта** вожаи **пероҳан** дар «Ёддоштҳо» дида нашуд, аммо дар Луғатнома ба гунаи «пероҳан омадааст. **Пероҳан** қабо кардан (сохтан) чок кардани гиребони курта то домон ба сабаби алам, мусибате [ё камоли шавқ]» [299, 291] шарҳ ёфтааст.

Номи қисмҳои курта: *домани курта, тарафи курта, таги курта, рӯи курта, болои курта, даруни курта, остинҳои курта, гиребони курта, барҳои курта, кисаи курта.*

Анвои курта: *куртаи пешбаста, куртаи зеҳдор (шерозадор), куртаи сафеди пешкушоди занон, курта-лозимии сафеди суфта, курта-лозимии сафеди шаффофкуртаи шоҳӣ, курта-лозимии суф, курта-лозимӣ, курта-лозимии ҳазорямоқ, тани бакурта, куртаву лозимӣ, куртаи бандӣ, куртаву*

лозимӣ, куртаи қаламӣ, куртаи шоҳии бухорию оҳорӣ, куртаи шоҳии сафед, куртаи духтарони дӯшиза, куртаҳои занони тифлдор, яктаҳкуртаи қаламию кабуд, куртаи олуфтатарош, куртаи атласи сиёҳтоб, курта-лозимию занонаи атласи нав, куртаи атлас, куртаҳои оҳорӣ, куртаҳои чиркини дарида.

Калимаи **эзор** дар «Ёддоштҳо» 6 бор истифода шудааст. Ин калима барои занону мардон умумӣ аст. Муҳаққиқ Н. Б. Камоли баромади ин калимаро бо така ба «Ғиёс-ул-луғот» аз **эзор** медонад: «Другая лексика **эзор** которое широко используется в литературном языке и в разговорной речи. Слово **эзор** короткая форма от слова **эзорпча**. Слово **эзорпча** является сложной формой и состоит из двух слов «эзор» – штаны, «поча» – нога. Мы находим данное слово в толковом словаре «Гиясу-л-луғот» со следующим значением: «**эзор** узр кардан ва хатна кардан ва таому зиёфати хатна» [218, 73]. – сделать обрезание ребёнку по традиции и с накрытием стола для гостей. Мы можем подтвердить, что слово **эзор** с вышеприведённым значением, потому что после обрезания ребёнка, ему необходимы были широкие штаны, дабы защитить раночку от чужого взгляда и попадания инфекций. Наверное, это привело к появлению слова **эзор**. В прошлом столетии слово **эзор** относился к мужским шароварам переводится на английский **pants** [218, 59]. Муҳаққиқ М. Ашрафӣ зимни таҳқиқи пушоки асримиёнагии тоҷикони асрҳо аз рӯи маълумоти миниатюра зикр мекунад, ки «Единственным и обязательным в среднеазиатском, в частности Самарканском, costume видом поясной одежды были штаны (эзор). Они считались настолько необходимым элементом костюма как мужчин, так и женщин, что в широком употреблении бытовал второй термин – *лозим* (нужный, необходимый)» [195, 57].

Имрӯз дар фарҳанги тоҷикон калимаи **эзор** барои занону мардон хусусияти умумӣ доштанаширо суст карда, бештар ба занон мансуб аст, аммо мисолҳои «Ёддоштҳо» гувоҳи онанд, ки устод С. Айнӣ онро барои

ифодаи либоси мардон истифода кардааст ва калимаи муродифии **почома** мансуби бонувон буда, дар «Ёддоштҳо» дида намешавад. Муродифи калимаи **эзор** ва **почома** вожаи **шалвор// шилвор** ва ё **чалвор//чалвар** аст, ки дар «Ёддоштҳо» истифода гардидааст: «Он вақтҳо дар байни талабаҳо камзул ва **шалвор** пушидан одат набуд» [330, 145]. Калимаи **шалвор** ва гунаҳои он **чалвар//чалвор** мутобиқи луғатномаҳо ба маънои 1. эзор, 2. шим [321, 622-525]; [299, 465]; [319, 562] ва ё навъе аз эзор [300, 564] шарҳ ёфта зикр мегардад, ки вожаи русии «шаровары» аз калимаи шалвор маншаъ гирифтааст [321, 81]. Муаллиф ин вожаро ду бор истифода бурдааст: «Дар тани ин одам кулӯчаи (китель) моҳути сурмагии бисёр аъло, бар болои китфҳояш погонҳои тилло, ба сараш телпаки савсори қиматбаҳо ва дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ **чалвори** моҳути сурмагии канораисурхдор буд ва бар тарафи чапи сари синааш «нишони давлатии доруссалтанаи Бухорои шариф» дурахшон менамуд» [330, 220]; «Як юзбошии ҷавон, ки тахминан 25-сола буда, дар тан кулӯчаи моҳути осмониранг ва аз ҳамин моҳут **чалвори** канораи борикдор пушида буд» [330, 221].

Дар ФТЗТ калимаи **эзор** дар шакли «эзор ايزار либоси якҷабатаи почадор, ки аз миён поёнро мепушонад, лозимӣ, почома» [321, 666] шарҳ ёфтааст. Аз ин бармеояд, вожаҳои **лозимӣ** ва **почома** муродифҳои **эзор** ба шумор мераванд. Калимаи **эзор** ҳам дар танҳои ва ҳам дар таркиби калимаи **эзорпача**, ки мутобиқи шарҳи фарҳанги мазкур маънии «эзорпача як почай эзор, қисми поёни эзор, ки соқи пойро мепушонад» ифода мекунад, истифода мешавад. *Мисолҳо*: «Лутфулло-Гуппон қабул кард ва ғайр аз **эзор** ҳамаи либосҳояшро кашида ба кор даромад» [331, 73]; «Баъд аз он Тоҳирҷон ва Мақсудҷон ҷомаҳои дарози худро аз тан кашида, барҳои куртаҳои худро ба даруни **лозимӣ**ҳошон тикқонданд, **эзорпача**ҳошонро то болои зону барзада, бо ресмончае баста монданд» [330, 403].

Дар шеваҳои забони тоҷикӣ калимаи **эзор** дар шакли **эзор** ва **изор** ба маънои поёмома истифода шудааст [302; 169, 47]. Дар забони яғнобӣ ҳам, ки як лаҳҷаи бозмондаи забони суғдӣ аст, «**эзор**»-ро поёмома, пойёмома гӯянд [72, 159].

Яке аз калимаҳои марбут ба хунари мардумӣ **чома** аст. Чома аз қадим яке аз либосҳои ғафси пахтагини миллати тоҷик аст, ки барои аз сармо ниғаҳ доштан мусоидат мекунад. Ин либос навҳои гуногун дошта, барои зану мард муштарак аст. О. А. Сухарёва зимни баррасии либосҳои анъанавии мардуми Осиёи Миёна зикр мекунад, ки: «Традиционным видом верхней одежды мужчин, женщин и детей являлся халат. Понятие «халат» (яъне **чома** – ишораи мо – М. А.) включает разные варианты верхней распашной одежды» [275, 26]. Ҷамчунин, Н. Б. Камоли рӯи чунин андеша аст, ки «**Чома** в прошлом являлся неотъемлемой частью верхней мужской одежды таджиков. Крой и пройма у них одинакового фасона, но отличительной чертой считались ткань и украшения. Это очень тёплый стёганный на вате, длинный, доходивший до щиколоток, тип одежды. Халат такого же покроя являлся мужским элементом одежды, а также обязательным видом домашней и рабочей верхней одежды женщин [218, 73]. Албатта, на танҳо дар гузашта, балки аз тамоми даврони таърихи хунармандии миллати тоҷик маълум аст. Чомадузи анъанаи деринаю ҳозираи миллӣ буда, бо доштани навҳои гуногун дар забони адабӣ ва гӯйишҳои он серистеъмол аст. Анвои **чома** дар фарҳангҳои гуногун оварда шудаанд.

Аз ҷумла, дар ФТЗТ «чома либоси пахтаноки дарозиаш аз зону поён, ки аз рӯи мепушанд» шарҳ ёфта, навҳои он ва истифодаи ин калимаро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ меорад «**чомаи абраастари кампахта, чомаи алоча, чомаи банорас, чомаи беқасаб, чомаи зеҳборик, чомаи серпахта, чомаи боронӣ** чомаи обногузар, ки вақти борон мепушанд; **чомаи хоб** бистари хоб; **чомаи корӣ** корчома, либоси корӣ; **чомаи амал пушидан** амалӣ гардидан, ба вучуд омадан, иҷро гардидан; **чома**

пушондан ба касе ҳурмати касеро ба чо оварда ба вай чома инъом кардан; **чома чаппа пушидан** дар қаҳру ғазаб будан, оташин будан, якравӣ кардан; **чанд чома пеш дарондан** синну солаш калон будан аз касе, таҷрибааш бештар будан аз касе; **ба гап чома пушондан** гапдон будан, суҳанпардозӣ кардан; **чомаи** бомаслиҳат (буридашуда) кутоҳ намеояд (мақ); **чомаи азо пушидан** азо доштан» [321, 598].

Дар ФГҶЗТ дар бораи навъҳои **чома** маълумоти муфассал пешниҳод мешавад. Дар ин шева шакли **чума//чуман** дошта, навъҳои **чумай беқасаб**, **чумай адрас**, **чумай атлас**, **чумай бахмал**, **чумай алача**, **чумай мьшкизафар//мьшк-ъзафар**, **чумай авратина**, **чумай занакӣ**, **чумай мардакӣ**, **чумай лоқ**, **чумай сар**, **чумай сурӣ** дар истифодаи мардум қарор доранд [306, 792-793]. Вожаи **чома** дар гӯйиши тоҷикони Ғорон ба маънои чома қорбаст мешавад ва аз пуст тайёр кардани онро пустин меноманд [189, 54]. Муҳаққиқ Н. Гадоев зикр мекунад, ки вожаи чома дар лаҳҷаи Тагнов ду шакл дорад: чома ва чума [29, 53]. Дар ФГҶЗТ калимаи **чапан** ва **чапон** чун муродифи чома шарҳ меёбад [306, 732-734], аммо анвои он зикр намегардад, ки аз қорбурди ками он дар шеваи ҷанубӣ дарак медиҳад. Аммо дар шеваи шимолӣ, махсусан, лаҳҷаи Хуҷанд, истифодаи **чома** ва вариантҳои он **чапон** пурқорбурд аст: «Воҳиди луғавии **чома** дар лаҳҷаи Хуҷанд серистеъмол бошад ҳам, ҳамчун унсури адабию китобӣ бештар хоси нутқи зиёиён ҳисоб меояд, вале дар лаҳҷаи Хуҷанд мақоми муродифи чома воҳиди луғавии **чапон** васеъ аст. Вале дар сохтани калимаву таркибҳои нав ҳарду истифода мешаванд. ... Истилоҳоти иборавӣ, ки бо ҷузъи тобеъкунандаи чома – чапон меоянд, навъҳои чомаро дар нисбати ҷинс (зану мард), матоъ, урфу одат, мавсим ва ғайра нишон медиҳанд [169, 41-42]. Ин муаллиф дар идомаи таҳқиқ 30 навъи чома – чапонро муаррифӣ мекунад, ки аз ғановати сарвати ҳунармандии мардум дарак медиҳад. Муаллифони ТКД вижагии қорбурди он дар зимистонро махсус ёд мекунанд, ки чунин аст: «В зимнее время большая

часть мужского населения носит ватный стеганный халат *чома*, колхозная же интеллегенция заменяют его иногда пальто обычного городского типа. В Дарвазе, ватные халаты получили широкое распространение после революции, в Каратегине они тоже раньше были далеко не у всех» [278, 23].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 164 бор дар шакли сода, дар таркиби калимаҳои сохтаю мураккаб ва дар шакли ибора-истилоҳ барои ифодаи маъниҳои гуногуни марбут ба чома истифода кардааст: **чомача, чомашӯй, кутоҳчома, чомадарида, чомашуйхона, бечома**. Ибора-истилоҳот анвою ақсоми гуногуни чомаҳо ифода мекунанд, ки онҳоро метавон чунин гурӯҳбандӣ кард:

- **мансубияти иҷтимоӣ**: *чомаи падар, чомаи косагарзодаи ланг, чомаҳои пахтадори ғиждувонӣ, одами салла-чоманокӣ ришсиёҳ, чомаҳои серпахтаи майдалагандаи ғиждувонӣ, чомаҳои шоҳиву зарбафт, чомаи банораси подшоҳӣ, чомаи бандӣ, чомаҳои подшоҳӣ, чомашуйхонаи шайх, чомаи шоҳии ҳисорӣ, чомаи ҳоҷимаҳдумӣ, чомаи озода;*

- **либосҳои мавсимӣ маросимӣ**: *чомаҳои корӣ, чомаҳои кӯчапушӣ, чомаҳои одӣ;*

- **аз рӯйи миқдору арзиш**: *чомаи зарбафтпуш, чомаҳои зарбофту шоҳиву атласу адрас, чомаи пора-пора дарида, чомаи зерини сатини пахтадори васеъ, чомаи чиркини даридаи серпахта, чомаи сурхи майдалагандаи кӯҳнаи туркманӣ, чомаи беостар;*

- **аз рӯйи духт**: *чомаҳои серпахта, чомаи пахтадор, чомаи банорас;*

- **ақсоми чома**: *бари чома, остинҳои чома, кисаи чомаи таҳпушӣ;*

- **сифатҳои гуногуни либос**: *чомаи рӯйпуш, чомаи тунуки ямоқӣ, чомаҳои таҳпушӣ ва рӯйпушӣ, чомаи рӯ, чомаву танга, чомаи кундал (зарбафти аъло), чомаи чапанона.*

Мисолҳо: « ... бо якчанд кампири дигар, ки ба сарашон **чомача** буд, ошкашонӣ мекарданд» [331, 13]; «Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва **чомашӯй**

мекардам ... » [330, 119]; «Чаллодон одамони кутоҳқомат, **кутоҳчома** буда ... » [330, 216]; «ба он аспҳо ду одами пирсоли побараҳнаи **чомадарид**, ки аз бемадорӣ базӯр роҳ мерафтанд, нигоҳубин мекарданд» [330, 225]; «Мо камбағалонем, ки **бечомаву** бечой дар бандагии бой...» [330, 437]; «Духтарони баднамо ва дилнокаш дар хизмати ошхона, хамирхона ва **чомашуйхона**и шайх, ки ин «хонаҳо» бояд дар ҳар шабу рӯз барои садҳо нафар хонақоҳнишин кор мекарданд, мепусиданд» [330, 590]; « ... аз он чо як чӯра (як **чомавор**) алочаи ресмони нуратоиро бароварда оварда ... » [330, 637].

Дар «Ёддоштҳо» муаллиф вожаи **чапанро** 18 маротиба дар ҳайати калимаҳои сохтаву мураккаб ва дар шакли ибора-истилоҳ (**чапан, чапандозон, либоси чапанона, чомаи чапанона, чапани аробакашмонанд, чапанони кӯчагӣ, ҳақорати қабехи кӯчагии чапанона, авоми чапани нодон**) барои ифодаи маъниҳои гуногуни марбут ба чапан истифода кардааст. *Мисолҳо:* « ... ҳар рӯз баъд аз пешин **чомаи чапанонаашро** пушида, саллаи кабудашро «думимушӣ» баста ... » [330, 527]; « ... бо намуди **чомаи чапанона** ва саллаи кабудӣ «думимушӣ» бастааш дар миёнаи оммаи тамошобинон ва талабагоне, ки ўро намешинохтанд, «чӣ тавр шуда ин **чапани аробакашмонанд** даҳяк гирифтааст ... » [330, 531].

Бо **чома фаровез** қаробати бевосита дорад, зеро он «парчаест, ки дар гирдогирди чома аз дарун дузанд ва бо вай канори астарро бо канори абраи чома ба ҳам пайванд диҳанд» [299, 408].

Муаллиф аз ин вожа 7 бор истифода кардааст, ки он на танҳо ба маънои аслии худ, балки ба маънои маҷозӣ, яъне киноя аз шахси беандеша дар гуфтор истеъмол шудааст: «Агар либоси онҳоро нисбат ба либоси худ пурқиматтар, зеботар ва бисёртар ёбанд, осори қудурат дар чабҳаашон пайдо мешуд ва агар аз онҳо онҳо пасттар бошад, ба либоси худ то зеҳ ва **фаровезаш** боз як бори дигар нигоҳ карда (шояд бори садум бошад), ба пурқиматӣ ва зебоии худ қаноат ҳосил карда, шодикунон аз ифтихор ва

ғурур гул-гул мешукуфтанд» [330, 567]; «Ба қавли олуфтаҳои Бухоро «даҳони он ҷавон **бефаровез**» ва ба қавли оммаи бухороиён ӯ «пӯртакигӯй» буд ... » [330, 480].

Албатта, байни вожаҳои «**бефаровез**», «**пуртакигӯй**» ва «**даҳонбефаровез**» умумияти маънӣ вучуд дорад. Аммо аз назари услубӣ тобишҳои хосеро низ доро ҳастанд. «**Пуртакигӯй**» шахсест, ки ҳама камбудӣ, нуқсон ва ғ. -ро ба мусоҳиб бе андеша аз мавқеъ ва синну сол баён медорад. **Бефаровез** ё **даҳонбефаровез** ин нафарест, ки шарму ҳаё ва ба ягон қоида побанд нест, «шикастамиҳор» аст. Зеро вожаи фаровез ба маънои бастагари лаби ду матоъ ва тағу боло, ё гирдогирди он аст.

Калимаи **камзул** ҳам мисли ҷома яке аз калимаҳои муҳим барои ифодаи либоси занон ва мардон аст. Калимаи **камзул** вомвожа аз русӣ (камзол, фаронсавӣ) аст. Камзул навъе либоси рӯпуши гиребондору тугмабанд аст. Ин вожа ба гумоне воридшуда аз забони русӣ набуда, балки намунае аз вожагони ба форсии тоҷикӣ ва ҳам ба русӣ бо тафовути андаки овой то ба имрӯз расидаи забонҳои ҳиндуаврупоист, зеро камзулдузӣ дар рӯзгори мардуми тоҷик собиқаи бостонӣ дорад [300, 204].

Дар бораи мансубияти ин либос ва замони пайдоиши он дар ҷилди аввали ДФМТ чунин маълумот дода шудааст: «камзул, як навъ либоси рӯй, ки ҳам мардон ва ҳам занон мепушанд. Дар Осиёи Миёна, асосан, аз нимаи дуюми асри 19, баъди ба Русия ҳамроҳ карда шудан расм шуд. К. абраву астар дорад, дар гармо беастар ҳам мепушанд. К. занонаро аз беқасаб, адрас, парча, сатин, моҳут каме тангтар ва ба камари занҳо шинам медузанд. К. мардона нисбатан сода ва ба К. нуғай шабеҳ аст. К. гиребони баланд ва дар ду бар, баъзан, дар сари сина, кисаҳо дорад» [37, 430-431].

Муҳаққиқ В. С. Расторгуева дар «Очерки по таджикской диалектологии», ки дар он лаҳҷаҳои сокинони минтақаҳои шеваи шимолии забони тоҷикӣ Шайдон, Ашт, Чуст ва Косонсой таҳқиқ

шудааст, ба баррасии ин анвои вожаҳо аҳаммият дода, камзулро либоси болоии занон медонад [260, 288]. Ба андешаи муҳаққиқи лексикаи гӯйиши тоҷикони водии Ғорон С.Шердилова, ин навъи либосро ҳам занон ва ҳам мардон ба тан мекунанд. Дар Ғорон калтача ду навъ мешавад мардона ва занона. Фарқияти калтачаи занон аз мардон дар он аст, ки аз занон бештар гулдор мешавад ва аз мардон бегул. Дар лексикаи гӯйиши тоҷикони водии Ғорон **камзулро** калтача (нимостин, ҷомачаи занона ва мардона) ном мебаранд. Калтача як навъи либосе, ки назар ба ҷома кутоҳ ва беостин мешавад [189, 49]. Бино ба таҳқиқи М. Ашрафӣ, «В Среднюю Азию выкройная одежда типа камзолов пришла только в конце XIX век. По общему мнению информаторов, ее занесли сюда единоверцы среднеазиатских мусульман – татары» [195, 53].

Ин калима дар Луғатномаи устод Айнӣ дар моддаи алоҳида дода нашуда, зимни шарҳи калимаи **ангула** истифода шудааст: «ангула انگله сӯроҳчаи курта ва **камзул** аст, ки дар он тугмаро гузаронида банд мекунанд» [299, 29].

Дар ФТЗТ дар шакли «**камзул** як навъи либоси (бештар мардонаи) рӯпуши гиребондор ва ду бараш тугмабанд» шарҳ дода мешавад. Аз ибораи «бештар мардона» маълум мегардад, ки ба занон низ мансуб аст. Аммо дар моддаи «**камзулча**» онро «бештар ба занон» мансуб медонад: «камзулча 1. камзули беостини кутоҳ (бештар занона). 2. дуз. қисми аз сина болои пирӯҳани занон, ки алоҳида духта мечаспонанд, куртача» [320, 587].

Агар ба таҳқиқи О. А. Сухарева таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки калимаи **камзул** ба забони тоҷикӣ баробари ворид шудани ин ашё ба минтақа ҳудудан солҳои 1880 сурат гирифтааст. Ӯ ба ин андеша аст, ки «Генезис в пути распространения выкроенной одежды в целом не изучены. Видимо, это нужно связывать с Западной Европой, где **камзолы** были одеждой знати ещё в конце средневековья, откуда эта одежда была занесена в Россию по воле Петра 1, насильственно европеизировавшего

придворные круги, в частности запрещавшего появление в старинной боярской одежде. ... В некоторых районах Башкирии носили и глухую приталенную безрукавку, называемую *камзул*. Отсюда пестрота татарской, как и башкирской, терминологии одежды, включающие в себя как русские элементы, так и слова, восходящие к иранским (вероятно, таджикским) и арабским» [275, 52-53].

Муҳаққиқи дигар Н. Б. Камолӣ низ онро, асосан, ба мардон мансуб медонад, дар сурате ки занҳо ҳам онро истифода карда, аз рӯи духту дуз каме фарқ мекунанд. Ин муҳаққиқ андеша дорад, ки: «термин *камзул* часто встречается в контексте национальной таджикской мужской одежды, но мужские камзулы короче женских, обычно надеваемые поверх натальной рубахи. Первоначально *камзулы* были с длинными узкими рукавами, но со временем их стали шить без рукава. В мусульманском традиции их длина достигала иногда до щиколоток, в европейских странах чуть короче, немного ниже колена, и поверх него надевали верхнюю одежду» [218, 57].

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки ин истилоҳ аз тариқи забони русӣ аз забонҳои аврупоӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, дар ҳаёти мардуми мо ба унвони либоси ғафси болопуши занонаю мардона ва калонсолону хурдсолон истифода мешавад. Дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ҳам ин калима барои ифодаи либос се бор истифода шудааст: «Он вақтҳо дар байни талабаҳо *камзул* ва шалвор пушидан одат набуд» [330, 145]; « ... дар як частухез ба миёнаи кӯча расида, аз гиребони ҷомаҳо, курта ва *камзули* олуфтатароше, ки аз паҳлуи рост мерафт, гирифта, ҳақораткунон пеш кашид» [330, 568]; « ... бо ҳамин кашидан гиребонҳои ҷомаҳо, *камзул* ва куртаи олуфтатарош то ба миён чок шуда рафт» [330, 568].

Калимаи **пойандоз** вожаи мураккаб буда, аз пой ва асоси замони ҳозираи феъли андоз сохта шудааст. Пойандоз аз матои гуногун буда метавонад ва мансубияташ ба зану мард баробар аст. Устод С. Айнӣ дар Луғатнома онро чунин шарҳ медиҳад: «**пойандоз** 1. порчаест, ки дар зери

пойи подшоҳони феодалӣ дар вақти меҳмон шудани ӯ ба ҷое меандохтанд.

2. қолинчаи камбари дароз, ё мисли ин ягон чизи бофта, ки дар роҳ ва зинаҳои биноҳои калон меандозанд [299, 297]. Дар ФТЗТ ҳам бо ду маънои шабеҳ ба шарҳи устод Айнӣ дида мешавад: 1. «фарш ё мато, ки барои иззату эҳтиром ба зерии пойи арӯсу домод ё меҳмонони муҳтарам паҳн мекунад. 2. шол ё гилеми камбар барои густурдан ба роҳрави хона» [321, 108]. Дар бораи тарзи истифода аз кадом мато будани пойандоз дар ДФМТ маълумоти бештаре дода шуда, аз анъанаи қадимии мардумӣ будани он ҳикоят мекунад. Аз ҷумла, зикр мегардад, ки: «пойандоз фарш, бисот, порчаи матоест, ки ҳамчун рамзи эҳтиром зерии пойи арӯсу домод ё меҳмонони олиқадр дар дароматгоҳи хона ё роҳрав мегустананд» [38, 216]. Пойандоз аз матои суфи сафед, ки ба болои он атлас ва ё дигар матои гаронқимат гузошта мешавад, таҳия мешавад. Дар давраи нави тараққиёти ҳунарҳои мардумӣ аз ин анъана фаровон истифода мешавад ва дар пеши пойи шахсони гуногун: падару модар, кӯдакони навзод, арӯсу домод, хешу ақрабод, ки аввалин бор ташриф меоранд, ҳоҷо ва ҳар нафари олиқадр пойандоз партофта мешавад. Ҳатто дар сатҳи баланд барои иззату икрому меҳмондорӣ шахсиятҳои олиқадри давлатҳои хориҷӣ пойандозҳо аз гилемҳои мунаққашӣ миллии партофта мешавад ва ба як расми зебои миллии табдил ёфтааст.

С. Айнӣ ин вожаро як бор истифода бурдааст: «Агар ту, офтоби оламтоби ман, бегоҳонӣ Ситораатро пеши ман фиристонӣ, он навиштаи маро ба хоки поят, барои **пойандозат** мебарад» [330, 240].

Он чи ба унвони пойпуш дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст ва барои зану мард мусовӣ ба кор меравад, **махсӣ/масҳӣ, калуш, кафш, муза, пойтоба /пайтоба//потоба** мебошанд. Муаллифи китоби «Забони миллат–ҳастии миллат» аз ҷониби Мавлоно дар баробари даҳҳо калимаи соф тоҷикӣ истифодаи калимаҳои **чорук, потоба, курта, пустин-ро** дар «Маснавии Маънавӣ» таъкид намуда, чунин қайди муҳим доранд «Забони

«Маснавӣ» саршор аз қолабу таркибҳои забони зиндаи мардум буда, имрӯз низ барои аксарият фаҳмпазир аст. Ин нукта, ки Мавлоно зодаю парвардаи обу хоки Хуросону Мовароуннаҳр аст ва сурудаҳои ӯ саршор аз таъбиру ибора ва вожаҳои хоси ин диёр ва забони тоҷикист, ҷойи баҳс надорад. Мавлоно дар корбасти вожаҳо ва таркибҳои гуфтугӯии мардум ва ибораҳои рехтаи ин марзу бум маҳорати хос дорад. Дар ашъори ӯ калимаҳои гуфтугӯии тоҷикӣ, аз ҷумла: **берӯзӣ** (бенасиб, бетақдир, маҷозан муфлис), **додар**, **даҳкаса**, **гӯлак** (кӯдак), **шӯ**, **чорук**, **потоба**, **курта**, **пустин**, **хатнасур**, **бангӣ**, **ганда**, **тоқӣ**, **кампир**, **ҳамшира**, **карч**, **моч** (бӯса) ... [102, 242]». Барои намуна байти зер зикр мегардад:

Чорукат рабъи кадомин осаф аст,

Пустин гӯйӣ, ки **куртай** Юсуф аст.

Муҳаққиқи лаҳҷаи Тагнов Н. Гадоев дар бораи калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номи пойафзор чунин ишора намудааст: «Воҳиди луғавии чорук номи пойафзорест, ки мисли чамбӯс аст. Чорук аз лаҳҷаҳои шимолии Кулоб ба ин лаҳҷа гузаштааст. Ҳоло ин пойафзорро дар ин мавзеъҳо касе намепушад. Барои ҳамин ин калима ба гурӯҳи вожаҳои куҳнашуда дохил мешавад. Ба ҷойи ин воҳидҳои архаистӣ, ба лаҳҷа, калимаҳои ифодагари номи пойафзорҳои нав дохил шудаанд. Инҳо попушӣ (номи умумии пойафзол), патинка, масҳӣ, калуш, кетӣ, бастаночка, туфлӣ, бутӣ, шълопък, шълопинса ном дорад» [29, 79].

Маҳсӣ вожаи гуфтугӯӣ буда, «шакли вайроншудаи масҳӣ» мебошад [320, 779] ва масҳӣ аз асоси арабии масҳ ба маънои молиш ва дастмол меояд. **Масҳ** бо пасванди калимасози **-ӣ** ҳамроҳ шуда, вожаи **масҳӣ** сохтааст, ки барои ифодаи «пойафзори соқдарози тагтунук ва бепوشна, ки бо кафш ё калуш мепушанд» [319, 770] истифода мешавад. Устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ин вожаро 16 бор ба ин маъно истифода бурдааст: «Ман бошам, **маҳсӣ** надоштам, як кафши сарипоии маҳаллидухт доштам, ки аз вай об мегузашт ва намро ба худ мекашид» [330, 145]; «Бештарини

талабагон зиёда қашшоқ буда, дар зимистон бо чомаи тунуки ямоқӣ ва бо кафши **бемахсӣ** мегаштанд» [330, 102]; «**Ў маҳсӣ** намепушид ва салла намебаст» [330, 149].

Аз мисолҳо бармеояд, ки **махси**ро бо **кафш** мепушанд ва бо пайдо шудани **калуш** аз ин пойпуш ҳам фаровон истифода мешавад. Дар ФКЗП калимаи **кафш** дар шакли «kafš/kafšag, mōg» оварда шудааст, ки аз қадимӣ будани ин калима дарак медиҳад [326, 287]. Ин аст, ки ба унвони пойпуш дар ҳаёти мардум истифодаи зиёд дорад ва тавассути он калимаҳои зиёде аз қабилҳои кафшкан, кафшканӣ, кафшбардор, кафшқаш, кафшдуз, кафшдузӣ, кафшдузон ва ғ. сохта шудааст. Устод С. Айни дар «Ёддоштҳо» ин калимаро 146 бор истифода бурдааст. *Мисолҳо*: «Дар реги рӯи ҳавлӣ ва замини боғча **кафш** то пошнааш меғӯтид» [330, 23]; «Хонаи ҷанубӣ бе даҳлез буда, **кафшканаш** дар пойгаҳи ҳудаш буд, хонаи шимолӣ даҳлез дошта бошад ҳам, вай танҳо барои даромад ва **кафшканӣ** набуда, дар он ҷо як дукони бофандагӣ ҳам бино ёфта буд» [330, 10]; «Марди мардон **кафши** бепوشнаи нӯгтезро, ки аз чарми зарди паст духта мешуд ва дар Бухоро бо номи «кафши олак» машҳур буд, бе масҳӣ мепушид» [330, 339]; «... баъд аз пойгаҳ – **кафшқаш** ҷои нишаст сар мешуд ... » [330, 439]; «Соҳиби тӯй, ки як одами бечораи **кафшдуз** буда ... » [330, 486]; «Дар дасти яке аз онҳо кӯбаи **кафшдузӣ** буд» [330, 577] ва ғ. Ба андешаи мо, калимаи кафш ва кафшдуз нисбат ба **муза** ва **музадуз** дар гузашта истифодааш зиёдтар буд, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ истифодаи вожаи **кафш** қариб аз байн рафта, аммо вожаи **муза** ба таври умум дар истифода қарор дорад. Кафш хостан (нияти сафар кардан), кафш пеши пой касе гузоштан (дар хизмати касе будан), ҳарду поро дар як кафш андохтан (дар коре исрору иснод кардан), обро дида музаро кашидан (шароитро ба эътибор гирифта ба коре шуруъ кардан).

Занону мардон дар баробари **кафш** пойпуши резинии **калушро** низ бо маҳсӣ мепушанд. Вожаи «калуш» дигаргашта аз «калоша» ё «ғалоши»

дар русӣ дар гуфтори тоҷикист, ки бо ворид шудани ин пойафзор аз Русия дар поёни асри 19 ва оғози асри 20 аввал дар Бухоро ва сипас дар дигар шахру деҳи тоҷикнишини Осиёи Миёна ба гӯйиши мардум даромад. Дар ФТЗТ омадааст: «**Галоша** заимств. из нем. Galosche или вместе с ним из франц. galosche, которое возводят к треч» [320, 584]. Калуш вожаи русӣ буда, пойафзори бепوشнаи резинии занона ё мардона, ки одатан бо маҳсӣ, муза ва ғ. мепушанд [324, 389].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 6 бор ёд кардааст: «Боре ӯ аз Самарқанд як чуфт **калуш** оварда будааст ... » [330, 169]; «Муллоҳое, ки ба сабаби бесадо будани **калуш** соҳибашро ба «шабравӣ» (дуздӣ) айбдор карда буданд ... » [330, 170]; «Сабаби ба ин кори ӯ гап назадани муллоҳоро, ки ба сари **калуш** ва кафши Мулло Туроб он ҳама ғавғо бардошта буданд ... » [330, 174].

Аз замоне, ки музаю маҳсӣ ихтироъ шудааст, ҳангоми пушидани онҳо аз **пайтоба**, ки аз матои пашмӣ ё пахтагӣ таҳия мешуд, истифода мегашт. Дар робита ба **пайтоба** шарҳи ФТЗТ муҳим аст, ки овардаанд: «**Пайтоба** матое, ки пеш аз пушидани муза ва масҳӣ ба пой мепечонанд; пойпеч; **пайтоба кушодан** киноя аз муқим шудан, аз сафар боз мондан; **патаку пойтоба шудан** а) саросема ба коре машғул шудан; б) гирди касе чарх задан; в) қадру қимати худро гум кардани касе ё чизе» [321, 62]. Пайтоба, пойтоба, потоба, потова, патак тиккае аз лата ё порчаи патдор, ки барои гарм нигоҳ доштан ва муҳофизат аз сармо ба пой печида ва пойафзорро ба рӯи он бипушанд [300, 335]. Аз ин шарҳҳо бармеояд, ки **пайтоба** бо доштани гунаҳои **пойтоба** ва **потоба** дар фарҳанги мардумӣ аз қадим ворид шуда, ҷиҳати сохтани ибораҳои фразеологӣ хидмат мекунанд. Дар ФГҶЗТ барои ифодаи ин шайъ вожаи **пайик** ва **пайък** дода мешавад: «**пайик 1.** (Лахш, Пд.) *ниг.* **пайък:** калуш кушод боша, **пайик** мемуна, ёо бисйор хънък боша ни пайик мемуна (Пд.); 2. *мач.* лаганбардор, хушомадагӯ мън пайик-ъ **пайтовай** тъ мешавъм? (Нб.)» [306, 461] ва гунаи

савтии **пайък** низ ба маънои «пайтоба, пойтоба» [306, 463] дода мешавад. Дар ҷумлаи мисолшуда вожаи **пайтова**, ки бешак гунаи лаҳҷавии **пайтоба** аст, ба мушоҳида мерасад, аммо муаллифони ФГҶЗТ онро дар моддаи алоҳидаи луғавӣ надодаанд. Устод С. Айнӣ дар Луғатнома онро дар шакли «**пойтоба** – латтаест, ки пеш аз пушидани муза ё масҳӣ ба по печонанд» [299, 297] шарҳ додааст. Муаллиф дар «Ёддоштҳо» ин вожаро як бор истифода бурдааст: «... ҷомаҳои серпахтаро қабат ба қабат пушида маҳсиरो бо **пойтобаи** пашмин ба по карда ... » [330, 145]. Дар забони тоҷикӣ ибори «патаки по шудан», яъне хору залил гардидан, беқадр гардидан ҳам хеле маъруф аст.

Яке аз калимаҳои, ки дар расми мардуми тоҷик, ки барои занону мардон умумӣ аст, истифодаи **рӯпок** аст, ки дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст. Калимаи **рӯпок** дар Луғатнома дида нашуд, аммо дар шакли тасғири «**рӯпокча** порчаест, ки бо вай баъд аз шустани **рӯй** худро пок кунанд» дида мешавад» [299, 321]. Дар «Ёддоштҳо» ин вожа дар шакли мураккаб ду бор ба кор рафтааст: «Дар тобистон ва зимистон якта яктаҳурта пушида, гиребонашро ҳамеша баста мемонд ва аз **рӯи** вай бо **рӯпокчаи** содаи арзонбаҳо миёнашро баста, дар вай як қаламтарошро бо ғилоф овехта мегашт» [330, 339].

Пасванди **-ча** дар сифат камӣ ва хурдиву навозиш ва дар исм бо исмҳои моддӣ омада, хурдии онҳоро ифода мекунад. Маънои нописандиву ночизӣ ва тамасхурро ифода намудани пасванди **-ча** ба туфайли матн баъзан хеле равшан ифода меёбад.

Баъд аз эълон шудани соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ба масъалаи ҳунарҳои дастии мардум таваҷҷуҳи хосса зоҳир шуд. Аз ин **рӯ**, яке аз калимаҳои, ки дар ҳаёти мардум хеле серистеъмол гардид, вожаи **гулдузӣ** аст.

Гулдузӣ навъи санъати ороиши амалии халқии қадимаи тоҷикӣ буда, бо сӯзан ва чангакҳои махсуси гулдузӣ дар **рӯи** матоъҳои гуногун бо

ресмонҳои пахтагӣ, пашмӣ, абрешимӣ ва нахҳои заррину нуқрагӣ, инчунин бо сангҳои қиматбаҳо, шадаи майда, мушраи реза, пулакчаҳои рахшон, тангаҳо, марҷону марворидҳо дастӣ иҷро карда мешавад. **Гулдузӣ** яке аз ҳунароҳои нафис ва такмилёфтаи санъати қадимӣ буда, мардуми ҳар минтақа сабки хосси худро дошт, ки намунаҳои нодирӣ он то ба замони мо омада расидаанд. **Гулдузӣ**, асосан, шуғли хонагӣ буда, барои ороиши сару либос, истиқоматгоҳ, ҷиҳози хона, ашёи шахсӣ ва дигар васоили зиндагӣ истифода мешавад [113, 147-152]. Духтани либосҳои гуногуни гулдузӣ аз қабили чакан, чодир, тоқӣ, куртаю поҷома ва дигар либосҳои мардон, занон ва арӯсию кӯдакон авҷ гирифт, ки ин эҳёи ҳунароҳои қадимии мардуми тоҷик ба шумор меравад. Дар ин замина калимаи **гулдузӣ** муҳим ба назар мерасад, зеро он барои духтани либосҳои занон ва мардон муштарак истифода мегардад. Калимаи **гулдузӣ** вожаи асили тоҷикӣ аст. **Гулдузӣ** ду маънои луғавӣ дорад. 1. порча ё либосе, ки дар вай бо зари тор ё абрешим гул духта шудааст. 2. кори касе, ки дар парча ва либосҳо гул медузад [299, 77]. Дар «Ёддоштҳо» вожаи **гулдузӣ** се бор истифода гардидааст: « ... дар сарам каллапуши нав буд, ки модарам **гулдузӣ** карда буд» [330, 10]; « ... бо масҳии қайроқии пошнааш **гулдузӣ** кардашуда мегашт» [330, 357]; « ... зинпушаш махмали аълои **гулдузӣ**, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздаҳзулфа буда ... » [330, 569].

Дар баробари калимаҳои мазкур вожаи **лунгӣ**, ки аз рӯи ҳаҷм ба рӯймол баробар аст, барои ифодаи маънои «порчаи матоъ, ки дар ҳаммом шустушӯкунандагон барои панаҳ кардани шармгоҳ ба миён мебанданд; порчаи матоъ, ки дар вақти сартарошӣ ба гардан мепечонанд» [320, 732] истифода мешавад. Ин калима дар ФГҶЗТ дар шакли **лънгú//лунгú** ба ду маъно: 1. рӯймоли сари занон; 2. *ниг.* локú -1» [306, 366] омада, маънои **локú** 1. «миёнбанд, рӯймоли мардона, қарс» [306, 366] дода шудааст. Маълум мегардад, ки дар шеваи ҷанубӣ ду гунаи он: **лънгú//лунгú** ба

маъноӣ рӯймоли сари занон ва маъноӣ дигари он дар шакли **локӣ** ба маъноӣ миёнбанди мардон истифода мешавад.

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» «**лунгӣ**»-ро як бор бо пасванди **-вор** ба маъноӣ порчае, ки дар ҳаммом мепушанд, овардааст: « ... як латтаи чифда-чифда даридаро **лунгивор** ба миёнашон печонда буданд» [330, 218]. Аз ҷиҳати таркиби овозӣ калимаи ба **лунгӣ** наздик вожаи **лунгута** аст, ки ба маъноӣ лунгие бошад кучак, ки «дарвешон ва фақирон ва мардуми бесарупо бар миён банданд ва ба ҳиндӣ низ ҳамин маънӣ дорад» [303, 64].

Дар зардуштиён чунин миёнбандро «зуннор» номанд, ки нишон ва баёнгири диндорон ба оини маздаясноӣ ва таълимоти зардуштия аст.

Ҳамин тавр, вожаҳои муштараки занонаю мардонаи марбут ба матоъҳо ва пушиданиҳо дар забони тоҷикӣ ва дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ мақоми хос доранд ва яке аз қабатҳои муҳимми таркиби луғавии забонамон ба шумор рафта, дар ҳаёти мардум аз замони буду боши онҳо ҳамсафари ҳаётӣ аст. Истифодаи онҳо дар «Ёддоштҳо» баробар нест, яке зиёдтар ва дигаре камтар ба қалам дода шудааст, ки омори онро дар боло додем.

Б. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои занон. Дар баробари вожаҳои зиёди муштараки занон ва мардон як идда калимаҳои дар «Ёддоштҳо» дида мешаванд, ки маҳз ба анъанаи либосдорӣ занон мансуб аст. Аксарияти онҳо имрӯз серистеъмоланд. Дар «Ёддоштҳо» вожаҳои марбут ба либосу пушиданиҳои занон чандон зиёд нестанд. Вожаҳои **рӯйбанд // рӯбанд рӯймол, сарбанд, сарандоз, фаранҷӣ, лунгӣ, чодар//чодир//чодур, фута, зарбафт, зардор** ва ғ. Маълум аст, ки **рӯйбанд // рӯбанд рӯймол, сарбанд, сарандоз, фаранҷӣ, лунгӣ, чодар//чодир//чодур, фута** анқариб як вазифа доранд, зеро барои бастанӣ сари одам (занон) пешбинӣ шудаанд. Вожаҳои **рӯйбанд // рӯбанд рӯймол, сарбанд, сарандоз, фаранҷӣ, лунгӣ, чодар//чодир//чодур, фута** муродиф мебошанд, ки устод Айнӣ дар асар аз ҳамаи онҳо истифода кардааст.

Рӯйбанд порчаест, ки занон бар рӯйи худ андозанд [299, 321]. Ҳарду ҷузъи калимаи рӯйбанд вожаҳои тоҷикианд. Муаллиф ин вожаро ду бор дар шакли мураккаб истифода бурдааст: « ... аз таги докаи **рӯйбанди** худ ба ман менигарист» [330, 240]; « ... бо **рӯбанди** докаи сафед тасаввур мекардам» [330, 245].

Ҳарду ҷузъи калимаи рӯймол//рӯмол ҳам тоҷикӣ аст. Ин вожа ду маънои луғавӣ дорад. 1. рӯпокча. 2. сарбанди занон [299, 321]. Инчунин, 1. порчае, ки бо он рӯй ва дастро баъди шустан хушк мекунад. 2. матои чоркунҷае, ки занҳо ба сар мебанданд [321, 180]. Вожаи рӯймолро рӯмол, рӯпокча ва сачоқ низ мегӯянд [300, 387]. Устод С. Айнӣ ин вожаро 22 бор истифода бурдааст: « ... дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯи **рӯймолчаи** чиркине қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд» [330, 83]; «Дар паҳлуи худ **дастрӯймолашро** паҳн карда монда ... » [330, 340]; « ... аз кисаи ҷомаи таҳпушаш **дастрӯймолашро** бароварда чашмонашро пок мекард ... » [330, 652]. Дар ин ҷумла ба маънои маҷоз истифода шудааст: «Чунки ӯ «масъалаҳои **нӯғирӯймолиро**» – масъалаҳоеро, ки баъзе касон барои ғолиб омадан дар мунозира ёд гирифта мемонданд, чистонҳо, муаммоҳо ва ҳисоби абҷад барин чизҳоро, ё маънии баъзе шеърҳоро, ки фаҳмидани он ба донишмандони ягон воқеа мавқуф аст, медонист, муллоҳои расмии деҳот бошанд, ин гуна чизҳоро намедонистанд, баъзеи онҳо ҳатто саводи алифбой ҳам надоштанд» [330, 92].

Вожаи мараккаби **сарбанд** вожаи тоҷикӣ аст. Ду маънои луғавӣ дорад. 1. порчаест, ки занон ба сари худ банданд. 2. банди аз ҳама боло ва асосии наҳрҳо, ки аз он ҷо об ба дигар ҷӯйҳо тақсим ёбад [299, 335].

Дар ФТЗТ вожаи **сарбанд** рӯмоли сари занон ва банди асосии пеши об, дарғот; сари об шарҳ ёфтааст [321, 209]. Муҳаққиқ Г. М. Майтдиннова менигорад, ки: «Особым отличительным одеянием мусульманской женщины служило покрывало, окутывающее с головы до

ног фигуру, а также головной *платок* (сарбанд – А.М.), скрывающий от посторонних взоров волосы женщины» [236, 254].

Дар ФД ба луғати «Онандроҷ» таъя карда, маънои калимаи **сарбандро** чуни мeorад: «1. Пунба (пахта) ё чома ва ё чӯбе, ки бар даҳонаи шиша фурӯ банданд, то мазруф аз рехтан ва табоҳӣ боз монад: 2. Он чӣ бар сар зарфи чармин ё аз шиша ва ғайра банданд аз чома ва чарм ва ғайра. 3. асобае, ки занон бар сар банданд» [292]. Вале муҳаққиқ Шердилова дар лаҳҷаи Ғорон ин вожаро ҳамчун сарбанди арӯсон; сарбандък (сарбанди арӯсон) маънидод карда, зикр мекунад, ки дар водии Ғорон арӯсро 6 шол ва 4 курта мепушониданд ва ин шолҳоро бо сарбанд ё пешонибанд мебастанд, то ки ин шолҳо аз сари арӯс наафтанд [189, 50].

Устод С. Айнӣ ин вожаро як бор дар шакли мураккаб истифода бурдааст: «Кампир он пулро нашумурда ба нӯги рӯймоли **сарбандаш** баст» [330, 214].

Яке аз навъҳои рӯймол **сарандоз** мебошад, ки вожаи асили тоҷикӣ буда, доираи истифодааш ба калимаи арабии **фаранҷӣ** мувофиқ аст. **Сарандоз** ду маънои луғавӣ дорад. 1. а) сархамшуда; б) далер; бебок; в) он кӣ аз сар ва аз ҷони худ гузаштааст; ошиқ. 2. рӯймол, саргирак [319, 201]. Сарандоз I 1 سرنداز. барбоддиҳандаи сар, бебок, далер; сарви сарандоз киноя аз маҳбуба. 2. порчае, ки занон ба сари худ нобаста меандозанд [321, 208]. Порчае, ки занон ба сари худ нобаста андозанд [299, 335]. Дар БҚ дар шарҳи калимаи мазкур омадааст, ки **сарандоз** «миқнаа ва рӯпоке бошад, ки занон бар сар андозанд; ва касе, ки аз рӯи нозу наҳват ва мастӣ сари худро ба ҳар ҷониб диҳад ва хиромон-хиромон ба роҳ равад; ва ба маънии сарафкандагӣ ҳам омадааст; ва шахси ҷусту чолок ва бепарвою бебоку дузду хунӣ ва мардумкушу нопокро низ гӯянд; ва сутунеро низ гуфтаанд, ки дар пешайвони иморат андозанд, ки сари чӯбҳои дигар бар болои он бошад; ва қолию палоси кӯчакеро гӯянд, ки бар сари ҷуфти қоли ва палоси бузург бар арзи хона андозанд; ва номи усуле ҳам ҳаст аз ҷумлаи

ҳафтдаҳ баҳри усули мусиқӣ ва онро суфиёна хонанд; ва ба маънии ҷалд ва чобук ҳам назар омадааст» [303, 145]. Муҳаққиқ А. К. Писарчик менигород, ки: «Наиболее ранний *сарандоз* зарегистрирован на свадьбе 1876 г., а затем, с некоторыми пропусками, вплоть до 1927 г.» [257, 56]. Мутобиқи маводи «Ёддоштҳо»-и устод Айни сарандоз хеле дароз духта мешудааст ва ба андозае, ки сар то пойи шахсро мепушонад: «Бар сари он сарви сарандоз як **сарандози** шоҳии сафед буд ... » [330, 245]. Ин нуктаро Н. Камолӣ низ эҳсос карда менависад, ки: «*сарандоз* – старинный, традиционный длинный платок, покрывавший почти всё тело женщины, он является основным головным убором невесты [218, 113]. Гуфтан лозим аст, ки муодили ин истилоҳ (сарандоз) дар ин мавзӯҳо (водии Ҳисор) вожаи яктаҳ ба ҳисоб меравад [1, 135]. Устод С. Айни дар асараш вожаи **сарандозро** 7 бор истифода кардааст. *Мисолҳо*: «Аз таги ду тарафи пеши он **сарандози** сафед ду мила мӯи сиёҳи нобофтаи зулфмонанд намудор буд ... » [330, 245]; «... бар сараш на каллапуш буд, на **сарандоз** ... » [330, 257]; «... ба сарашон як **сарандоз** гирифта кор мекарданд» [330, 262]; «Албатта, ин **сарандоз** рӯи онҳоро тамоман намепушид ... » [330, 262].

Камолӣ Н. Б. зимни муқоисаи забони тоҷикию англисӣ рӯйи ин андеша аст, ки ҳангоми тарҷумаи калимаи **сарандоз** ба забони англисӣ аз рӯйи мазмуну муҳтаво ба вожаи **фата** (bridal veil) мувофиқ аст, ки бо футаи забони тоҷикӣ ҳамтаърих аст: «В сравнении в лингвокультурологическом аспекте с английским языком переводным значением *сарандоз* является фата (bridal veil). *Фата* имеет тот же корень, что и древнее таджикское слово *фута*, но *фута*, хотя очень похожа на прямоугольный платок, но не является головным убором, она считается обязательным традиционным атрибутом траурного костюма. ... Возможно, термины *фута* и *фата*, которые имеют общие корни, произошли от древнего таджикского слова фута [218, 113]. Дар луғатҳо ба маъноҳои 1. миёнбанде аз матоъ. 2. дасторча. 3. рӯймол. 4. лунгӣ, ки дар вақти оббозӣ ва дар ҳаммом ба камар мебанданд [319, 449]. Фута изори нодухтаро низ гӯянд, ки лунг бошад [308,

316]. Муҳаққиқ М. С. Андреев менависад, ки: «Поясом в Хуфе ранше чаше всего служила полоса домотканной шерстяной или бумажной материи, обертываемая два раза вокруг талии и называемая «менд». В случае нужды «менд» уподобляется и в качестве чалмы, имея, таким образом, в таком двойном употреблении полную аналогию с равнинной чалмой-поясом «фута». В конце XIX в., после прихода русских пограничников, очень быстро распространилась мода на кожаные пояса, называемые «тасма» [200, 400]. Фута миёнбанде, ки чун салла дароз аст ва занҳо ҳангоми мотам дар миён мебанданд [299, 223].

Фута гуфтугӯӣ буда, миёнбанди дароз, ки занон дар маросими азодорӣ ба миён печанд. 2. Лунгии ҳаммом ва лунгии сартарошон. 3. Миёнбанд. 4. Футаи зорӣ-футае, ки мардум дар вақти додхоҳӣ ба гардан андохта, ба дарбори амир мерафтанд [300, 475]. Аммо мувофиқи шарҳи Луғатномаи С. Айнӣ ду маънӣ оварда мешавад, ки ҳарду ҳам ба сарандоз наздик нестанд: «**фута** 1. порчаи сербари дароз аст, ки ба миён печонда мебанданд. 2. лунгии ҳаммом ва лунгии сартарошон. **Футаи зорӣ** футае, ки мардум дар вақти додхоҳӣ ба гардан андохта, бар дарбори амир мерафтанд [299, 421]. Ин шарҳ гувоҳи он аст, ки фута миёнбанд аст, ки мисоли дар «Ёддоштҳо» мавҷудбуда низ гувоҳи ҳамин маънӣ аст. Муаллиф ин вожаро 27 бор истифода кардааст, ки он ҳама ба маънои аслии худ истеъмол шудаанд: «Ҳанӯз ғазалхонӣ ба поён нарасида буд, ки як гурӯҳ ҷавонон пайдо шуда дар роши замини юнучқае, ки мо дар вай ҷой гирифта будем, ҷаҳ-ҷаҳакбозӣ сар карданд: ду кас аз онҳо як **футаи** семетриро арғамчинвор тофта, бар болои рош он **футаро** аз ду тараф кашида рӯ ба рӯи ҳам истоданд» [330, 166]; «Дар дафъаи сеюм **футадорон** баробари синаи худ доштанд» [330, 166]; « ... миёнаш аз рӯй бо **фута** бастагӣ буда ... » [330, 204].

Аммо тавре дар боло ишора шуд, муродифи **сарандоз** калимаи **фаранҷӣ** буда метавонад. Калимаи **фаранҷӣ** ду маънои луғавӣ дорад. Якум, чодир аз сар то қадам. Дуюм, чодари махсусе, ки занони мусалмон

ба сар кашанд [300, 461]. **Фаранҷӣ** чодир аз сар то қадам фуруғирандаи занон аст [299, 406]. Чодари махсусе, ки занони муслима дар сар мекунад [321, 385]. **Фаранҷӣ** таҳрифи фараҷӣ аст. Фараҷӣ навъе аз либос, ки дар пеши он тугма илова карда шудааст ва онро бештар аз болои чома пушанд [296]. Устод С. Айнӣ дар асари мавриди таҳқиқ ин вожаро 25 бор ба маънои асл дар ҳайати калимаҳои сохтаи **фаранҷӣ** ва **фаранҷидор** истифода кардааст: *Мисолҳо*: « ... он вақтҳо духтарони нӯҳсоларо дар зери **фаранҷӣ** гирифта, аз номаҳрамон гурезондан одат буд» [330, 315]; « ... маъшуқаи хаёлии худро аз байни занон ва духтарони рӯпушида бо нишонаи **фаранҷӣ** ва пушоки онҳо муайян мекард» [330, 356]; «Духтари ношинос дар зери **фаранҷӣ** қиққос зада хандид ... » [330, 240]; «Намедонам, худаш дастони худро бо бозӣ чунбише дода дар даруни **фаранҷӣ** баланд мекард, ё бод **фаранҷии** паритовусии ӯро ба ҳаво мебардошт ... » [330, 241]; « ... худро ба шакли як зани ҷавони **фаранҷидор** сохтам» [330, 519].

Калимаи **фаранҷӣ** бо таркибу ибораҳои гуногун омада, ба маъниҳои зерин далолат мекунад:

-аз рӯйи арзиш: *фаранҷии шоҳии паритовусӣ, фаранҷии шоҳӣ, фаранҷии ресмони сурхи одӣ, фаранҷии паритовусӣ, фаранҷии бахмали нав, фаранҷии раҳ-раҳи майданақии сурхи шоҳӣ;*

-қисмҳои фаранҷӣ: *домони фаранҷӣ, зери фаранҷӣ, даруни фаранҷӣ;*

-сифатҳои гуногуни фаранҷӣ: *фаранҷии пора-порашуда, фаранҷии куҳна.*

Калимаи дигаре, ки яке аз маъноҳои он ба вожаҳои **сарандозу фаранҷӣ** муродиф аст, калимаи тоҷикии **чодар/чодир/чодур** мебошад, ки дар луғат ба маъноҳои «1. хайма, хиргоҳ. 2. фаранҷӣ ё пардаест, ки занон бар сари худ гирифта худро аз мардон пинҳон медоранд. 3. пардаи чоркунҷаи фарохест, ки аз чор гӯшааш нигоҳ дошта бар вай тут, зардолу ва монанди инҳо меваҳои сардарахтиро афшонанд. 4. ҳамчун маҷоз, чодархаёл ё чодари зочабозӣ аст, ки ба вай бачагон зиёда ҳавасдоранд [299, 456].

Устод С. Айнӣ ин вожаро 10 маротиба истифода бурдааст. Муаллиф дар 9 ҳолат вожаи чодирро ба маънои хайма, хиргоҳ ва пардаи чоркунча корбаст кардааст. *Мисолҳо*: « ... дар ёбони васе **чодир** зада нишастаанд ... » [330, 51]; « ... барои тутафшонӣ ва **чодирдорӣ** ҳамроҳи худ гирифтанд» [330, 178].

Танҳо як бор калимаи чодирро ба маънои фаранҷӣ тасвир кардааст: «Намедонам, худаш дастони худро бо бозӣ чунбише дода дар даруни фаранҷӣ баланд мекард, ё бод фаранҷии паритовусии ўро ба ҳаво мебардошт, дар ҳар ҳол ў дар он вақт монанди товусе ба назар ҷилва менамуд, ки болҳои рангоранги худро **чодир** карда мехиронида бошад» [330, 241]. Дар лаҳҷаҳои ҷануби забони тоҷикӣ **чодар** // **чодур** гуфта ҳарамсарои муваққатии арусро гӯянд, дар шеваҳои шимоли онро «чимилиқ» (к.туркӣ) ном мебаранд.

Калимаи **чашмбанд** низ чузъи либоси занон буда, дар ФЗТ ба ду маъно 1. «рӯйбанд, рӯйпуш, дока ё бофтае аз думи асп, ки занон бо он рӯй мепушонанд». 2. афсун, куфу суф, ки бо он мардумро фиреб медиҳанд, чоду, сеҳр, найранг [319, 536] омадааст ва дар «Ёддоштҳо» ба ҳамин маъно истифода шудааст: « ... ба рӯяш ба ҷои **чашмбанд** як латтаи докаи сафед партофта меомад» [330, 240]; « ... як **чашмбанди** нав, як курта-лозимии занонаи атласи навро бо як кафшу маҳсии занонаи калонпои нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (иҷора) карда гирифта биёрад» [330, 264]; «Ман аз паси **чашмбанд** медидам, ки мӯйсафед дастони худро ба сари синааш ниҳода ... » [330, 265]; « ... **чашмбандашро** аз рӯяш бардошта, арзи ниёзи ошиқонаи худро мекардам ... » [330, 356]. «... барои рӯйкашкунӣ ва **чашмбандӣ** яке, агар даҳяк дар ихтиёрашон аз даҳ адад зиёд бошад, ду нафар талабаи қашшоқи дар дониш шӯҳратпайдокардари худ кас монда оварда ... » [330, 641].

Ҳамин тариқ истифодаи зиёди вожаҳои марбут ба либосҳои занон аз рушду инкишофи ҳунарҳои мардумӣ ва анъанаҳои қадимии мардуми мо дарак медиҳад, ки дар «Ёддоштҳо» мунъакис шудаанд.

В. Вожаҳои марбут ба пушиданиҳои хоси мардон. Дар баробари либосҳои занон дар маданияти либоспушии миллати тоҷик либосҳои зиёди мардон мавҷуданд, ки бо вожаҳои гуногун баён мешаванд. Муҳаққиқ Г. Майтдинова ба истифодаи сару либос таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда, назари худро роҷеъ ба ин масъала чунин баён кардааст: «Отличительными особенностями обладали и мужские головные уборы каждой местности. Головным убором повсеместно служила тибетейка, называвшаяся *түппі*, *тоқӣ*, *қалпоқ*, *каллапуш*. Она шилась из ткани и обычно украшалась вышивкой – шелками, золотой и серебряной канителью, бисером. Не украшались вышивкой тибетейки из парчи и других декоративных тканей» [236, 76]. Зимни таҳқиқи лингвофарҳангӣ олимони ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, дар рисолаҳои ишораҳои кутобе кардаанд [37; 278; 235; 218] ва яке аз мутахассисоне, ки ба таҳқиқи ин гуна калимаҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардааст, М. Ҳалимова мебошад, ки дар китоби «Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ (дар асоси маводи лаҳҷаи Хучанд ва маҳалҳои атрофи он) [169, 2014] перомунӣ хусусиятҳои вожагони сарулибос таҳқиқ анҷом дода, дар бораи истифодаи онҳо дар лаҳҷаи Хучанд маълумоти муҳим пешниҳод кардааст.

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ низ як қатор калимаҳои марбут ба сару либоси мардон ба мушоҳида расид, ки дар таърихи лингвофарҳангии миллати тоҷик нақши муҳим доранд. Онҳо аз инҳо иборатанд: *тоқия*, *саллача*, *каллапуш*, *кулоҳ*, *телпак*, *арақчин*, *пустин*, *пустак*, *яктаҳ//яктак*, *ятак//яктаҳ*, *дастор*, *пейгир*, *чалвор/чалвар*, *гуппӣ*, *баз/з/*, *тасма*, *такбанд*, *пойабзол//пойафзол патак* ва ғ., ки метавон онҳоро ба се гурӯҳ дастабандӣ кард:

1. Вожаҳои ифодакунандаи номи пушиданиҳои сар.

2. Вожаҳои ифодакунандаи номи либосҳои марбут ба пушиданиҳои бадан.
3. Вожаҳои ифодакунандаи номи пойафзор.

1. Вожаҳои гурӯҳи аввал **каллапуш**, **тоқия**, **кулоҳ**, **телпак**, **арақчин**, **саллача** ба ҳисоб мераванд, ки то имрӯз на танҳо дар осори адабӣ, балки дар забони зиндаи халқ низ истифода мегарданд. Ба назар чунин менамояд, ки вожаи **каллапуш** номи умумии калимаҳои марбут ба сарпушҳо бошад, аммо дар фарҳанг маънои луғавиаш кулоҳи абра-астари пилтаборик, ки бар сар пушанд [299, 143], **тоқӣ** ва **тӯппӣ** низ ном мебаранд [318, 530] шарҳ меёбад. Маълум мешавад, ки **каллапуш** яке аз анвои сарпушҳо будааст. Устод С. Айнӣ ин вожаро 8 бор дар шакли мураккаб истифода бурдааст. *Мисолҳо*: « ... дар сарам **каллапуши** нав буд» [330, 10]; « ... ду донаи онҳоро аз пеши гӯшаш якдонагӣ аз ду тараф дар зери **каллапушаш** гузаронида монда ... » [330, 62]; « ... дар зимистон як **каллапуш** мепушиду бас ... » [330, 149]; « ... бар сараш на **каллапуш** буд, на сарандоз, ба ҷои онҳо мӯйҳои сиёҳи мушкинфои нобофтааш аз гирдогирди сараш ба давродари камараш парешон гузошта шуда буданд» [330, 258]; « ... ба рӯи **каллапуши** кундал ба сараш баста буд ... » [330, 275] ва ғ.

Калимаи **каллапуш** дар ду ҳолат чун нумератив хизмат кардааст: « ... як **каллапуш** занбуруғи хӯрдашуданӣ чидем ... » [330, 22]; « ... як **каллапуш** занбуруғро ба сари синаам маҳкам часпонда роҳи хонаро пеш гирифтаам» [330, 22].

Дар байни вожаҳои пушиданиҳои сар дар забони тоҷикӣ калимаи **тоқӣ** серистеъмол аст ва дар ДФМТ оварда мешавад, ки «тоқӣ, тӯппӣ, яке аз навъҳои маъмули каллапуши тоҷикон» [37, 464] ба шумор меравад. Дар идомаи ин фарҳанг нигошта шудааст, ки «Тоқӣ аз тора, гирда, абра, астар, ҷияк (шероза, зеҳ) иборат аст. Мувофиқи шароити маҳал, таъби одамон ва дар натиҷаи ривочу равнақи санъати амалии халқ навъҳои гуногуни тоҷикӣ ба вучуд омадаанд: *чустӣ*, *чоргул*, *ироқӣ*, *тагдузӣ* ё

чамангул, зардузӣ, юрма, пӯпакдор (пӯпакчадор), тӯртуппӣ (арақчин) духоб, тавилбегӣ ва ғ.» [37, 464]. Тоқӣ каллапуши миллии тоҷикон аст. Навъҳои гуногуни тоқӣ: чустӣ, чакан, чоргули ироқӣ, такдузӣ ё чамангул, зардузӣ, юрма, пӯпакдор, тӯртуппӣ, духоб, кабуд ва ғ. маъмул мебошанд. Дар ҷануби Тоҷикистон тоқии мудаввар ва гумбазшакл ва дар шимоли кишвар тоқии чоркунҷа маъмул аст. Матои тоқиҳои ноҳияҳои ҷануб аз карбос, алоча, чити ранга, шоҳӣ, махмал, парча духта мешаванд. Тоқиҳо шакли мардона, занона ва бачагоноро доранд [290; 114, 158-163]. Дар навбати худ боз тоқиҳои хурдсолон, духтарона ва писарона мешаванд.

Дар ғӯйишҳои забонамон низ анъанаи тоқидузию тоқипушӣ хеле ривож ёфта, анвои гуногуни онҳо барои занону мардон ва аз рӯйи синну сол ба вучуд омадааст, ки дар ҳаёти мардум муҳим арзёбӣ мегарданд ва асосан, тавассути ибораҳо ифода меёбанд. Навъи онҳо вобаста ба макони асосии истеҳсол, ранг ва ё маводе, ки тоқиҳо духта мешаванд вобаста аст. Дар лаҳҷаи Хучанд «асосан, воҳиди луғавии **тӯппӣ//теппӣ** истифода бурда мешавад. Дар ифодаи **тоқии мардона**, навъ ва қисматҳои он дар лаҳҷаи Хучанд калимаву истилоҳоти зиёд истифода мегардад. Аз рӯйи маводи забонӣ тоқиҳо хеле гуногунанд. Чунончӣ: тӯппии чустӣ, тӯппии ироқӣ, тӯппии бахмал, тӯппии сандуфи сийо//сиёҳ, тӯппии кавуд//кабуд, тӯппии кулулаи сӯф, тӯппии гирдаки тӯр, тӯппии чоргула, тӯппии гул дар чаман // чамандагул, тӯппии бодомчагул, тӯппии चुсти кавуд//кабуд, тӯппии चुсти сийо//сиёҳ ва ғайраҳо ҷудо мешавад, ки маъмултарини онҳо тӯппии चुст мебошад» [169, 48].

Дар таҳқиқи луғатнигорони шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ чунин маълумоти муҳим дар бораи анвои тоқӣ оварда шудааст, ки **тоқӣ** гунаи **тоқин** (Ҷк.) низ дорад ва анвоаш гуногун аст: «**тоқӣ**, тоқин (Ҷк.) тоқӣ, каллапуш: ~**ӣ бахмал** навъи тоқӣ аз матои махмал; ~**ӣ гълдузӣ** тоқии гулдузишуда; ~ **ӣи дъстдуз** (Ёх.) тоқии дастдузи маҳаллӣ; ~**ӣ ироқӣ** навъи тоқӣ; ~**ӣ корсунча** (Қ.) навъи тоқии занонаи гирдаш мудаввару торакаш

гунбазшакл; ~ **й кьнда**л навъи тоқӣ; ~**й зардузӣ** тоқии зардузишуда; ~**й найно** навъи тоқии занона: тоқӣ ба сар-ът, тоқий найно ба сар-ът, ть ишқи ма-ра задӣ дар пеши бар-ът (фолк.); ~**й нахшин** (Шгд., Дб.) *ниг.* **тоқий гълдузишуда**; ~**й пилтагӣ** (Ёл, Пор., Ош.) навъи тоқии гумбазшакли мардона; ~**й фарғуначӣ** (Дб., Ёх., Ош.) *ниг.* **тоқий чъстӣ**; ~**й тос** (Кд., Нр., Ош., Шгд.) тоқии тос, тоқии зардузии гирдаки занона; ~**й чакан** (К.) тоқии гулдузӣ кардашудаи маҳаллии мардона: тоқий чакани акай Йатим дар бушқай руған зад (Ёл); ~**й чорчъл** (Шгд.) навъи тоқӣ, ки дар гӯшааш гулҳои калон духта шудааст; ~ **й чъстӣ** тоқии навъи чувтӣ; ~**й чамандагъл** (Дм., Лш., Нӯш., Қлб., Яр.) *ниг.* ~ **тоқий ироқӣ**; ~**й шойӣ//шоҳӣ** тоқии абрааш аз шоҳӣ духташуда; ~ **й қуқанӣ** (Лахш, Қӯш., Сб.) тоқии навъи қуқандӣ; ~**йи шәрӣ** (Сб., Ск., Қк.) *ниг.* **тоқий чъстӣ**; ~ **мондан** а. тоқӣ пушидан (пушондан): дар сар-ъш тоқӣ монд (Хов.); б. тоқӣ тӯҳфа (инъом) кардан (ба меҳмон ё одамони наздик): туй-да тоқӣ мондан сар-тон-а? (Шлп.)» [306, 614].

Ин анвоъ дар мисоли ду шеваи забони тоҷикӣ гувоҳи барҷастаи он аст, ки **тоқӣ** дар ҳаёти мардуми тоҷик аҳаммияти бисёр муҳим доштааст. Ба зикри муҳаққиқ М. С. Андреев, дар соли 1943 дар водии Хуф тоқиҳо хеле паҳн шуда буданд: «В 1943 г. тубетейки «**тоқай**» в Хуфе были очень распространены. Их носила вся молодежь и люди среднего возраста. Шьются они с высоким околышком и плоским верхом, преимущественно из гладкой красной бумажной материи с узором, выстроченным черными нитками, на машине» [200, 404].

Устод С. Айнӣ низ дар асари худ калимаи тоқиро дар шакли **тоқия** се бор истифода кардааст. Гунаи **тоқия** дар ФТЗТ баргирифта аз забони арабӣ талаққӣ гашта, ба маънои **тоқӣ** (тоқӣ I а. **قِط** кулоҳ, каллапуш. тоқӣ II **قِط** тоқ будан, чуфт надоштан) шарҳ меёбад ва аз ин вожа сохташавии калимаҳои **тоқиядуз** ва **тоқиядузӣ** [321, 349] нишон дода мешавад. *Мисолҳо:* « ... **тоқияи** худро дароз карда ба вай андохта додани пулро

пурсидааст» [330, 500]; « ... пули сиёҳи дар **тоқияш** бударо ба роҳ ба болои реги Чўғихона пош дода ... » [330, 501]; « ... аробакаш, пулро бо **тоқияи** худ ба тарафи муллоён дароз карда истода ... » [330, 500] ва ғ.

Дар байни калимаҳои марбут ба сарпушҳо **кулоҳ** низ аз анвои қадим ба шумор меравад. Ин навъи каллапуши мардона «аз асри 10 расм шудааст. Намудҳояш гуногун, абраю астардор буда, баъзан ба мағзаш пахтаи тунук андохта, медухтанд: гунбазӣ, мавлавӣ, душоха, лапардор» [37, 487]. Калимаи **кулоҳ** вожаи тоҷикӣ аст. **Кулоҳ// кулаҳ** се маънои луғавӣ дорад. 1. каллапуш; телпак. 2. кулоҳи ҷангӣ, тоскулоҳ, хўд. 3. тоҷ [318, 572]. Инчунин, он чӣ ба сар пушанд, тоҷи подшоҳӣ [299, 167]. Устод С. Айнӣ ин вожаро ду бор истифода бурда, анвои онро бо ибораҳои **кулоҳи чортаркашон** ва **кулоҳи зардузӣ** нишон медиҳад: «Фақат «мутбахкаду» ва **кулоҳи чортаркашон** дар замин ниҳодагӣ буда ... [330, 162]»; « ... ба сараш дастор ва **кулоҳи зардузӣ**, ба пояш кафшу масҳии зардузӣ буд [330, 569]». Анвои кулоҳи аз тарафи устод Айнӣ овардашуда дар ДФМТ дида нашуд.

Калимаи **телпак**, яке аз муродифони калимаҳои ин гурӯҳ буда, дар зимистон истифода мешавад, тоҷикӣ аст, ки дар забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ мустаъмал аст. Маънои луғавии **телпак** пушоки пустӣ ва мӯйина дар зимистон аст [300, 439]. «Телпак каллапуши мудаввари мӯйина буда, тоҷикон онро, асосан, аз мӯйина, чарм, пусти қароқулӣ, моҳут ва махмал медухтанд» [38, 446]. Маълум мегардад, ки телпакҳо марбут ба мардону занон ва кӯдакон духта мешудаанд. «Телпакҳои мардона аз телпакҳои занонаю кӯдакона аз ҷиҳати духт ва андозаашон фарқ мекунанд» [38, 447]. Дар «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ ин вожа 7 бор истифода шудааст ва роҷеъ ба навъҳои телпаки **сарбозӣ**, **телпаки савсор**, **телпакҳои ҷойдорӣ**, **телпакчаи чоррахи белабакӣ** маълумот додааст, ки дар ҷумлаҳои зер ифода ёфтаанд: « ... бар сарашон **телпакҳои** калони дегмонанди сиёҳи пустигӯсфандӣ буд» [330,

226]; « ... ба сараш **телпаки** савсори қиматбаҳо ва дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ чалвори моҳути сурмагии канораисурхдор буд ... » [330, 220]; « ... бар сарашон **телпақҳои** ҷойдории одӣ буд [330, 216]»; « ... ба сар **телпак** ва ба пой музаи булғорӣ дошт ... » [330, 204]; « ... ба сарашон ҳам як **телпакчаи** чоррахи белабакиро мениҳоданд» [330, 300]; « ... дар тоқи ҷанубӣ бозори **телпак** ташкил ёфта буд ... » [330, 490].

Дар лаҳҷаи Хучанд чанд намуди телпак истифода мешавад, «таҳти мафҳуми истилоҳҳои **телпаки қароқӯлӣ, телпаки андатра, телпаки норка** ва ғайра намудҳои телпақҳои дар назар дошта мешавад, ки аз кадом мавод духта шудани телпакро нишон медиҳанд» [169, 50]. Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ин анвоъ шакли дигар дорад. Муҳаққиқон дар шарҳи анвои **телпак** чунин овардаанд «телпак: телпаки **пусти рӯбаҳӣ**-ра занак мепушан, мардако телпаки барағӣ (Пд.)» [306, 604] ва анвои **телпаки (пусти) рӯбаҳӣ, телпаки (пусти) далағӣ, телпаки лақӣ, телпаки саговигӣ, телпаки сурӣ, телпаки барағӣ, телпаки қароқӯлӣ** шарҳ дода мешавад, ки аз гуногуннавиҳои он дарак медиҳад [306, 604]. Маълум мегардад, ки телпақҳо, асосан, аз пусти ҳайвоноти хонагӣ ваҳшӣ, аз қабилҳои рӯбоҳ, далла (силовсин), пусти сағобӣ, суғур, барраи қароқӯлӣ ва ғ. духта мешаванд.

Тавре дар боло зикр шуд, яке аз калимаҳои ин гурӯҳ **салла** мебошад. Муҳаққиқ М. Ҳалимова калимаи салларо бо вожаи дастор ҳамвазифа медонад. Ӯ зикр кардааст, ки «**Салла** матои яклухтест, ки ба атрофи тоқӣ мепечонанд. Моҳияти этнографии **салла** он аст, ки дини ислом ҳангоми намозҳои салла бастанро ҳатмӣ меҳисобид. Вазифаи дигари **дастор** он аст, ки вай дар фасли зимистон сари шахсро аз хунукӣ муҳофизат мекунад. ... Истифодаи воҳиди луғавии салла ва синоними он дастор барои барҷаставу назаррас акс намудани симои берунии қаҳрамони асари бадеӣ дар адабиёти имрӯза мавқеи хоса дорад» [169, 50]. Ин ҳолат дар ДФМТ чунин шарҳ меёбад, ки «салла, дастор, амома, матои яклухтест, ки ба

гирди тоқӣ, арғамчин ва кулоҳ мепечонанд. Чуғрофидон ва муаррихи Юнони Қадим Страбон навиштааст, ки: «модҳо салла мебастанд ва ин таомули онҳо ба эрониҳо гузаштааст. Салла дар аҳди Сосониён, инчунин дар Фаластин ҳам маъмул будааст. Ислом ҳангоми намозхонӣ салла бастанро ҳатмӣ эълон кард [38, 300]. Дар ҷомеаи имрӯзи тоҷикон салла аз маводи гуногун таҳия мешавад ва ба сар бастанӣ он, махсусан, дар байни муллоҳо маъмул аст. Ин вожа дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ 42 маротиба истифода шудааст: «... як каллапушу як **саллаи** нав ҳам тайёр карда мондаанд» [330, 259]; « ... ба хона даромада **салла** ва ҷомаи падарро гирифта ... » [330, 50]; « ... ба сараш як **саллачаи** сафеди хурд ва ба танаш як яктаҳи сафед буд» [330, 70]; « ... **саллашон** ҳам аз саллаи имоми мо хурд аст-ку? » [330, 70]; «Калонии одам бо қаду қоматаш ва олимии ӯ бо **саллааш** муайян намешавад, – гуфт падарам дар ҷавоб ва илова намуд:– бисёртарини муллоҳои камилм **саллаҳошонро** калон мебанданд, ки авом онҳоро дида фиреб хӯрад ва муллои калон донад» [330, 70]. Калимаи дигаре, ки яке аз маъноҳояш аммома, салла [318, 350; 299, 96] мебошад, вожаи **дастор** мебошад ва ин калима дар шаклҳои дастор, дасторча, дасторбандӣ дар «Ёддоштҳо» 16 бор истифода шудааст: «Аз таги **дасторчаи** мисколие, ки Чӯрабек ба рӯи каллапуши кундал ба сараш баста буд, арақ шорида ... » [330, 275]; «Шайх **дастори** сафеди калони шайхона мебаст ... » [330, 347]; « ... дар **дасторбандӣ** аз додараш бисёр фарқ мекард» [330, 427]. Калимаҳои «**фута**», «**дастор**» имрӯз кухна шудаанд ва маъмулан муродифҳои онҳо - миёнбанд ва салла кор фармуда мешавад.

Дар радифи калимаҳои матраҳшуда барои ифодаи сарпуш калимаи **арақчин** дар «Ёддоштҳо» вохӯрд, ки вазифаи хос дорад ва он дар номаш нуҳуфтааст. Ин калима дар забони зиндаи халқ ҳам бо вариантҳои маъмул аст. Аз ҷумла, муаллифони ФГҶЗТ чунин меоранд, ки «**арақчин, араҳчин // араҳчӣ** (Лахш, Сам., Пор., Хов., Мум., Нӯш., Ош., Сх., Лан) арақчин, тоқии абраву астарноки кӯдакону пирамардон, ки бештар вақти

хоб ё дар тобистон мепушанд: арақчин пиракио-да ни меша, гулако-да ни (Ғеш) [306, 46]. Арақчин вожаи мураккаб буда, аз арақ ва асоси замони ҳозираи феъли чидан, чабидан сохта шудааст ва номи як навъ тоқии тунук мебошад. Вожаи **арақчин** дар «Ёддоштҳо» чунин истифода шудааст: «Ба сари ин одам як **арақчини** сафед, дар пояш як эзори васеи суф буд» [330, 227]. Таҳлил нишон дод, ки дар ҳаёти мардум таҳия ва духтану пушидани **каллапуш, тоқия, кулоҳ, телпак, салла** ва **арақчин** ба ҳукми анъанаи қадим имрӯз ҳам истифода мешаванд. Вожаҳои **каллапуш, тоқия, кулоҳ, телпак, арақчин, салла** муродиф буда, дар алоҳидагӣ корбаст шудаанд.

2. Вожаҳои ифодакунандаи номи либосҳои марбут ба пушиданиҳои бадан. Барои ифодаи мафҳуми мазкур дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **яктаҳ//яктак, яктак//яктаҳ, пустин, пустак, пешгир, чалвор/чалвар, гуппӣ, баз/з/, тасма** ва **такбанд** истифода шудааст, ки ҳар кадом хусусияти алоҳидаи истифодабарӣ дорад. Ин навъи вожаҳо барои ифодаи мафҳумҳои зарурии дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон хизмат мекунанд ва онҳо вожаҳои лингвофарҳангии мебошанд, ки барои баёни анъаноти либоспушӣ мавҷуданд.

Вожаи **яктаҳ** калимаи тоҷикӣ аст. Маънои луғавиаш ҷомаи беастар [299, 493], ҷомаи беастар, хилъат, ҷелак [300, 594] мебошад. Азбаски истифодабарандаи ин либос мардум ва ба шеваҳои гуногун мансуб аст, он дар қорҳои илмӣ-тадқиқотии шевашиносон низ дарҷ гардидааст. Дар ФГҶЗТ ба маънои «яктак, ҷелак, либоси беастари сабуки мардонаву занона» [306] омадааст. Муҳаққиқони «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» ба ин андешаанд, ки: «дар лаҳҷаҳои Қаротегин ва ваҳиёӣ-қаротегинӣ дар ивази «ҷелак» ҳамчунин калимаҳои «йактаг», «йактайй» маълуманд. Маълум аст, ки ин калима-термин, дар шеваи шимолӣ, алалхусус, водии Фарғона дар ифодаи навъи куртаи мардон истифода мешавад. Вале дар қисми лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ, аз ҷумла, дар гурӯҳи бадахшонӣ, нисбати предмети дигар – типӣ хилъат гардидааст. Гумон меравад, ки бо маънои

нисбатан нав дар қисми лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ ҷорӣ шудани «йактак» ба фаъолияти мусофирони водии Фарғона вобаста бошад» [96, 154]. Ҳамин андешаро М. А. Ҳомидҷонова дар робита ба лаҳҷаи Мастҷоҳ баён кардааст, ки истифодаи **курта-яктак** барои мардони мастҷоҳӣ баъди муҳочират сурат гирифтааст [288, 181]. Вале ба андешаи муҳаққиқи вожагони соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор Г. Абдуллоева, **яктаҳ** навъи куртаи занон мебошад. «Гарчанде, айни замон, истифодаи яктаҳ дар дигар мавзӯҳо ба назар нарасад ҳам, аммо дар деҳаи Тӯдаи ноҳияи Ҳисор занҳои миёнасол то ҳанӯз бе яктаҳ дар кӯчаву бозорҳо намегарданд, аммо ин калима ба тағйироти фонетикӣ гирифта шуда, шакли «яктак»-ро гирифтааст» [1, 135]. Истифодаи ин калима дар лаҳҷаи Хучанд низ ба қалам дода шудааст. Муҳаққиқ М. Ҳалимова ба ин андеша мебошад, ки: «дар ифодаи яке аз куртаҳои анъанавии мардона воҳиди луғавии йактак истифода мешавад, ки он тақрибан дар аксарияти маҳалҳои тоҷикнишин дучор меояд. Яктак якчанд намуд дошта, ду хели он машҳур аст. Яке яктаки дароз, пешкушод ва гиребонаш рост ва дарози дар ду бараш лағандазада мебошад. Дар бари пеши он ду камарча ё тугма ва сӯроҳии тугмагузар мавҷуд буда, ба хилъат шабоҳат дорад» [169, 38]. Ин муаллиф зимни баррасиаш ба хулоса меояд, ки: «агар ифодаи маънои хилъатро ба назар гирем, яктак на аз ҷумлаи либоси тағ, балки аз қабилӣ пушоки рӯ ба шумор меравад. Вале таркиби калима ба он далолат менамояд, ки яг+тағ ё яктаҳ / > яктағ дар зот навъи курта буда, ҳамчун либоси тағ истифода мешавад. Дар лаҳҷаи Хучанд маҳз ҳамин маънӣ талқин мешавад» [169, 39]. Дар забонамон калимаи **так/тағ** на танҳо ба маънои мутазоди **боло**, балки ба маънои **танҳо** ва **қабат** дар таркибҳои **таку танҳо** ва **так ба так** ба мушоҳида мерасад. Дар «Фарҳанги бузурги сухан» дар шарҳи якуми калимаи **так** омадааст, ки «так (с.) 1. Он чи ба сурати муфрад бошад; танҳо; ягона» [7]. Ба ин маънӣ **яктаҳ** либосе аст, ки танҳо аз як қабат иборат аст, яъне ба маънои либоси тағ нест, болопуши

якқабата аст. Агар ба шарҳи устод С. Айнӣ дар Луғатнома нигарем, устод онро дар ду гуна **яктак/яктаҳ** оварда, чун **ҷомаи беостар** ва **ҷомаи беастар** [299, 493] шарҳ медиҳанд, ки гувоҳи як қабат ва таку танҳо будани он аст.

Устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» вожаи мазкурро 12 бор истифода бурдааст. Аз рӯи маводи мавҷуда дар асари мазкур **яктаҳ // яктаг** аз чит, чити тунук (гардӣ) дар шакли **яктаҳкурта**, **яктаҳи чит**, **яктаҳи сафед** истифода шудааст: «Инҳо **яктаҳкурта** пушида ... » [330, 339]; « ... як **яктаҳи чит** аз моли фабрика харида дузонда дод [330, 49]»; « ... ба танаш як **яктаҳи сафед буд**» [330, 70]; « ... аз рӯй як **яктак** (ҷомаи беостар), ки аз чити тунук (гардӣ) духта шуда буд ... » [330, 227]; «Аз нӯгаш як **яктаҳ** (ҷомаи беастар) тайёр шуда буд ... » [330, 300] ва ғ.

Яктаҳ, асосан, дар фасли тобистон ба кор меравад, аммо **пустин** бо таваҷҷуҳ ба ин, ки аз пустҳои пашмдор духта мешавад, дар зимистон истифода мешавад. Вожаи **пустин** калима тоҷикӣ аст. Дар луғатҳо ба маънои луғавии либоси аз пусти пашмдор духташуда [299, 303], ҷомае, ки аз пусти ҳайвонот духта мешавад [319, 107] маънидод шудааст. Устод С. Айнӣ ин вожаро 5 маротиба истифода кардааст. *Мисолҳо*: «Пул ва **пустинро** ба домоди Аҳмад-махдум, ки вакили ҳарч буд, супурдам ... » [330, 289]; « ... он кас як **пустини** почасиёҳи аъло ҳам бар тан дошт ... » [330, 472]; « ... як остини **пустинашро** кашида менишаст ... » [330, 472]; « ... он кас бари **пустини** остинаш аз даст берун кардаашро чаппа карда монда буд ... » [330, 472].

Яке аз калимаҳое, ки хусусияти умумӣ надорад ва ҳама онро намепушанд ин **пешгир** аст. Пешгир се маънои луғавӣ дорад. 1. лунгии камарча ва тугмадор аст, ки бар сари синаи бачагон банданд. 2. пешбастаи пушткушода аст, ки ходимони тиббӣ дар беморхонаҳо пушанд. 3. умуман порчае, ки дар вақти кор барои аз чирку ғубор нигоҳдории либоси худ аз тарафи пеш банданд [299, 292]. Муродифи пешгир пешдоман [299, 292] аст, ки дар асар корбаст нашудааст. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро ду бор

истифода кардааст: « ... дар миёни худ аз тарафи пеш **пешгири** мешигӣ баста буданд [330, 380]».

Дар Луғатнома калимаи **чалвор** ба маънои чалвар, шалвор, эзор, шим [299, 465] ва дар ФТЗТ ду маънои луғавии он дарҷ гаштааст: 1. нимтанаи аз матои ғафс ё чарм духташуда, ки аз рӯи либос мепушанд. 2. матои пахтагини сафеди оҳордоре, ки аз он пирӯхан, зерчома ва дигар либосҳо медузанд; матои салла [321, 525]. Мутобиқи ин маънӣ дар «Ёддоштҳо» ду бор истифода гардидааст: « ... дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ **чалвори** моҳути сурмагии канораи сурхдор буд» [330, 220]; « ... аз ҳамин моҳут **чалвори** канораи борикдор пушида буд ... » [330, 221].

Аммо дар баробари вожаи **чалвор** дар асари мазкур калимаи шалвор/шилвор низ дида мешавад, ки дар луғатномаҳо ба маънои зерин меояд: 1. эзор. 2. шим [321, 622]; шалвор-чалвар (эзор, шим) [299, 465]; шалвор-эзор; шим [318, 562]; шалвор навъе аз эзор [300, 564]. Вожаи русии «шаровары» аз калимаи шалвор маншаъ гирифтааст [325, 410]. Ба таъкиди М. С. Андреев «Раньше женские шаровари, как и мужские штаны, шились главным образом из сукна «рагза», но в 1943 г. они уже часто делались из фабричных тканей [200, 409].

Муаллиф дар «Ёддоштҳо» ин вожаро ду маротиба истифода бурдааст: « ... дар байни талабаҳо камзул ва **шалвор** пушидан одат набуд» [330, 145].

Барои ифодаи **эзор** дар баробари **чалвор** ва **шалвор** калимаи **шим** низ дар забонамон маъмул аст, ки дар лаҳҷаи Хучанд муҳаққиқ М. Ҳалимова навъҳои онро нишон додааст: «Шимҳо мувофиқи тарзи духт ба чунин навъҳо ҷудо мешаванд: шими галифе, шими муза, шими пахтадор, шими кулёш, шими варйонка, шими чинсӣ ва ғ.» [169, 47]. Муаллифони ФГЧЗТ навъҳои «шими пахтагӣ ва шими ғелефӣ»-ро шарҳ додаанд [306, 816], аммо дар матни «Ёддоштҳо» вожаи **шим** дида нашуд. Дар лаҳҷаи Кулоб ба маънои «шалвори аз пашм бофташуда» вожаи **рағза** [65, 193] истифода шавад, дар шакли **рағза** дар забони яғнобӣ ба назар мерасад [72, 164], ки

вожаи **рағза** ҳам дар «Ёддоштҳо» истифода нашудааст. Дар маҷмӯъ барои ифодаи шалвори мардон дар забонамон калимаҳои шим, рағза/ рағзан, шимрағза мавҷуд аст, ки онҳоро устод Айнӣ истифода накардааст.

Дар лаҳҷаҳои шеваи марказии забони тоҷикӣ (минтақаи Зарафшон) истилоҳи «тагпушак» маъмул аст, ки эзори тунуки занона ва мардонро гӯянд, яъне ҳам барои занон ва ҳам барои мардон мафҳуми ягонро ифода мекунад.

Барои ифодаи камарбанди мардон дар «Ёддоштҳо» вожаи **тасма** истифода шудааст. Маънои луғавиаш чарми камбари дароз буридашуда [299, 383], банди чармин, чарми хоме, ки аз он банд месозанд; камарбанд [319, 336] мебошад. Дар «Ёддоштҳо» муаллиф ин вожаро ду бор дар ҳайати калимаи мураккаби омехтаи тасмабозӣ истифода бурдааст: «Дар баъзеи он давраҳо ғирғиракбозӣ, дар баъзешон **тасмабозӣ**, дар дигарашон қартабозӣ ва монанди инҳо буд ... » [330, 80]; « ... ғир-ғиракбозӣ, қартабозӣ, **тасмабозӣ** ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165].

Адиб вожаи **такбандро** ҳам ба кор бурдааст, ки ба маънои камарбанди бофтаи абрешимӣ, ё пашмӣ [299, 371], камарбанди махмалӣ ва абрешимии бофтаи зардузии занона [321, 299] мебошад. Вожаҳои **тасма** ва **такбанд** моҳияти лингвофарҳангии махсус дошта, ҳам барои мард ва ҳам барои зан мафҳуми ягона дорад. Маводи «Ёддоштҳо» гувоҳи он аст, ки такбандҳо бофта мешуданд ва дар Бухоро бо ин ном гузарҳо низ мавҷуд будаанд: «Ҳавлии Қозичон дар гузари **Такбандбофони** Бухоро буд ... » [330, 332]; «Ин одам як рӯз дар паскӯчаи гузари **Такбандбофон** аз пешам баромад ... » [330, 157] ва ғ. Калимаҳои палто, плаш, костюм, куртка ва ғ., ки маҳсули дасти аврупоӣҳо мебошад, дар «Ёддоштҳо» умуман дида нашуд.

3. Вожаҳои ифодакунандаи номи пойафзор. Дар байни калимаҳои ифодакунандаи номи сару либоси мардон вожаҳои ифодакунандаи номи

пойафзор ҳам ба назар мерасад. Дар фаслҳои боло дар бораи истифодаи калимаҳои марбут ба пойафзор, ки барои зану мард хусусияти умумӣ дошта, аз ҷумла дар бораи калимаҳои **махсӣ/масҳӣ, кафш, пойтоба /пайтоба//потоба, калуш** ва ғ. маълумот додем.

Вожаҳои марбут ба пойафзори мардон чандон зиёд нестанд. Онҳо ифодакунандаи пойафзор ва қисматҳои он ба шумор мераванд, ки иборатанд аз вожаҳои **пойабзол//пойафзол, муза, пошна, соқ, патак, шиппак, тагчарм, пойафзори соқдароз, пойафзоли беовоз, патаки танг, кафш, кафши олаки шиппакмонанд** ва ғ. Дар байни пешаварон нақши дасти ҳунармандон дар **пойабзол//пойафзол** ва **музадӯзӣ** муҳим аст. Калимаҳои **пойабзол//пойафзол** ва **муза** ифодакунандаи анвои пойпушҳои мардон аст, ки аз қадим ҳамсафари мардуманд.

Агар калимаи **пойабзолу пойафзолро** дар ҳаёти мафҳумҳои умумии ифодакунандаи попушиҳо барем, боке нест, аммо бо таваҷҷуҳ ба ин ки мисолҳои дар ҷумлаҳо гирдомада аз «Ёддоштҳо» ба ҳунари дасти мардон мансуб аст, аз ин рӯ, мо онҳоро дар банди алоҳида ҷо додем.

Барои ифодаи номи умумии **пойпуш** дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **пойабзол** ва **пойафзол** истифода шудааст. Дар ФЗТ ба ин маънӣ калимаи **пойафзор** дида мешавад, ки гунаи сеюми ҳамон як калима мебошад. Зимни шарҳи **пойафзор** ФЗТ «ниг. поафзор» [319, 76] дида мешавад. Ҳангоми ба **поафзор** нигаристан маълум шуд, ин моддаи луғавӣ дар шакли «**поафзор//пойафзор** попуш, чизе, ки ба пой мепушанд, ҳамчун муза, кафшу маҳсӣ, чорук аст» [319, 72] шарҳ дода мешавад ва шеърӣ Хусрави Деҳлавӣ мисол оварда мешавад:

Тараб з-он гуна бар шоҳ уштулум кард,

Ки **пойафзор** ҷусту пой гум кард.

Дар Луғатнома калимаи **пойабзол** ва **пойафзол** ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ тавзеҳ дода нашудааст, вале зимни шарҳи калимаи маҳсӣ истифода мешавад «**масҳӣ** пойафзолест тактунук, бепошна, ки бо кафш ё

калош пушида мешавад» [299, 297]. Вожаи **пойафзор** на дар «Ёддоштҳо» ва на дар Луғатномаи С. Айнӣ сабт нагардидааст, аммо дар Луғатнома гунаи ихтисории поафзор тафсир ёфтааст: «**поафзор** афзори по, чизе ки ба по мепушанд» [299, 299]. Дар ФТЗТ гунаҳои **пойафзор**, **пойафзол**, **пойпуш**, **попуш** шарҳ ёфтааст ва ҳангоми ташреҳи **пойафзор** ишора ба «ниг. поафзол» гардидааст [320, 108], вале дар худ ФТЗТ низ ба қайд гирифта нашудааст.

Ҳамин тавр, аз шарҳи луғатномаҳо маълум мешавад, ки дар забонамон барои ифодаи маънои попуш калимаҳои **пойабзол**, **пойафзол**, **пойафзор**, **поафзор**, **пойпуш** ва **попуш** ба мушоҳида мерасад, ки ин гунаҳо аз гуногунрангии ҳамон як калима гувоҳӣ медиҳад.

Калимаи **афзор** дар Луғатнома дар шакли «**афзор/ абзол/ افزار** 1. кафш ва музааст, ки «пойафзор» ҳам мегӯянд. 2. абзол ва асбоби пешаварон аст, ки «дастафзор» ҳам мегӯянд» [299, 23-35] тавзеҳ ёфтааст, ки муккамал нест. Дар «Ёддоштҳо» калимаи **пойабзол** 6 бор ва **пойафзол** 13 маротиба ба кор рафта, гунаҳои дигари он ба мушоҳида нарасиданд: « ... дар нахустин бор омадани чармҳои локӣ аз Россия ӯ аз он чарм **пойабзол** дузонда пушида буд» [330, 576]; «**Пойабзолдузон** дар даҳаи охирини рамазон ҳатто то бист соат кор мекарданд ... » [330, 579]; «Аҳволи **пойабзолдузон** ҳам наздик ба ҳамин буд ... » [330, 578]; «Ман ғайр аз дӯкони чарчинфурӯшӣ устохонаи **пойафзолдузӣ** ҳам дорам ... » [330, 578]; « ... хароҷоте, ки дар сайри Самарқанд кардам ва ҳақи бобоёнаи бобои **пойафзолдузони** Самарқанд – ҳамагӣ панҷсад танга шуд» [330, 387]; « ... аъзои ҷамъияти **пойафзолдузон** ба шумор мерафт» [330, 388]; « ... ин гуна **пойафзоли** беовозро фақат дуздони шабрав мепушидаанд ... » [330, 169].

Истифодаи ин ду калима дар «Ёддоштҳо» маҳз ба ҳаёти ҳунармандии мардум вобаста будааст, ки онҳоро адиб якҷо бо унсурҳои **духтан**, **аҳвол**, **ҳақ**, **дуз**, **усто**, **кор кардан** ва ғ. мавриди истифода қарор медиҳад. Тавассути ин вожаҳо нависанда зиндагии ҳунармандии мардум,

мақсаду маром ва макони ин соҳаи муҳимми ҳаёти халқро таҷассум намудааст.

Дар байни калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ вожаи этнографии **муза** ҷойгоҳи муҳим дорад, зеро ба ҳаёти ҳунармандии мардум бевосита вобаста аст. **Музаро** аз анвои пуст ва матоъҳои саҳт медузанд ва ин нукта дар ДФМТ дар моддаи алоҳида наомада бошад ҳам, зимни тафсири калимаи музадузӣ ба мушоҳида мерасад: «**Муза** шаклу анвои гуногун дошта, аз чарм, матои мустаҳкамаи ғафс (ва дар ин авохир аз дермантин) духта мешавад» [37, 662]. Дар Луғатнома ҳамчун моддаи алоҳида шарҳу эзоҳ наёфта бошад ҳам, дар ташреҳи дигар вожаҳо 12 бор ба кор рафтааст. Дар ФЗТ дар шакли «Муза навъе аз пойафзори соқдароз» шарҳ ёфта, мисоли «Муза аз пой ман берун карданд. «Таърихи Наршахӣ»-ро меоранд, ки ин мисол аз қадимӣ будани ин калима дарак медиҳад. Луғатнигорони шеваи ҷанубӣ гунаи шевагии калимаи **музаро** дар шакли **муза** меоранд ва анвои онро низ дарҷ мекунанд: «**муза** (муза); **~й амирконӣ** музае, ки аз чарми навъи аълои ҷилодор духта шудааст; **~й казонӣ** (Ққ.) музаи ҷамбиятӣ; **~й кързавой** (Дҷ., Лахш, Пд.) музаи кързавӣ; **~й такагӣ** музае, ки аз пусти даббоғӣ кардашудаи нарбуз духта мешавад; **~й хърром** (Лахш) музаи хиром [306, 401]. Муҳаққиқи лаҳҷаи Хуҷанд М. Ҳалимова зимни баррасии анвои пойафзор дар бораи мавҷудияти навъҳои «**музи соқдор, музи бесоқ, музайи чармин, музи хиром, музи кързавой, музи резинӣ, музи брезинтӣ, музи пошнадор, музи чапаёғ**» [169, 52] маълумот медиҳад. Аз муқоисаи кори муҳаққиқон бармеояд, ки анвои музаи **амирконӣ, казонӣ** ва **такагӣ** дар лаҳҷаи Хуҷанд ва анвои **музи соқдор, бесоқ, чармин, резинӣ, брезинтӣ, пошнадор** ва **чапаёғ** дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дида намешавад ва навъҳои кързавой ва хиром муштараканд. Муаллифони китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» навъҳои «чармин ва кързавой»-ро нишон медиҳанд: «Ба навъи асосии

пойафзори корӣ музаҳои чармин ё кирзовой ва барои кормандони бошад, ботинка дохил мешавад» [278, 128].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни вожаи **муза** 14 бор во мехӯрад. Дар шакли сода «навъе аз пойафзори соқдароз аст [320, 868]: « ... чорумӣ шони **муза** ва масҳиро кашида гирифта ҷангро давом доданд» [330, 577].

Бо дигар унсурҳои забон дар шакли мураккаб номи пеша (**музадуз**) « ... шумо ҳеҷ гоҳ **музадуз** ё кафшдуз намешавед ... » [330, 387] ва дар шакли мураккаби пасванддор (**музадузӣ**) « ... ба **музадузӣ** ё ба бофандагӣ шогирд шуда дарояд ... » [330, 329] амали пешаварӣ бо музаро ифода мекунад. Бо ин вожа номи деҳа низ ба мушоҳида расид: «Дар ҷанубии маркази Гиждувон ва наздик ба он деҳае буд, ки вайро **Паҳмуза** (Паҳнмуза) меномиданд» [330, 82].

Тавассути ибора-истилоҳот дар «Ёддоштҳо» анвои муза баён мегардад: «**музай булғорӣ**, **музай амрикоии локӣ**, **музай пошнабаланд**, **музай одӣ** ва **музай локӣ**», ки дар ҳолатҳои гуногун истифода мегарданд: « ... ба пой **музай булғорӣ** дошт ... [330, 204]»; « ... дар пояш аз рӯи **музай амрикоии локӣ** чалвори моҳути сурмагии канораисурхдор буд» [330, 220]; «Тайёрон **музай пошнабаланд** мепушиданд ... » [330, 339]; « ... дар пояшон **музай одӣ** ва бар сарашон телпақҳои ҷойдории одӣ буд» [330, 216]; « ... дар по **музай локӣ** ва бар сар телпақи сарбозии аз пусти аълои қароқӯлӣ духташуда дошт» [330, 221] ва ғ. Ибораи «**музай кӯҳна**» низ истифода гардидааст, аммо ин навъи муза набуда, аз ҳолати он ба кӯҳна шудан дарак медиҳад: « ... касоне, ки ба соқи **музай кӯҳна** тағ ва рӯй мебанданд ... » [331, 8].

Тавре дида мешавад, ба калимаи **муза** вожаҳои гуногун илова шуда, анвои онҳо вобаста ба макони истехсол, сифату ҳолати ниғаҳдошт ва хусусиятҳои онҳо ифода мешавад.

Яке аз анвои пойпушҳо **шиппак** мебошад, ки дар ФТЗТ онро «кафши сарипоии одатан бепошнаи хонапуш» [321, 643] меноманд. Дар

шеваи ҷанубӣ ба ин маънӣ калимаи сапак истифода мешавад ва муаллифони ФГҶЗТ онро чунин шарҳ додаанд «сапак (Вд., Нд., Нз.) шиппак, кафши сабуки бепошна: пеш ваҳ сапак мегуфтанд итарӣ кавшо-ра (Нд.)» [306]. Дар «Ёддоштҳо» як бор истифода шудааст: «Аммо соқҳои пой маҳдум мувофиқи мартабааш бараҳна ва бар нӯги пояш як кафши олаки шиппакмонанд буд [330, 344]». Бино ба маълумоти муҳаққиқ Н. Ершов, шипакро занҳои савдогар дар кӯҳҳои баланди дараи Қаратоғ мепушанд [214, 103]. Ин калима имрӯз дар забонамон мустаъмал нест. Месазад, ки онро фаъол кард.

Дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **пошна**, **соқ**, **тагчарм**, **патак** во мехӯрад, ки пойафзор набуда, балки қисме аз он аст. Онҳо қисматҳои гуногуни пойафзорро ифода мекунанд. **Пошна** ифодагари «қисми интиҳои қафои пой одам. 2. қисми ақибӣ поёни кафш, муза ва пойафзоли дигар; пошнаи муза» [321, 117], вожаи **соқ** «аз сари бучул то сари зонуи одам; соқи по, соқи муза»-ро ифода мекунад [321, 258] калимаи **тагчарм** «пойафзоли тагаш аз чарм; кафакӣ, таги пойафзол [321, 292] ва вожаи **патак** ифодагари маъноӣ «порчаи мулоими матоъ ё намад, ки барои нарму гарм нигоҳ доштани пой дар даруни пойафзор гузошта мешавад» аст [321, 83].

Дар «Ёддоштҳо» вожаи **пошна** 20 маротиба ба маъноӣ аслию маҷозии покубӣ истифода шудааст. *Мисолҳо*: «Аз ҷое, ки тарф **пошна** зада буд, чанд касро аз замин бардошта бурда ба ҳавз партофтанд, ки аз либоси онҳо дуд ва шарораи оташ мебаромад» [330, 85]; « ... дар реги рӯйи ҳавлӣ ва замини боғча кафш то **пошна**аш меғӯтид ... » [330, 23]; « ... аз **пошна** задани тарфи ғиждувониён зарар дида будам, бо **пошна** задани тарфи вобкандиён худро ба канор кашидам» [330, 86]. Вожаи **соқ** ҳам дар «Ёддоштҳо» 20 бор истифода шудааст, ки асосан ба маъноӣ асли аст: « ... касоне, ки ба **соқи** музаи куҳна таг ва рӯй мебаранд» [331, 8]; « ... ба **соқи** поям як бор заду гуфт ... » [330, 97]; « ... бо калтакчаи худ аз пеш ба **соқҳои** пойи бандӣ чунон саҳт зад ... » [330, 218]; « ... танаи худро чобукона тирморвор рост

гирифта, бо **соқи** пой музадораш ба **соқи** пой бараҳнаи маҳдуми Муҳаммадӣ зад» [330, 344].

Калимаи **тагчарм** 3 маротиба мавриди истеъмол дорад, ки ба маънои дар боло зикршуда мувофиқ мебошад: «Ин кафш ба сабаби спиртӣ будани **тагчармаш** (подош) дар роҳ рафтан ғарч-ғарчкунон садо мебаровард» [330, 170]; « ... онҳо дар мағзи **тагчарми** вай мӯйлаби хукро мемонанд, «ғарч-ғарч» мекунад» [330, 171].

Вожаи **патак** дар «Ёддоштҳо» як бор ба маънои «порчае, ки дар даруни кафш мегузоранд [299, 289] ба кор рафтааст: « ... як даричаи **патаки** танг дошт, ки обичӯшхарандагон чойникҳошонро аз ҳамон дарича дода оби чӯш гирифта мебурданд» [330, 478].

Дар баробари калимаҳои матраҳшуда дар забонамон вожаҳои локӣ, хомак, чоруқ, мӯкӣ, патинка, ботинка, туфлӣ, шатақ мавҷуд аст, ки дар «Ёддоштҳо» дида нашуданд.

Ҳамин тавр, вожаю истилоҳоти ифодакунандаи либосу пойпуш дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи ҳунарҳои дастии суннатии мардум, ки аз қадимулайём ҳамсафари ҳаётии мардум будаанд, чойгоҳи махсус доранд.

1.4. Вожаҳои марбут ба номи порчаю матоъ

Дар баробари номи умумии вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба либос ва пушок як идда калимаҳои дида мешаванд, ки онҳо барои ифодаи номи **порчаю матоъ** мустаъмаланд, ки бо риштаҳои гуногуни абрешимию пахтагӣ тайёр шудаанд. Дар ин қатор калимаҳои *атлас, адрас, алоча, шоҳӣ, ҳарир, абрешим, бахмал, махмал, гардӣ, дока, мисқолӣ, чит, суф, сатин, қасаб, карбос, кимхоб /кимхо/, зарбафт, пустак, кундал, моҳут, банорас, газ* (навъи матои абрешимии тунук, ҳарир) аз унсурҳои луғавие мебошанд, ки барои ифодаи номи матоъҳои гуногун дар ҳаёти мардуми тоҷик аз қадим истифода мешудаанд.

Дар забони тоҷикӣ вожаи **атлас** ба ду маънӣ: матоъ ва харита маъмул аст [322, 641-642]. Атлас калимаи арабӣ буда, ба воситаи забони лотинӣ ба

забони олмонӣ, аз он ба лаҳистонӣ ва сипас ба русӣ ворид шудааст [300, 54]. Ҳамчун матоъ низ ба ду маъно: 1. навъе аз матои абрешимӣ ва нимабрешимӣ бо тарзи махсуси бофт ва нақшҳои вижа, ки занону духтарон аз он пираҳан медузанд 2. дебо; парниён [318, 97] истифода мегардад. Атласи абрешимиро барои либосҳои занона ва нимабрешимиашро барои абраю курпаю курпача ва ғ. истифода мебарданд. Атласҳои машҳур бо номҳои «Баҳори Тоҷикистон», «Чавонӣ», «Тӯҳфа», «Тӯёна», «Муҳаббат», «Дилором», «Тирукамон», «Хосиятхон», ва ғ. номгузорӣ шудаанд [284, 13-15; 285, 413-430; 237, 123-128].

Баъзе муҳаққиқон бар он андешаанд, ки вожаи «атлас» аз забони эронии шарқӣ, забони суғдӣ пайдо шуда, аз замони пеш аз ислом то имрӯз дар мадракҳои хаттии суғдӣ, абёти алломаҳо, шоирон, адибон, аз ҷумла Абусаиди Абулхайр (охирӣ асри X нимаи аввали асри XI) Заҳирии Форёбӣ (асри XII), Қатрони Табрешӣ (асри XI-XII), Саъдии Шерозӣ (асри XIII), Камоли Хучандӣ (асри XIV) зикр шудааст. Атлас, ки матои тору пудаш зичи соф абрешимӣ ва нимабрешимӣ буд, дар тарзи зиндагӣ ва маданияти тоҷикон ба тарзи васеъ истифода мешуд. Ғурак-подшоҳи Суғд дар аввали асри VIII ба волии Хуросон, сарлашқари араб Қутайба ибни Муслим контрибутсияро (товони ҷангро) бо матои абрешимини «дебо» пардохт. Ба гуфти Балъамӣ (асри X) ҳар тӯби дебо баробари 100 дирҳами нуқрагӣ қимати баланд дошт. Ҳоқони (подшоҳи) тюрғешҳо Курсул соли 737 моҳонаи ҳар нафари ҷанговарони хешро бо лундаи абрешими нархаш 25 дирҳам супурд. Табарӣ мавриди тавсифи сарулибоси Курсул-малики туркҳо шалвори дибочӣ, қабои атласини бо шероза зиннат ёфтаре номбар кардааст. Яке аз аввалин сабти вожаи «атлас» бо ҳамин ном дар ахбори мазкури Табарӣ оварда шудааст. Аксари пораҳои матоъҳои аз кӯҳи Муғи сарғаҳи Зарафшон дарёёфтшуда бофти муқаррарии суннати карбосию суфӣ доштанд. Пораҳои боқимондаи матоъҳои абрешимини кӯҳи Муғ бо услуби сернақшу нигор ва тасвири шерҳо, уштурҳо, мурғон гулабардорӣ

шуда, ба нақши атлас шабоҳат дошт [297]. Муҳаққиқ М. Бобомуродова низ ба баррасии ин масъала бетараф набуда, андешаи худро чунин баён намудааст: «Атласи Самарқанд, атласи Бухоро, Хучанд, Конибодому Андичон ва дигар маҳалҳои Осиёи Миёна шуҳрат доранд» [22, 38-41].

Калимаи **атлас** аз ҷиҳати сохт сода буда, дар «Ёддоштҳо» 6 маротиба истифода шудааст. *Мисол*: « ... бар чанд шутур пушоквориҳои **атласу** адрасу шоҳиву бахмалу кимхобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]. Аз мазмуни ин ҷумла маълум мегардад, ки дар замони зиндагии муаллиф атлас қимати баланд дошта, шоҳону сарватмандон ба ҳомиёну сарлашкарони худ ба нишони иззату икром пероҳанҳои зарбофти аз ҳамин матоъ омодашуда тақдим менамуданд. Дар мавриди дигар ба маънои ғайриаслӣ омадааст: «Ман, ки баробари *ӯ* аз ҷо хеста дар *рӯ* ба *рӯяш* рост истода будам, дастони ларзони худро ба гардани латифи **атласи** сафедмонанди *ӯ* андохтам, *ӯ* дастони тафсонаи худро аз бағалам гузаронида маро пеш кашид» [330, 255]. Муҳаққиқ С. Ҳалимова таъкид мекунад, ки дар «Шахрошӯб»-и Сайидо номи матоъҳои пахтагину пашмин зикр шудааст: а) номи матоъ: карбос (453), махмал (441), атлас (53) [166, 40].

Дар баробари атлас **адрас** низ яке аз матоъҳоест, ки дар байни мардуми мо арзиши калон дорад. Адрасбофӣ низ мисли атласбофӣ навъе аз ҳунари суннатӣ мебошад, ки ба он бештар занон машғул мебошанд. Он дар байни мардуми тоҷик ҳамчун як бахши бофандагӣ таърихи тулонӣ дошта, барои пешрафти абрешимбофӣ мусоидат кардааст. **Адрас** навъе аз матои маҳаллӣ, ки аз нахҳои абрешимӣ ва пахтагин бофта мешавад. Пуди **адрас** аз се ресмони борики сафед ё ранга иборат мебошад. Андозаи бари адрасҳо, маъмулан, се хел мешаванд: одӣ («омиёна») – 40 см, сербар («олчинбар») – 70 см ва камбар («якбара») – 26 см. Барои гулпартоӣ адрасро абрбандӣ мекунанд [112, 7; 237, 123-128].

Вожаи мавриди назар дар фарҳангҳо чунин тавзеҳ ёфтааст: **адрас** порчаи тори абрешими пудресмони ғафс, ки бо оҳор, ё оби йилем барахт карда мебофтанд [299, 25]; навъе матои мунаққаш, ки онро низ подшоҳӣ меномиданд. Адрасро аз торҳои абрешими нисбатан дурушт ва пуди ресмонӣ мебофтанд [300, 35]; адрас як навъ матои дастибофи тораи абрешими пудаш аз ресмон, ки мисли беқасаб алобулло ва ё якранг мешавад [322, 150]. Муҳаққиқ Т. Зеҳнӣ зимни баррасии анвои ҷома калимаи **адрасро** низ тавзеҳ додааст. Аз ҷумла, истифодаи **адрас** дар Бухоро маъмул будааст ва анвои ҷомаҳои бо адрас духтаро ба «а) ҷомаи **адраси** безеҳ, ки пудаш абрешим ва тораи ресмон ва каме кудунгардаи оҳардор ва нақшин ва б) ҷомаи **адраси** зеҳдору фаровездор, ки ба рӯи фаровез зеҳ дорад, пуд абрешиму тор ресмонӣ аст» ҷудо менамояд [43, 98]. **Адрас** аз ҷиҳати сохт сода аст. С. Айнӣ онро дар «Ёддоштҳо» ду бор истифода бурдааст: « ... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу **адрасу** шоҳиву бахмалу кимхобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]; « ... баъд аз он атласу **адраспушон** қатор шуда ... » [330, 205].

Муҳаққиқ Ҷ. Ҷ. Худойбердиева зимни баррасии муқоисавии хусусиятҳои этнолингвистию сохтори вожагони марбут ба либосҳои занона дар забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ онро чунин тасвир намудааст: «традиционная ткань таджикского народа. Материя использовалась для изготовления женских платьев и халатов. Кустарное производство ткани зафиксировано в Бухаре, Самарканде, Худжанде, Коканде, Намангане (XIX – XX вв)» [282, 16]. Метавон гуфт, ки атласу адрас маҳсули меҳнати ҳунармандони халқӣ буда, чун воситаи муҳимми эстетикую ороиш бо зиндагӣ ва завқи бадеии мардум робитаи ногусастанӣ дорад ва имрӯз ҳам дар ҳаёти мардум нақш дорад.

Яке аз матоъҳои, ки дар ҳаёти ҳунармандии мардумӣ нақши калон дорад **алоча** мебошад, яъне матое, ки бо ду ё се навъи ранг бофта шудааст. Маъноии луғавии он дар луғатномаҳо дар шакли «чизи (матои) сурху сафед

ва сабз» [299, 28], «навъе газвор ё қумош, ки бофти Шом будааст» [307, 40] ва «порчаи абрешимӣ ё пашмӣ, ки бо даст бофта мешавад» [300, 40] тавзеҳ ёфтааст. Алоча матои пахтагини рангоранг ва дорои нақшу нигори мураккабу реза мебошад. Нақши алоча аз рахҳои ҳаррангаи кабуд, сабз, сиёҳ, сурх ва зард таркиб меёбад. Нақшҳои он «миттӣ», «мушку заъфар» ва «байрақ» ном доранд. Тори алочаи дубанда 400 нах дошта, бараш тақрибан 40 см мебошад. Пудашро аз ресмони кабуд, сиёҳ ва баъзан сабз тайёр мекунанд. Матои алоча барои духтани ҷелаку камзул, дастархон, ҷилди курпача ва ғайра истифода мешавад [215; 112, 10-12]. Муҳаққиқ М. Ашрафӣ зимни таҳқиқи пушоки асримиёнагии тоҷикони асрҳо аз рӯи маълумоти миниатюра зикр мекунад, ки «Самарканд являлся центром производства текстиля: больше всего здесь была развита выделка высокосортной полосатой бумажной алачи, а также её полушелкового варианта – бекасаба» [195, 9].

Дар «Ёддоштҳо» ҳамчун ифодакунандаи номи матоъ 9 бор мавриди истифода қарор гирифтааст. *Мисолҳо*: «**Алоча** монда, худаш ва ҳамаамонро бо ҷомаҳои таҳпушӣ ва рӯпушӣ таъмин кард» [330, 49]; «... аз он ҷо як ҷӯра (як ҷомавор) **алочаи** ресмони нуратоиро бароварда оварда ... » [330, 637]; «Ин **алочаро** ҷома карда пуш ... » [330, 637]; «Аввал фикр кардам, ки **алочаро** дар пеши қозикалон партофта намоишкорона баромада равам ... » [330, 637]; «Бо ҳамин мулоҳизаҳо ман **алочаро** ба даст гирифта ... » [330, 637]; «Ин **алочаи** инъомии эшони калонро шумо ба ягон масрифатон сарф кунед, чунки барои ман даркор нест» [330, 637].

Т. Зеҳнӣ дар бораи истифодаи **алоча** дар духтани анвои ҷомаҳо зикр карда, дар Бухоро истифодаи анвои онро нишон медиҳад. Аз ҷумла, дар бораи ҷомаи **алочаи** ресмони нимшоҳии рах-рах, ҷомаи **алочаи** нимшоҳӣ, ки бараш тақрибан се сантиметри он абрешим ва шаш сантиметраш ресмон аст, ҷомаи **алочаи** нимшоҳии таҳпушӣ ва **алочаи** кашмирӣ, ки ҷомаи рӯпушӣ аст [43, 98] маълумот додааст. Муҳаққиқ Ҷ. Ҷ.

Худойбердиева онро матои анъанавии мардуми тоҷик доништа менависад, ки «вплоть до XX века наиболее распространённая в Центральной Азии узорчатая материя. Некоторые ее сорта производились с клетчатым эффектом, а также с абровым узором. Производство таджикского народа, ее производством занимались в Кабуле, Коканде, Маргилане, Истаравшане, а также в индийском Кашмире (раннее средневековье - XIXв)» [282, 16].

Маълум мегардад, ки алоча дар ҳудуди шаҳрҳои гуногуни Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон истеҳсол шуда, аз навҳои **алочаи ресмони нимшоҳӣ**, **алочаи нимшоҳӣ**, **алочаи нимшоҳии таҳпушӣ** ва **алочаи кашмирӣ** иборат аст ва дар «Ёддоштҳо» ба навҳои умумии алоча ва **алочаи ресмони нуратой** ишора шудааст.

Ҳамчунин, яке аз матоҳое, ки дар таърихи ҳунармандии мардуми тоҷик нақши калон дорад **шоҳӣ** мебошад. **Шоҳӣ** (матои аз нахи бофташуда, ҳарир) порчаест, ки тору пудаш абрешим аст [299, 483]. Калимаи шоҳӣ дар ФТЗТ ба ду маънӣ 1. матои аз нахи абрешимӣ бофташуда, ҳарир 2. мансуб ба шоҳ; шоҳона [321, 655] шарҳ ёфтааст. Аз шарҳи аввал бармеояд, ки шоҳӣ аз абрешим бофта мешавад ва абрешим аз қадимтарин маводи бофандагӣ ба шумор меравад. Аз абрешим будани шоҳиро Т. Зеҳнӣ зимни шарҳи истифодаи ҷомаҳо дар Бухорои амирӣ шарҳ дода, яке анвои онро «ҷомаи шоҳӣ, ки тору пуд абрешиму калонгул аст» медонад [43, 98].

Вожаи **шоҳӣ** аз ҷиҳати сохт сохта буда, аз исм ва пасванди **-ӣ** таркиб ёфтааст. Муаллиф онро дар «Ёддоштҳо» 18 маротиба истифода бурдааст, аммо дар ҳамаи мавридҳо ҳамчун номи матоҳ наомадааст. Дар як ҳолат чун сифати нисбӣ мавриди истифода қарор гирифтааст: ««**Тухфаи шоҳӣ**» ном асари худро, ки ба таърихи амирони манғит оид аст ва «Даҳмаи шоҳон» ном асарашро, ки барои пурра кардани «Даҳмаи шоҳон» ном асари Мирзо Содиқи Муншӣ таълиф намудааст, тамоман бо рӯҳи муҳолифаткорӣ ва танқиди дарбор навиштааст» [330, 80].

Дар бештари маврид дар таркиби ибораҳо омадани вожаи **шоҳӣ** ба кадом мақсад истифода шуданаширо далолат мекунад (**сарандози шоҳӣ**, **куртаи шоҳӣ**) ва хусусиятҳои фарқкунандааш (**фаранҷии шоҳии паритовусӣ**, **абрааш аз шоҳии қаршигии «қоримулло»**, **куртаи шоҳии бухории оҳорӣ**, **сарандози шоҳии сафед**, **фаранҷии рах-рахи майданақши сурхи шоҳӣ**) тавзеҳ меёбанд. *Мисол:* «Пешаи махдуми Муҳаммадӣ **шоҳибофӣ** буд ... » [330, 339]; «Азбаски дуконҳои **шоҳибофон** торики сернам буда, бофанда дар вақти кор то миён дар даруни чоҳча менишаст, ин шароит ба тандурустии **шоҳибофон** бетаъсир наместонд» [330, 340].

Маълум мегардад, ки муаллиф дар «Ёддоштҳо» вожаи **шоҳиро** бо ду мақсад истифода кардааст. Аввалан, маънии матоъро ифода мекунад. Яъне, муаллиф дар ин ҷо вожаи «шоҳӣ»-ро ҳамчун матои қиматбаҳо тасвир намудааст: « ... куртаҳои **шоҳиро** болои ҳам пушида ... » [330, 28]. Дуюман, чун сифати нисбӣ ба шоҳ тааллуқ доштани чизеро далолат мекунад, ки ду бор мавриди истифода қарор гирифтааст. « ... аввал зарбафтпушон, аз думболи онҳо **шоҳипушон** ва баъд аз он атласу адраспушон қатор шуда оромона ба арк баромада рафтанд» [330, 205]. Аз ин ҷумла хулоса кардан мумкин аст, ки дар ҳамон замон матои шоҳӣ дар ҷойи дуюм, баъд аз зарбафтпушон меистодааст. Аммо навҳои шоҳӣ гуногун будаанд ва аз навҳои ками пастари он курпача ва абра медухтаанд: « ... бар болои се қабат кӯрпачаи **шоҳӣ** як одами аҷиб рӯ ба дарвозахона менишаст» [330, 226] ва ғ.

Ба ақидаи муҳаққиқ Камолӣ розӣ шудан мумкин аст, ки менависад «Слово **шоҳӣ** в таджикском языке весьма распространённое, оно до сих пор продолжает употребляться в лингвокультурном пространстве таджикского языка» [218, 55].

Муродифи **шоҳӣ** калимаи **ҳарир** дар «Ёддоштҳо» ду бор истифода шудааст. **Ҳарир** калимаи арабӣ муродифи шоҳӣ буда, ду маънои луғавӣ дорад. Якум, абрешим, шоҳӣ, матои абрешимӣ. Дуюм, нолаи сағ, фарёди

саг [318, 733; 299, 534]. *Мисолҳо*: «Ришаш сиёҳ ва риндона бо қайчӣ кутоҳ карда шуда буд, рӯяш пурраи сафедчаи сурхтоб ва чашмони бемижгони пушида ва хушкидарафтааш дар он рӯи сурхчатоб ба ду ҷои баддаррон рафтаи порчаи **ҳарири** гулобӣ монанд буд, ки он ҷоҳоро ба тарзи руфӯ духта монда бошанд» [330, 420];

«Бисоти **ҳариру** кати зарнигор,

Ба ҳар хайма омода се то чаҳор» [330, 583].

Андешаи Н. Б. Камолӣ дуруст аст, ки менависад: «Шёлковые платки считались основным верхним головным убором женщин высшего сословия» [218, 101]. Дар ҳақиқат, **ҳарир** яке аз матоъҳои гаронарзишест, ки на танҳо бо он рӯймолҳо, балки либосҳои гуногуни занона духта мешавад ва ҷузъи фарҳанги мардумии миллати тоҷик гаштааст.

Дар ҳаёти лингвофарҳангии мардуми мо **абрешим** нақши калон дорад. Ин вожа ба унвони калимаи тоҷикӣ муродифи вожаи **ҳарири** арабист ва дар луғатномаҳо чунин шарҳ ёфтааст: наҳе, ки аз пилла ҳосил мешавад; ҳарир, парниён; тори соз [318, 30]; торҳои борик ва дурахшон, ки аз пиллаи кирми абрешим ҳосил мекунанд [299, 24]; наҳе, ки аз пилла ҳосил мешавад; барешим, ҳарир; тори соз; созҳои зеҳдор; дастонсоз, пардаи соз [300, 33].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро се бор истифода кардааст: « ... ришаш миёнаву майгунтоб бошад ҳам, аз бисёрии собуншӯӣ ва шоназанӣ тор-тор аз ҳам ҷудо шуда, чун лоси **абрешим** як навъ тобандагии ба худ махсус дошт» [330, 431]; «Кафшу масҳӣ, саллаву ҷомаи ӯ тоза ва беғубор буда, камарчаҳои ҷомаи рӯйпушиашро, ки ду тӯфи сафеди **абрешимӣ** дар ду нӯги онҳо пайванд ёфта буданд, ба тарзе баста мемонд ... » [330, 431]; « ... ҷои буридашударо бо **абрешими** сафеди сахт баста сар дод» [330, 608].

Абрешим ва либоси абрешимӣ бисёр маҳин буда, дар гузашта ва имрӯз дар байни мардуми мо маъруф аст.

Аз матоъҳои бисёр маъруфу дилписанди мардуми тоҷик **бахмал** бо гунаи арабиаш **махмал** ба шумор меравад. **Бахмал** матои нафиси патдори

якранг ва гулдор аст [318, 659], ки дар «Ёддоштҳо» се бор дар шакли **бахмал** ва **махмал** дучор мегардад ва маънои матоъро ифода менамояд. Устод Айнӣ ин вожаро дар асар ба ду маънӣ истифода кардааст. Аввалан, ҳамчун матоъ: « ... аз он пул як фаранҷии **бахмали** нав, як чашмбанди нав, як курта-лозимии занонаи атласи навро бо як кафшу маҳсии занонаи калонпой нав, аз кучо бошад, барои як шаб киро (ичора) карда гирифта биёрад ... » [330, 264]. Дар мавриди дуҷум ҳамчун санъати ташбеҳи равшан, ки ба василаи адоти ташбеҳ ифода ёфтааст: «**Майса** ва сабзаҳо гӯё **бахмали** сабзпате буданд ... » [330, 165]. Ин матоъ танҳо як навъаш, яъне бахмали сабзпат оварда шудааст. Дар ҷойи дигар ба чӣ мақсад истифода шудани он, яъне барои духтани фаранҷии бахмали нав ба кор рафтааст. Мавқеи он дар байни матоъҳои давр дар ҷойи чаҳорум қарор доштааст: « ... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу адрасу шоҳиву **бахмалу** кимхобу зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]. Гунаи арабии бахмал вожаи махмал – парчаи патдори нозукпат, **махмали духоба** махмале, ки ҳар ду тарафаш патдор [299, 202] низ дар асар як бор мавриди истифода қарор гирифтааст: « ... зинпушаш **махмали** аълои гулдузӣ, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯи аёли шоназадааш ба гардани вай зеби наварӯсона медод» [330, 569].

Дар баробари атласу адрас, алоҷаю шоҳӣ, ҳариру бахмалу махмал, ки асосан, аз наҳи абрешим тавлид мешаванд, матоъҳои аз қабили **қасабу банорас** ва **кимхоб** низ аз наҳи абрешим тавлид мешаванд, ки дар «Ёддоштҳо» ба кор рафтаанд. Вожаи **қасаб** арабӣ аст. Беқасаб матои **нимабрешимии** якранг ё раҳ-раҳи ранга буда, наҳи тори беқасаб борику наҳи пудаш ғафс мешавад, ки он баръакси тори адрас мебошад. Тори онро аз абрешими нафиси сабз, кабуд, зард, сурх, гулобӣ, қаҳваранг тайёр мекунанд. Тори беқасаб аз 12 то 18 банд иборат аст. Аз матои беқасаб чома, камзул, рӯймоли миёнбанд, курпача ва ғ. духта мешавад [143, 475; 112, 14-15]. Ин калима ду маънои луғавӣ дорад. 1. най, қамиш. 2. парчаи

абрешимӣ (дар забони ҳозира беқасаб гӯянд) [299, 514]. Беқасаб навъе матои нимабрешимӣ, ки рах-рах ва бо тасвири мушобеҳ ба рангинкамонбофта мешавад [300, 71]. Муаллифи «Ёддоштҳо» онро ба маънои матоъ истифода кардааст: « ... **беқасабҳои** боби Бухороро харид мекард» [330, 262].

Аммо калимаи **банорас** вожаи ҳиндӣ аст. Ин навъи матоъ аввалан дар шаҳри Банораси Ҳиндустон бофта мешуд, аз ин рӯ дар Осиёи Миёна онро **банорас** номидаанд. Банорасбофӣ дар Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва Намангон ривоч дошт ва ҳоло корхонаҳои Тоҷикистон низ онро мебофанд [329, 1980]. Банорас ду маънои луғавӣ дорад, ки дар луғатномаҳо омадааст: 1. номи шаҳр дар Ҳиндустон. Ин шаҳр бо матоъҳои зарбофт, қолин ва ҷавоҳироти худ машҳур аст. Матои банорас аввалан дар он ҷо бофта мешуд. 2. матои тораши абрешиму пудаш риштаи пахта, ки дар Банорас (Ҳинд) бофта мешуд [300, 63]. Як навъ бофтаи майданақши сиёҳу сафед аст, ки тораши абрешиму пудаш ресмон мешавад. Номи дигари ин бофта «пари пашша» аст [299, 44].

Дар «Ёддоштҳо» ин вожа 3 маротиба истифода шудааст: « ... ҷомаи **банораси** муллоёна мепушид ... » [330, 347]; « ... ҷомаи **банораси** подшоҳии дар тан доштааш баробари зонуяш буд» [330, 173]; « ... ба ӯ ҷомаи **банорас** ҳам пушондаанд, ки пушида фаҳр карда мегардад» [330, 174].

Матои дигари абрешимӣ **кимхоб** /кимхо/ аст, ки дар байни мардум хеле маъмул аст. Калимаи **кимхо** вожаи форсӣ аст. Маънои луғавиаш матои абрешимии нафиси мунаққаши рангоранг аст [318, 552]. Инчунин, парчаи зарбафти фабрикии дар хубӣ дараҷаи дуҷум низ меноманд [299, 157]. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро як бор истифода кардааст: « ... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу адрасу шоҳиву бахмалу **кимхобу** зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32].

Дар баробари матоъҳои абрешимӣ дар ҳаёти мардум ва анъанаи садсолаҳои бофандагӣю ресандагӣю халқи тоҷик аз нахи пахта ба вучуд

овардани матоъҳои гуногун дида мешавад, ки онҳо низ дар осори адибон барои нишон додани фарҳанги хунармандии мардумон мавриди корбурд қарор гирифтаанд. Махсусан, матоъҳои чун **карбос, гардӣ, чит, сатин, суф, дока, мисқоли, алоча** ва ғ. дар «Ёддоштҳо» мавриди корбурд қарор ёфтаанд, ки ба таври кутоҳ онҳоро шарҳ медиҳем.

Карбос вожаи ҳиндӣ аст. Ду маънои луғавӣ дорад. 1. номи пушокворӣ. 2. порчаи сафед, ки аз ресмони ҷойдорӣ дар дукони дастӣ бофта мешавад [299, 150; 300, 206]. Ин вожа ҳамчун матои сафеди дурушти нахӣ низ ном бурда мешавад [318, 539]. То охири асри XIX карбосҳои иборат аз 5 банд, яъне 1000 нах бофта мешудаанд, ки номи он панҷӣ буд. Аммо карбосҳои маъмулӣ дорои ду банд (200 нах) буданд. Карбосе, ки аз 200 нах иборат бошад, онро дубанда ва карбосҳои дорои 250 нахро дурбанда меномиданд. Карбос навҳои сафед ва малла дошт. Нахи карбоси малларо аз пахтаи зардчаранг тайёр мекарданд, ки барои тору пули матоъ ба кор мерафт. Дар Хуҷанд бо роҳи рангдиҳӣ карбосҳои сурху кабуд низ истеҳсол менамуданд. Ранги онҳоро рангрзон бо супориши бофандаҳо анҷом медоданд. Дар Ғарм карбоси бо рахҳои сафеди барҷастаро «къртачӣ» меномиданд, ки он барои куртаҳои занона ба кор мерафт. Карбоси маллагиро бофандаҳои ғармӣ бо рахҳои хурд ва панҷара ороиш медоданд, ки аз он бештар либосҳои мардона ва курпаворӣ духта мешуданд. Барои ранг кардани матоъҳо, аз ҷумла карбос, пештар рангҳоро аз рустаниҳо тайёр мекарданд, аз охири садаи XIX рангҳои анилиний пайдо шуданд. Карбосбофӣ дар шаҳру вилоятҳои тоҷикнишин то ба ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба ҳайати Русияи подшоҳӣ хеле густариш ёфта буд. Махсусан, пас аз сохтани роҳи оҳан навҳои зиёди матоъ аз Русия оварда шуда, ба ҳамаи нуқтаву канори Бухорои Шарқӣ паҳн гашт. Ин ҳодиса сабаб шуд, ки касби бофандагӣ дар ин сарзамин тадриҷан таназзул ёфта, матоъҳои маҳаллӣ мавқеи худро ба газворҳои дар фабрикаҳо бофташудаи содиротӣ диҳанд» [112, 14 -15].

Этнографи шинохта Р. Я. Рассудова доир ба либосҳои тоҷикони болооби дарёи Зарафшон зикр мекунад, ки: «Для пошива одежды из хлопчатобумажных тканей в равнинных районах большое значение имели карбос / баъз /, суф и полосатая калами, из которых шили мужские рубахи и штаны. Для верха халатов употреблялись более нарядные шелковые ткани, полуселковые адрас и бекасаб.

В горных районах большое значение имели шерстяные ткани. Шерстяную домотканину производили двух видов – рагза и басма. Первую ткали женщины, из овечьей и козьей шерсти. Из такой ткани шили мужские и детские штаны – эзори шорагза, делали портянки и др. Материя басма употреблялась на пошив самой лучшей одежды – зимних халатов чакман и штанов. Ее выработывали из тонкой овечьей шерстяной пряжи с некоторым содержанием козьего пуха. После тканья басму подвергали валке, делая водонепроницаемой. Этим занимались мужчины. Из басмы шили халаты без подклада – чакман, штаны. Рагзу и басму красили иногда в табачный, зеленый и желтоватый цвета [263, 20].

Донишманди забонҳои эронӣ И.М.Стеблин-Каменский пайдоиши вожаи «пахта»-ро аз забони форсӣ-тоҷикӣ дониста, ба маънои «зершуда», «пахшшуда» тафсир намудааст [317]. Б. А. Литвинский, А. Мухторов ба истинод ба маводи ҳафриёти археологӣ истифодаи васеи газворҳои пахтагин, пашмин ва шоҳивориро байни Суғдиён собит кардаанд. Соли 1933 дар харобаҳои қалъаи қадимаи Муғ 400 предмети маданияти моддӣ ёфт шуд, ки дар байни онҳо намунаи ачиби матоъҳо ва ғайра буд. Дар ин макон 15 намуди газворҳои пахтагини нафису дурушт ёфт шудааст. Ин бозёфтҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки дар байни Суғдиён ҳунармандӣ хеле тараққӣ карда будааст [57, 23]. Бино ба таҳқиқи ин олими барҷаста, дар тамоми шаҳрҳо ва бисёр деҳаҳо ҳунари бофандагӣ тараққӣ карда буд. Аз пашм, пахта, зағирпоя ва шоҳӣ газворҳои гуногуни баландсифат мебофтанд [57, 36].

Бозёфтҳои аз ҳафриёти археологии муғхонаҳо-дафинаҳои Суғд, Фарғона, Чоч ба даст омада дар бораи вучуд доштани маданияти пахтакории Осиёи Миёна дар асрҳои аввали эраи (мабдаи) нави солшумории исавӣ шаҳодат медиҳанд. Яъне, далели болоӣ роҷеъ ба густариши зироати пахта дар Осиёи Марказӣ зиёда аз ду ҳазор сол муқаддам гувоҳӣ медиҳад.

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро 5 бор, истифода бурдааст: «Аз ҳама бештар **карбос** бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар ба худ курталозимӣ дузонид, дигарашро абра ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркорӣ хона дузонда, ба читгар дода ранг кунонида гирифт» [330, 49]; «... ӯ мавиз, ғӯлунг, **карбос** ва ҷомаҳои пахтадори ғиждувонӣ ғундошта ба Қазалӣ, Оқмасҷид, Оренбург ва ба дигар шаҳрҳои қазоқон ва бошқирдон мебурд ... » [330, 111]; «Дар рӯзҳои зимистон дар зери барфу борон дар даруни як чодирӣ **карбосин** муддати дароз мондан – худро ба куштан додан буд» [330, 292]. Устод С. Айнӣ дар асараш ибораи **карбоси занданегиро** истифода кардааст, ки аз навъҳои карбос мебошад: «**Карбоси занданегӣ**, ки дар адабиёти араб «занданечӣ» навишта мешавад, пеш аз истилои араб ва дар аввалҳои ин истило машҳури ҷаҳон буд» [330, 544].

Дар радифи **карбос** матои **гардӣ** ҳам дар ҳаёти ҳунармандии мардуми тоҷик нақши калон дорад, зеро истифодабарандагонаш ҳам зиёд аст. **Гардӣ** вожаи тоҷикӣ буда, як навъ матои пахтагии гулдори тунук, ки аз он бештар рӯймол ва баъзан курта медузанд. Ин калима ду маъноӣ луғавӣ дорад. 1. рӯймоли гардӣ. 2. огоҳ кардани фарзани ҳариф аз маҳвшавӣ дар бозӣ. Гардиरो чити тунук ҳам мегӯянд [299, 70]. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро як бор ба маънои матоъ истифода бурдааст: « ... аз чити тунук (**гардӣ**) духта шуда буд ... » [330, 227].

Аз мисоли боло мушоҳида кардан душвор нест, ки устод С. Айнӣ гардиرو муродифи **чити тунук** медонанд. **Чит** вожаи ҳиндӣ–чиҳит - порчаи

нахи нозук ва гулдор ва дорои рангҳои гуногун [307] мебошад. Ин калима муродифи **гардӣ** буда, дар асар ин вожа 10 маротиба мавриди истифода қарор дода шудааст. Вожаи **читро** газвори аз нахи пахтагӣ бофташуда [299, 456] ва як навъ газвори гулдори ресмонӣ, митқол низ мегӯянд [319, 541].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро ҳамчун матоъ истифода бурдааст: « ... як яктаҳи **чит** аз моли фабрика харида дузонда дод» [330, 49]. Дар асари мазкур ин вожа бо ҳамроҳшавӣ ба пасванди –гар номи пеша сохтааст: « ... косагарон, **читгарон** ва гилкорон барои кори худ ба ӯ нақшаҳо фармуда мегирифтанд» [330, 66].

Муҳаққиқон санъати нақшгузори матои чит, карбосро ба таври зер нишон додаанд: «Матоъро пас аз ҷӯшонидан ва оҳар додан ба болои намади ҳарак паҳн карда, аввал нақшҳои сиёҳи онро бо қолибҳо мекубанд. Пас аз нақши сиёҳ гузоштан, читро меовезанд, то ки ранги он хушк шавад. Коргари дигар бо ранги сурх нақши гулҳоро насб кунанд. Матои орододашударо дар оби тоза обгардон намуда мехушконанд. Сипас чити нақшдорро ранги сурх пошида, ба деги рангобаш ҷӯшидаистода меандозанд ва чанд соат меҷӯшонанд. Вақте ки матоъ ранги сурхи мунаққашро мегирад, онро аз дег берун оварда мехушконанд» [112, 21].

Навъи дигари матои пахтагин, ки бо **гардӣ** муродиф аст, **дока** мебошад, ки дар ҳаёти лингвофарҳангии миллати тоҷик нақши калон дорад. **Дока** матое сапед ва тунуку нафис аст, ки аз **пахта** мебофанд [300, 159]. Дар «Ёддоштҳо» 8 бор истифода шудааст. Дока аз ҷиҳати сохт сода буда, бо дигар унсурҳои забонӣ дар шакли сохта, мураккаб ва дар ҳайати ибора низ дида мешавад: *докагӣ, докапеч, докаи нозук ва ғ.* Дар асар ин вожа дар шакли сода ва таркибӣ омадааст: *дока, саллаи докаи нозук, як тӯб дока, латтаи докаи сафед, докаи рӯйбанди худ, бо рӯбанди докаи сафед* ва ғ. *Мисолҳо:* « ... обҳоро аз **дока** гузаронида софкорӣ карда ... » [330, 609]; « ...

ба эшон як тӯб **дока** медиҳанд» [331, 145]; « ... ба рӯяш ба ҷои чашмбанд як латтаи **докаи сафед** партофта меомад» [331, 387].

Сатин ҳам яке аз матоъҳост, ки бо ривочи пахтакорӣ зиёд истехсол мешавад. Калимаи **сатин** вожаи асили тоҷикӣ буда, навъе аз газвори гулдор ё бегули ҷилодор аст [321, 221]. Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро ду бор истифода кардааст: «Аз рӯи ҷомаи зерини **сатини** пахтадори васеъ ва дарози ин одам миёнаш бо ғулаи сафед бастагӣ буд» [330, 221]; « ... ҷомаи серпахтаи **сатин** пушида ... » [330, 400].

Ҳамчунин **мисқоли**, ки таърихи хело қадимӣ дорад, дар асари мазкур як бор истифода шудааст. Маънои **мисқоли** як навъ докаи нозуки тунуки аълосифат аст [299, 215]. Навъе аз матоъҳои нафиси сабукқазн низ шарҳ меёбад [319, 694] ва онро як навъ докаи нозук низ меноманд [330, 275]. *Мисол*: «Аз таги дасторчаи **мисқолие**, ки Ҷӯрабек ба рӯи каллапуши кундал ба сараш баста буд ... » [330, 275] ва ғ.

Дар баробари абрешиму пахта аз пашм истехсол кардани матоъҳои гуногун дар касбу ҳунари мардуми тоҷик анъанавӣ дерин аст. Масалан барои тайёр кардани **суф** ва **моҳут** аз маҳсулоти пашмӣ истифода мешудааст. Мутобиқи шарҳи ФЗТ калимаи **суф** вожаи арабӣ аст. Ду маънои луғавӣ дорад. 1. пашм, мӯйи гӯсфанд. 2. пашмина; чакман; либоси пашмина, хирқаи пашмина [318, 281]. Дар Луғатнома чунин шарҳ оварда мешавад, ки калимаи суф I аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш дӯстдори ҳикмат аст. Суф II пашмина, матои пашмӣ; порчаи сафед, ки аз вай либос кунанд [299, 361]. Дар ФД вожаи суф бо се маънои луғавӣ ифода меёбад: 1. пашми гӯсфанд; пашм. 2. навъе аз порчаи пашмина. 3. газвори сафеди бофта аз **пахта**; порчаи сафед [300, 422].

Муаллифи «Ёддоштҳо» ин вожаро **б** бор истифода кардааст: « ... вай ҳам курта-лозимии **суф** пушида гаштааст» [331 14].

Калимаи **моҳут** дар «Ёддоштҳо» се бор истифода шудааст ва дар ФД чун вожаи ҳиндӣ шарҳ ёфта, се маънои луғавӣ дода мешавад. 1. пилбон. 2.

матои патдори ғафс, барои либос, парда. 3. матои ғафси патдор, ки аз пашми маҳин бофта шавад [300, 276]. Мураттибони ФТЗТ калимаи мохутро чун матои пашмии паташ суфтаву ҳамвор, мовут шарҳ медиҳанд [320, 819]. *Мисолҳо*: « ... дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ чалвори **моҳути** сурмагии канораисурхдор буд» [330, 220].

Инак, метавон гуфт, ки вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ, ки номи порчаю матоъро ифода мекунанд, як қабати муҳимми таркиби луғавии «Ёддоштҳо»-и устод Айниро фаро гирифта, қадимӣ будани анъанаи истехсоли матоъҳои мухталифи ҳунармандони давраҳои гуногуни миллати тоҷикро нишон медиҳанд.

Дар асари мазкури устод Айнӣ калимаи **атлас** (6 маротиба), **адрас** (2), **алоча** (9), **шоҳӣ** (18), **ҳарир** (2), **абрешим** (3), **бахмал** (3), **махмал** (1), **қасаб** (1), **банорас** (3), **кимхоб** (1), **қасаб** (1), **банорас** (3), **кимхоб** /кимхо/ (1), **карбос** (5), **чит** (10), **гардӣ** (1), **дока** (8), **сатин** (2), **мисқоли** (1), **суф** (6), **моҳут** (3) дар ҳолатҳои гуногун истифода шуда, ғановати забони тоҷикиро дар ҳунарҳои мардумӣ муаррифӣ кардааст.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки ҳунарҳои мардумии халқи тоҷик ниҳоят зиёд аст ва аксари онҳо дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ инъикос ёфтаанд. Мавҷудияти ҳунармандӣ аз тарафи муҳаққиқони таърих, бостоншиносон, этнографҳо ва забоншиносон зиёд ба қалам дода шудааст. Махсусан, таҳлили вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар асари мазкури Садриддин Айнӣ нишон медиҳад, ки мардуми тоҷик аз қадим ба масъалаҳои марбут ба ҳунармандӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда, дар ин самт ба муваффақиятҳои зиёд ноил шудааст ва зиндагии мардум бидуни саноати дастӣ ва коргоҳҳои, ки ба тавлидод машғул буданд, ғайриимкон тасаввур мешавад, бо як силсила лексемаҳо ифода меёбанд. Таҳқиқи вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ, пушок, порчаю матоъ ва ғ. нишон дод, ки онҳо дар асари мавриди назар мақоми хос доранд. Ин воҳидҳои луғавӣ дар дарозии таърих истифода шуда, дар

канори дигар вожаҳо серистеъмол гашта, муродифоти зиёде пайдо намуда, таносуби ҷинсии занонаю мардонашон сайқал ёфта, то ҳаёти имрӯзаи мо расидаанд, ки инъикоси онҳо дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ гувоҳи ин маънӣ аст. Зимни таҳқиқ маълум гашт, ки калимаҳои ин қабати луғавӣ теъдоди зиёди корбурд доранд, ки омори истифодаи ҳар кадоме аз онҳо ҷузъи кори диссертатсионии мо буд.

БОБИ II СОХТОРИ ВОЖАҲОЮ ИСТИЛОҲОТИ ҲУНАРМАНДИ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНИ

2.1. Матолиби муқаддамотӣ. «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни дар самти истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ муаррифкунандаи ҳазинаи бузурги маънавии миллати мо ба шумор меравад. Вожаҳо ва истилоҳоти ифодакунандаи ҳунарҳои мардумӣ соҳаҳои гуногуни пешаварии асари мазкурро ифода карда, бо роҳу воситаҳои гуногуни калимасозии забонамон ба вучуд омадаанд, яъне дар ташаккули калимаҳои ин соҳа омили лингвистии рушди забон муассир мебошад.

Перомуни масъалаҳои калимасозӣ, роҳҳои сохташавии калимаҳо, қолибҳои вожасозӣ ва хусусиёти каммаҳсулию сермаҳсулии қолибҳои мазкур асару мақолаҳои зиёде ба вучуд омадаанд, ки ба қалами муҳаққиқони зиёди варзидаи ватанию хориҷӣ мансубанд. Дар ин самт метавон номи донишмандоне чун В. В. Виноградов [206], М. Д. Степанова [274], В. С. Расторгуева [259; 316], К. А. Левковская [232], К. С. Кубрякова [230], Л. С. Пейсиков [250; 251; 252; 253], И. М. Оранский [248], М. Муҳаммадиев [76], С. Ҳалимов [161; 163], Ф. Р. Амонова [196], Ш. Ниёзӣ [90; 91], М. Н. Қосимова [51; 53], Ш. Рустамов [118; 119; 120], М. Муҳаммадиев [78], Э. Шоев [190; 293], Ғ. Чӯраев [177], Д. Саймиддинов [121; 122; 123], М. Саломов [133], Ф. Шарифова [181], Д. Хоҷаев [155; 157; 158; 159], Ш. Кабилов [49], Т. Ваҳҳобов [26], С. Назарзода [82; 83; 84], О. Қосимов [220; 221; 222; 223; 224], С. Раҳматуллозода [108; 111; 151; 152; 153], Т. Шокиров [186], С. Низомова [92; 93; 94], М. О. Олимҷонов [97], А. Байзоев [18], Г. Мирзоев [238] ва диг. -ро ном бурд, ки дар бораи масъалаҳои вожасозӣ асару мақолаҳои пурмуҳтаво ба таъби расонида, моҳияти калимасозиро дар забон муайян кардаанд. Калимасозӣ дар тули таърих барои таъмини таркиби луғавии забон бо калимаҳо мусоидат кардааст ва ин аст, ки Д. Саймиддинов зимни баррасии масъалаҳои

вожасозӣ дар забони форсии миёна зикр мекунад, ки «вожасозӣ чун дар дигар забонҳо дар форсии миёна низ аз манбаи асосӣ ва ҳамешагии такмил ва ташаккули луғат маҳсуб мегардад. Тайи рушди ин забон дар ҳама сабқҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки онҳо бар пояи қолабҳои суннати вожасозӣ танзим ва ташкил ёфтаанд» [121, 112].

Донишмандони тоҷик ба асосҳои калимасозӣ дар забони адабии тоҷик, ки таърихи хеле қадима дорад, тавачҷуҳи махсус зоҳир карда, дар ин самт пажӯҳиши қобили мулоҳиза анҷом додаанд. Ҳоча Ҳасани Нисорӣ аз донишмандоне ҳаст, ки дар асри XVI ба таҳқиқ дар дастури забони тоҷикӣ пардохта, асосҳои грамматикӣ калимасозии забони тоҷикиро то андозае тасвир кардааст [158, 78].

Муҳаққиқ Ш. Рустамов дар баҳши калимасозии забони адабии муосири тоҷик таҳқиқоти ҷиддӣ анҷом дода, роҳҳои калимасозии забони тоҷикиро муайян карда, зимнан, чунин баён мекунад: «Илми соҳаи забони тоҷикӣ, аз ҷумла калимасозии он таърихи дурро дароз дошта, пояи аввалини он дар давраи пеш аз револютсияи Октябр гузошта шудааст ва он барои ташаккули забоншиносии тоҷик ҳамчун як сарчашмаи асосӣ хизмат кардааст» [117, 25].

Дар бораи калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ишораҳои нахустин дар фарҳангҳои мураттабнамудаи донишмандони гузашта, ба монанди «Ғиёс-ул-луғот», «Бурҳони қотей», «Фарҳанги Чаҳонгирӣ», «Фарҳанги Рашидӣ» ва дигар сарчашмаҳои илмӣ пештара ба назар мерасанд [118, 4; 93, 6]. Тавре ки М. Олимҷонов қайд мекунад: «дар осори марбут ба илми қофияву наҳв ва муқаддимаҳои фарҳангҳои тафсири муҳимтарин вижаҳои вожасозии забони тоҷикиро ба риштаи таҳлил кашидаанд» [97, 7]. Ин муҳаққиқ роҷеъ ба осори Синову Форобӣ, Шамси Қайси Розӣ, Ҳоча Ҳасани Нисорӣ, Муҳаммадхусайни Бурҳон, Муҳаммад Ғиёсуддин, Вочидалии Маҷмалӣ ва дигарон, ки дар хусуси калимасозӣ ба андозаи

илми ҳамонвақта баррасӣ анҷом додаанд, иброи назар карда, андешаҳои онҳоро муфассал мавриди баррасӣ қарор додааст, ки дар таҳқиқи минбаъдаи роҳи калимасозӣ муҳим арзёбӣ мегардад [97, 2022].

Агар ба таҳқиқи илмии масоили калимасозӣ дар давраи нав назар намоем дар забоншиносии тоҷик ба масъалаи калимасозӣ пас аз нимаи дууми солҳои бистуми асри XX таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шуд. Аз ҷумла, маълумоти нахустин дар бораи калимасозиро метавон аз дастурҳои таълимии забони тоҷикӣ, ки дар ин давра тартиб дода шудаанд, пайдо кард. Дастурҳои таълимии Саидризо Ализодаи Самарқандӣ – «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ» [4, 21-92] ва Абдурауфи Фитрат [150, 93-160], ки аввали соли 1926 ва дууми соли 1930 ба таърифи расида, такроран, соли 2010 интишор ёфтаанд, шояд аз нахустин сарчашмаҳои ба ҳисоб раванд, ки дар онҳо мухтасар ба баъзе паҳлуҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Ин дастурҳои таълимӣ дар роҳи навиштани китобҳои дарсӣ кушиши аввалин ба ҳисоб мерафтанд ва бо вуҷуди он ки аз камбудиву нуқсонҳо ори набуданд [118, 80] барои таҳқиқоти минбаъдаи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ замина гузоштанд. Аммо дар ин самт китоби дарсии «Морфологияи забони тоҷикӣ»-и Б. Ниёзмуҳаммадов ва Л. Бузургзода, ки соли 1941 чоп шуда буд [95, 151-152] қадаме ба пеш мебошад.

Ба иттифоқи оро ҳамаи донишмандон калимасозиро яке аз роҳҳои асосӣ ва муҳими ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ҳисоб менамоянд ва ҳамчун як қисми алоҳидаи илми забоншиносӣ, сохти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Меъёру қолабҳо, тарзу усул ва роҳҳои калимасозии ҳар забон дар ҷараёни ташаккули таърихии он шакл гирифта, инкишоф меёбанд, ки забони тоҷикӣ низ аз ин истисно нест [118; 121; 293; 192; 222; 93; 165; 223; 219; 151; 30].

Муҳаққиқ О. Қосимов зимни баррасии масоили калимасозӣ қайд менамояд, ки калимасозӣ «имкон медиҳад, ки паҳлуҳои гуногуни маънии

калимаҳо, тобишҳои мазмуниву фарҳангии онҳо, маъниҳои нодир ва ё фаромӯшшудаи калимаҳо, паҳлуҳои ба услуби ин ё он суҳанвар хоси воситаҳои баён таҳқиқу ошкор гарданд. Дар ин маврид омӯзишу мушоҳидаи тағйири шаклу маънии калима дар раванди рушду инкишофи забони адабӣ, маҳфуз мондани шаклу маънии матрики онҳо дар гӯйишҳои забони тоҷикӣ (форсӣ), вижагиҳои корбурди онҳо дар осори адибон, хусусан, дар навиштаҳои адибоне, ки дар сарғаҳи сухани форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ қарор доштанд, барои нигоҳи тасвири мукаммали забони миллии мо нақши муҳимму созандае доранд» [223, 143].

Устод С. Айнӣ аз зумраи донишмандонест, ки дар нигоштаҳояшон ба қолибҳои калимасозии анъанавии забонамон тавачҷуҳи хос зоҳир кардааст. Яке аз асарҳои, ки дар он ин масъала пайгирӣ шудааст «Ёддоштҳо» мебошад, ки ҷиҳати муайян кардани қолибҳои калимасозӣ муфид арзёбӣ мегардад. Махсусан, дар ин ҷо мо ба роҳҳои сохташавии вожаҳо ва истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ тавачҷуҳ зоҳир кардаем ва маълум мегардад, ки калимаҳои ҳунармандии дар ин асар истифодашуда аз рӯйи сохт сода, сохта ва мураккаб буда, дар қолибҳои мухталиф тарҳрезӣ шудаанд. Месазад, ки онҳоро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор дод.

2.2. Вожаҳою истилоҳоти содаи ифодакунандаи ҳунармандӣ

Вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ симои худро дар доираи вожаҳои сода басо равшан нишон медиҳанд. Онҳо дар баробари нишон додани ҳунарҳои гуногуни дар тули ҳазорсолаҳо сайқал ёфта, ишора ба ғановати сарвати луғавии забон доранд. Ҳар калима гувоҳи андешаи волеи косибони давраҳои гуногуни миллатамон ба шумор меравад, зеро ҳамаи онҳо яку якбора ба вучуд наомадаю муаллифони ягона надоранд. Агар ба калимаҳои содаи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ назар афканем, хоҳем дид, ки онҳо ба мавҷудияти ҳунарҳои зиёди пешаварони миллатамон башорат медиҳанд, ки ба таври зер овардан мумкин аст:

2.2.1. Вожаҳои содаи ифодакунандаи асбобҳо

Вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба ҳаёти рӯзгордории мардум хеле пуробуранг ба назар мерасанд. Дар байни онҳо вожаҳо ва истилоҳоти содаи марбут ба дастгоҳҳои пешаварон ва маҳсулоте, ки тавассути ин дастгоҳҳо ба вучуд меоянд, ҷойгоҳи махсус доранд, зеро ҳеҷ ҳунарманде бидуни дастгоҳи пешаи худ касибӣ кардан наметавонад ва барои он ки ба осонӣ пиёла ё халтае бисозад асбоби пиёласозӣ ва дастгоҳи халтадузиро кашф кардааст. Ин раванди дурударози ҳаёти ҳунармандиро фаро гирифтааст ва бо вожаҳои гуногуну муносиб номгузорӣ шудаанд. Аз ин рӯ, вожаҳо ва истилоҳоти марбут ба асбобҳоро дар ҳамин замина табақабандӣ кардан зарур аст, ки ба назари мо чунинанд:

А. Вожаҳо ва истилоҳоти аз рӯйи сохт содаи марбут ба **асбоби ҳунармандӣ** дар «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ хеле зиёданд, ки аз мавҷудияти касибӣ дар ҳаёти мардум дарак медиҳанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои *анбур*¹ (2 бор), *хоиск* (2), *ранда* (3), *арра* (4), *теша* (9), *парма* (2), *шамшер* (23), *шоф* (1), *теғ* (14), *поку* (2), *қайчӣ* (5), *корд* (65), *табар* (11), *сандон* (5), *искана* (3), *чарх* (48), *паррик* (қисме аз дукони бофандагӣ [299, 182]) (2), *дос* (2), *болқа* (1), *кафшер* (1), *каланд* (37), *испор* (1), *бел* (18), *суҳон* (1), *бигиз* (дирафш) (4), *сӯзан* (15), *қайроқ* (3), *моку* (2), *мистар* (асбоби сатркашӣ) (1) ва ғ. *Мисолҳо*: «... сеюмӣ **анбур**, чорумӣ шони муза ва масҳиро кашида гирифта ҷангро давом доданд» [330, 577]; «Онҳо бандиро, ҷунонки оҳангарон дукаса шуда оҳанро бар рӯи **сандон** бо **хоиск** мекӯфта бошанд, бо навбат сахт мезаданд ... » [330, 207]; « ... бо **арраву тешаву рандаву парма** ба сари замин овардам» [330, 114]; «Вақте ки ман бо **шамшер** меҷангидам ... » [330, 321]; « ... ба миёнашон **шофу** шамшер баста ... » [330, 191]; « ... дар вай яккакордеро, ки **теғаш** ним оршин бошад, меовехтанд» [330, 339]; « ... сартарош бошад – **поку** ё **қайчӣ** ва монанди

¹ Калимаҳои сиёҳшуда мисолҳои мебошанд, ки аз «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ фишбардорӣ шудаанд ва омори истифодаи калимаҳо дар қавсайн нишон дода мешавад.

инҳоро) месупурад» [330, 389]; «**Корд** он қадар калон набуд ... » [330, 218]; «Падарам ба модарам фармуд, ки **табар**, дасттеша, дастарра ва дасткола (токбур)-ро тайёр кунад ... » [330, 23]; « ... даҳ **сандон** буд, ки дар онҳо тахминан чил нафар одам кор мекард ... » [330, 347]; « ... тарафи даруни ҳар қисми он чӯбро бо **искана** ва теша нова кофтам» [330, 455]; «Аммо ҳозир ба **чарх** ҳеч эҳтиёҷ намонд ... » [330, 27]; « ... тарф дар даст, **паррик** барин чарх мезад» [330, 85]; « ... **дос** ва белчаҳои сабзавотхишовакуниро ба дастҳо гирифта ... » [330, 365]; « ... яке кӯба, дигаре **болқа**, сеюмӣ анбур, чорумӣ шони муза ва масҳиро кашида гирифта... » [330, 577]; «Тағоиҳо **каланд**, табар, дасткола ва дигар асбобҳоро дар ғалтакҳо ниҳода пеш ронданд» [330, 24]; « ... он охур охури ангурзеркунӣ буд, ки «**испор**» ва дар баъзе ҷоҳо «чорхишт» меноманд» [330, 403]; « ... бо **бигиз** як сӯроҳча кушод» [330, 43]; « ... бо **сӯзан** духта банд кард» [330, 43].

Б. Тавассути асбоби ҳунармандӣ маҳсулоти фаровоне ба вучуд оварда мешаванд, ки бо калимаҳои сода ифода меёбанд.

Калимаҳои ифодакунандаи зарфҳои гуногуни рӯзгордорӣ, ки аз тарафи ҳунармандон сохта шудаанд, гувоҳи онанд, ки пешаҳои гуногуне дар ҳаёти мардуми тоҷик вучуд доштааст, ки он хотираҳои ҳазорсолаҳоро зинда мегардонанд: *сабад (11), занбар (9), шона (9), шамъ (28), зина (61), ғилоф (11), мола (10), мех (24), нова (13), парра (9), зиреҳ (1), қаллоқ (чӯби панҷшоха) (2), сута (асои харротии сарнайзадор) (6), поза (оҳани омор, 6), сутун (18), ариш (шоту) (2), шоту (нардбон) (1), табақ (52), лаган (10), лаълӣ (39), тағора (14), ғалбер (2), соғар (1), пиёла (69), қадаҳ (3), коса (93), хум (32), офтоба (13), хурма (6), манқал (2), қарабой (2), кӯра (11), рафида (1), дег (76), қошуқ (5), чилим (50), сандуқ (22), қуттӣ (13), машк (56), сатил (22) чувол (45), қанор (8), халта (12), чойник (41)*. Мисолҳо: « ... як сабад ангур ... » [330, 370]; « ... дар дасти онҳо се дона занбар буд» [330, 218]; «Ин шамъ танҳо рӯи сандалиро базӯр равшан мекард ... » [330, 99]; «**Зина** торик ва печ дар печ буд» [330, 99]; « ...

яккакорди худро аз **ғилоф** бароварда ... » [330, 89]; « ... ба ҷои ҷуфти гов он **моларо** кашидан хостанд» [330, 107]; « ... гарданхошон бо занҷир ба **мех** бастагӣ буданд» [330, 226]; « ... аз **новаи** обрезаи тахминан як сатил ба беруни чоҳ рехт ... » [330, 455]; « ... аз пеши **парра** то нӯги химча тарошида бориқтар кард ... » [330, 43]; « ... он шарбатхоро **қаллоқ** задан гирифтанд ... » [330, 404]; «Ҳар қаландар як **сӯта** – як асои ғафси харротии сарнайзадор ҳам дошт ... » [330, 162]; « ... дар чор ҷои сақфаш чор **сутун** гузошта будаанд» [330, 202]; « ... аз болои **ариш** ба даруни ароба рафта ... » [330, 501]; « ... пояшро ба ариш (**шоту**) гузошта рост хеста... » [330, 501]; « ... ба ҷои як **табақ** таом се табақ мондан лозим аст ... » [330, 14]; « ... як миқдор равғанро ба **лагани** худ рехта мегирифт» [330, 104]; « ... бар рӯи **лаълӣ** орд пошида ... » [330, 16]; « ... ба як **тағора** мерехт [330, 150]; « ... **ғалбер** карда чош кардем» [330, 117]; «Маро, ки **соғари** айш аз кафи мурод нагун шуд» [330, 416]; « ... як **пиёла** ва як чойҷӯши биринҷиро бароварда ... » [330, 55]; «Бутаҳо ба шакли **қадаҳи** хурду калон сохта мешуданд ... » [330, 347]; « ... як **коса** ошро пур карда ба ҳавлии дарунаш медедем» [330, 365]; « ... акаам дар барф лағжида афтид, **хум** шикаст ... » [330, 103]; « ... бо **офтоба** дасту даҳонамро шустам» [330, 78]; «Модарам одатан **хурмаи** шиннии рамазонро ба девори хона ба меҳи қадрас овехта мемонд ... » [330, 78]; « ... ду **манқали** оташ ҳам тайёр кунонда монед» [330, 659]; «Ангиштгарон дар он чорбоғ чандин **кӯра** сохта ... » [330, 92]; « ... ошпаз аз он **дег** ба табақҳои сафоли бесир оши палав кашида меод ... » [330, 10]; «Амак ба гулӯи ӯ ду **қошуқ** об рехт» [330, 111]; « ... **чили** бардошта мегаштанд ва ба касони чилимкаши бозор чилими худро кашонда аз онҳо чизе меситонданд» [330, 94]; « ... дар **сандуқ** пинҳон карда монда будам ... » [330, 15]; « ... дар як **қутгӣ** орд буд [330, 19]; « ... ду **машк** обро бор карда пеш меронданд» [330, 209]; «Вақте ки дастаро боло-поин ҳаракат дод, об аз **сатил** ба даруни най даромада ва аз он ҷо боло рафта аз нойча берун рехтан гирифт» [330, 43]; « ... садҳо **ҷувол** ва **қанор** ғӯза оварда ... » [330, 200]; « ... дар як **халтаи**

сафед як миқдор чойи кабуд ... » [330, 287]; « ... як чойчӯши биринҷӣ, ки ба чои **чайник** ба кор мерафт ... » [330, 161].

➤ Дар ин миён калимаҳое дида мешаванд, ки ҳоло камистеъмоланд ва ё архаистӣ шуда истифода мешаванд: **санҷ** – (лаълича) (2) «Асбоби музикаи инҳо монанди духул, най, сурнай ва **санҷ** (ду лаъличаи ба ҳам задашаванда) – асбоби миллӣ буд» [330, 206]; **найнӣ** (қошуқ) (1) «Мӯйсафед дар як коса пиёба нони гармқоқро шикаста андохта, бо як қошуқи **найнӣ** (қошуқи чӯбини задудӣ) дар пеши ман ва ду косаи дигарро як-як дар пеши ҷавони лоғар ва Тоҳирҷон гузошта ... » [330, 401]; **бута** (косаи гилӣ) (4) «**Бутаҳо** ба шакли қадаҳи хурду калон сохта мешуданд, ки фулузотро ба қадри даркорӣ ва мувофиқи талаби чизҳои рехташуданӣ майда карда, ба ҳам омехта, дар **бута** андохта, ба кӯра ниҳода мегудохтанд ... » [330, 347], **аёғ**/ аёқ (косаи шаробнӯшӣ) (1) «Ба каф зи даври шароби тараб **аёғ** надорам» [330, 416], **ём** (кӯза) (16) «Дар зери он новача як **ёми** сафолин, ки тахминан даҳ сатил об мебурд, гузошта шуда буд... » [330, 403], **хик** (машк) (5) «Мӯйсафед бо обгардонча аз хуми мисин шиннӣ гирифта, ба даҳони **хик** рехтан гирифт ... » [330, 403], **дош** – (оташдон) (1) « ... Ту, писарам Тоҳирҷон, чойчӯшро дар оташи **дош** овехта, чушонда чой тайёр кун» [330, 401], **кашша** (сабад) (1) « ... ӯ **кашша**ро ба болои хар гузошта пур карда медод ва ман харро ҳай карда бурда ба замин рехта меомадам» [330, 108], **қанора** (овезаи чангакдори қассобӣ) (3) «Дар он вақтҳо дар ҳар куштан на як нафар-ду нафар, балки то даҳ нафарро якбора ва якҷоя мекуштанд, ё ин ки дар бозори хар қатор карда, чунонки гӯсфандҳоро ба **қанора** мекашида бошанд, ба дор меовехтанд» [330, 508], **гуппӣ** (зарфи дуғкашӣ) (1) «Хизматгорони онҳо **гуппӣ** мезаданд» [330, 191].

➤ Дар байни ин гурӯҳи калимаҳо як идда вожаҳое дида мешавад, ки асбобҳои бо ин воҳидҳои луғавӣ ифодашуда **таъиноти гуногун** доранд. Аз чумла, агар **чароғ** (20), **машғал** (4), **лампа** (13), **фонус** (7) аз тарафи оҳангарон сохта шуда, барои равшанӣ хизмат кунанд, вожаҳои **доира**

(55), *танбур* (19), *дутор* (9), *рубоб* (2), *наққора/нағора* (33), *даф* (6), *ғиччак/ғижжак* (1), *най* (66), *дуҳул* (6), *табл* (16), *чанг* (2) аз тарафи дуредгарон ба вучуд омада, ба асбоби мусиқӣ далолат менамояд. *Мисолҳо*: «Ман **чароғи** сиёхро даргиронда ... » [330, 111]; «Одамони ҳокимон **машъалҳоро** даргиронда ... » [330, 198]; «Роҳгузарони шинос рӯшноии **лампаро** дида ... » [330, 450]; «Соати бағалие ҳам дар пеши рӯшноии **фонус** кушода мондагӣ буд» [330, 175]; «Дар тоқчаҳои болохона **дойра, танбур, дутор** ва **рубоб** барин асбоби мусиқӣ буд» [330, 179]; «... аз онҳо мувофиқи оҳанги дойра ва **нақора** садо мебаровард ... » [330, 10]; «Лозим бувад имрӯз рубобу **дафу ғиччак...** » [330, 643]; « ... дар даруни **най** даровард, тарафи чокдори найро дар даруни оби сатил **фурӯ** дода ... » [330, 43]; «Асбоби музикаи инҳо монанди **дуҳул, най, сурнай** ва санҷ (ду лаъличаи ба ҳам задашаванда) – асбоби миллӣ буд» [330, 206]; «Дар кӯчаҳо овози **табли** шабгардон баланд гардид ... » [330, 175]; Асбоби тараб – **чангу** дутору наю танбур» [330, 643]. «**Лампаву манқалу** оташ ба даруни хона... » [330, 464]. Вожаҳои **чароғ, машъал, манқал, лампа** ва **фонус** муродиф мебошанд.

➤ Дар ҳамин замина дуредгарон бо маҳсулоте, ки тавассути калимаҳои содаи *тахта* (109), *бед* (18), *чавз* (1), *бурс* (арча) (2), *чӯб* (185) сару кор дошта бошанд, оҳангарон косибонеанд, ки ба коркарди маъданҳои гуногун, аз қабилҳои *фулуз/филиз* (металл) (5), *нӯлод/фӯлод* (2-2), *оҳан* (33), *тунука* (3), *мис* (26), *нуқра* (9), *сим* (12), *руҳ* (1), *қӯрғошим* (*сурб* 1), *борут* (2), *булӯр* (2), *ақиқ* (1), *ёқут* (1), *марворид* (1), *ти(л)ло/тало* (18), *зар* (37) машғуланд, ки тавассути онҳо ҳунармандон таҷҳизоти низомии *милтиқ* (15), *камон* (5), *найза* (2), *борут* (2), *ханҷар* (6), *силоҳ* (2), *яроқ* (7), *чавшан* (1), *занҷир* (14), *ҳарба* (1) месозанд. *Мисолҳо*: «Рӯзе падараш дар як **тахта** нақши ислимиро кашида дод ... » [330, 45]; « ... дар зери як дарахти **бед** истод» [330, 98]; «... мабодо бачагон **чавз** (чормағз)-ро аз зери зағома барчинанд» [330, 556]; «Нукчаҳо аз гӯгирди ҷойдорӣ, ки аз чӯби **бурс** (арча) тайёр карда ба нӯғшошон

олтингӯгирд молида мешуд ... » [330, 621]; « ... аз як тарафи он **чӯб** ба дарозиаш бо парма сӯроҳ намуд» [330, 114]; « ... оби софкоришударо дар қадаҳҳои **фулузии** (металлии) ҳиндустонӣ рехта менӯшиданд» [330, 300]; «... «зар бар сари **фӯлод** ниҳӣ, нарм шавад» – гуфтаанд» [330, 265]; « ... бо қаламҳои **пӯлодини** (к.сохта) гуногуни худ кандакорӣ мекард» [330, 42]; « ... баданаш ҳам аз **оҳан** сохта шуда будааст» [330, 56]; « ... барои равған андохта мондан зарфи **тунукаи** сафед харам» [330, 565]; « ... як деги калони **мис** шинондагӣ буда ... » [330, 10]; «Ман ду ангуштарини **нуқра** додам» [330, 158]; «... бо бандинаи ресмонӣ ва **сим** ба тазиқи об тобоварӣ карда наметавонад... » [330, 454]; « ... **руҳ**, қалъагӣ ва **қӯрғошим** барин фулузот (металлҳо) буд» [330, 347]; «...дору иборат аз **борут** – доруи милтиқ буд ... » [330, 79]; « ... аз банди ду дасти **булӯринаш** (кал. сохта) гирифтаам» [330, 246]; «... гарданбанд, қутос ва қуюшқуни вай тиллоқӯби **ақиқ** шинондашуда ... » [330, 569]; « ... монанди **ёқуте** менамудааст... » [330, 308]; « ... ба сари хӯшаҳои **марворидмонанди** (кал. мураккаб) ҷуворӣ менишастанд» [330, 113]; « ... як ангуштарини **тилло** ва ба ҳамроҳаш як ангуштарини **нуқра** додам» [330, 158]; « ... бо дидани **зар** ром мешавад [330, 265]; « ... ба дастам **милтиқ** дод» [330, 158]; «Чун дар бораи аз тарафи шоирони маълум ба сифати тахаллус гирифта нашудани ин калима қаноат ҳосил кардам, худро ба калимаи «айн» ба маънои чашм, чашма ва ё ба маънои ҷои тиргузории **камонғӯлак** (кал. мураккаб) нисбат дода, тахаллуси худро «Айни» қарор додам» [330, 395]; « ... агар он одам муқобилат кунад, **сарнайзаи** (кал. мураккаб) сӯтаашонро аз шиками вай дарег намедоранд» [330, 164]; « ... дору иборат аз **борут** – доруи милтиқ буд ... » [330, 79]; « ... **ханҷари** худро аз ғилоф кашида ... » [330, 313]; «Яке аз чангарағони **силоҳталаб** (кал. мураккаб) он кӯбаро дида, аз дасти куҳнадуз кашида гирифта ... » [330, 577]; «**Яроқи** шанбегиҳо милтиқи дунболапури яктираи русӣ – берданка буда ... » [330, 206]; «Хар, ки шатта аз **ҷавшани** ҷонаш гузашт, якбора лагад парронда ва ҳаллос зада ба роҳ

даромад» [330, 461]; « ... нӯги **занҷири** ишкелро аз таги синҷи меҳмонхона гузаронда... » [330, 64]; « ... ҳар кас дар фикри он афтод, ки **ҳарба** (силоҳе) ёфта ... » [330, 577].

➤ **таҷҳизоти рӯзгордорӣ:** *хӯса (2), завлона (3), занг (2), зангӯла (5), ҷарас (1), қубба (4), хула (1), фалохун// фалахмон // фалахбон (1), нова (13), дӯл (3), хавоза (3), асо (31), палка (7), зағӯта (1):* « ... ба **хӯсаи** киштзорҳо шабоҳат дошт» [330, 330]; « ... ба гарданаш **завлона** андохта ба Кобул бурдааст» [330, 289]; «Танбуру наю дойраву **занг** биёред» [330, 636]; « ... **зангӯла** аз молҳои сермасриф ба шумор мерафт» [330, 347]; «Зи бас бематлабӣ з-ин гуна афгон чун **ҷарас** умре ... » [330, 410]; «Ғайр аз ин, асбоби металии асп, ҳалқаҳою **қуббаҳои** дарвоза ва дарҳо ва монанди инҳо дар рехтагарӣ аз **хӯла** сохта мешуданд» [330, 347]; «Он парандагон ба кулӯху сангҳое, ки бо **фалахбон (фалохун)** ҳаво меодам, ҳеҷ аҳаммиат намедоданд» [330, 114]; « ... ёми зери **нова** пур шуд ... » [330, 404]; « ... бар рӯи як духули (**дӯли**) бочкамонанд, ки дар ҳар ду тарафаш пуст даркашида шуда буд, хобонда зер карданд» [330, 223]; «**Хавозаи** толор ба шакли бомҳое, ки дар ҷоҳои серборон месозанд, буда ... » [330, 178]; « ... дар даст **асои** зарҳалнақши қуббатилло дошт ... » [330, 205]; Азбаски **палкаҳо** қомати одамҳои одиро ба назар гирифта сохта шудаанд ... » [330, 173]; « ... бештарини умри **ӯ** ба чархресӣ – ресмонресӣ, калова, **зағӯта** ва ночатайёркунӣ мегузашт» [330, 49].

➤ **таҷҳизоти мактабӣ:** *қалам (71), давог (2), килк (1), ҷӯт (4):* «Дар пеши хӯҷаин як **ҷӯт** буда, дафтари **қаламу давог** ҳам дар он ҷо менамуд» [330, 381]; «**Килки** шикастарафтаи Мир Аҳмади фақир» [330, 543].

➤ **олоти гуногун:** *сих (олати оҳанини нӯктез) (6), сунба (мили оҳанин (95), моку (олати бофандаҳо) (2), нештар (олати тиббӣ) (4), мистар (асбоби сатрқашӣ) (1), нӯкча (олате, ки дар он равған гирифта, чун шамъ истифода мекунанд), ғулба (қубурҳои обгузаронии сафолин), қубур, лула,*

труба (муродифи қубур). *Мисолҳо*: «Аммо дандонаи ман **сих** надошт, бинобар ин пеш аз мола кардан кулӯхҳои он палчаро бо неш ва мӯҳраи каланд реза кардам» [330, 107]; « ... онҳо **сунбаи** милтиқпоқкуниро ба ҷои милтиқ бардошта ба машқ омада буданд ... » [330, 220]; «Падарам, бе он ки чашмашро аз теғ (шона) ва **моку** барканда аз кор бозистад, ба ман гуфт... » [330, 16]; «Беҳтар он аст, ки ҷарроҳ оварда **нештар** занонем» [330, 606]; «Қалам – ҷӯбу сиёҳӣ – обу коғаз – хоку **мистар** – хас... » [330, 73].

➤ **ҷавоҳирот**: *нигин* (4), *ангуштарин* (2) ва ғ., ки ҳар кадоме аз ин унсурҳои луғавӣ дар мавқеи худаш аз тарафи муаллифи «Ёддоштҳо» ба кор рафтааст. *Мисол*: « ... ба ҳар дуи мо ду **ангуштарин** диҳед» [330, 158].

➤ Дар «Ёддоштҳо» калимаҳои содае мисли *хок* (90), *рег* (185), *гач /гач* (18), *оҳак* (3), *оҳор /оҳар* (4), *лой* (60) ва ғ. истифода шудаанд, ки асосан, барои ҳунармандони соҳаи кулолӣ заруранд ва барои сохтани *хишт*, *суфол // сифол // сафол*, *каппа*, *чайла*, *хона* истифода шуда, онҳо *нақшу нигор* низ мешаванд. *Мисолҳо*: « ... он кӯлро бо **хоки** теппа хушк ва ҳамвор намуда ... » [330, 123]; «Боғи бедевор тамоман дар зери **рег** монда ... [330, 24]; « ... дар миёнаи **лою** хоку чанг ва хишту **гачу оҳак** ду моҳ кор кардам» [330, 299]; « ... бо он **оҳор** ҷоҳои барзиёди ҳарфҳо ҳам тарошида шуданд» [330, 75]; « ... дар он ҷо чим ва **лойи** шитта набуд» [330, 47].

2.2.2. Вожаҳои содаи ифодакунандаи либосу матоъ

Бо калимаҳои сода ифода ёфтани номи либосу матоъ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ гувоҳи ривоҷи ҳунармандӣ дар соҳаи анъанаҳои мардумӣ мебошад. Ҳамчунин, дар ин соҳа истифода шудани калимаҳои сода расми волою қадимии ҳунарҳои мардумии марбут ба либосу матоъро нишон медиҳад. Барои таҳияи либосу матоъ порча (материал)-ҳои гуногун лозим мебошанд, ки дар асари мавриди таҳқиқ зиёд ба назар мерасад ва онҳо то имрӯз ҳам аҳамияти этнолингвистии худро нигаҳ доштаанд. Аз рӯйи таъиноташон онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

А. Матоъҳое, ки бо онҳо либосу пушиданиҳо таҳия мегардад. Ин калимаҳо аз забонҳои қадим дар истифодаи мардум буданд ва ҳоло ҳам мавриди истифодаанд: *алоча* (9), *атлас* (8), *қасаб* (1), *адрас* (3), *бахмал* (3), *махмал* (1), *кимхоб* (*кимхо*) (1), *ҳарир* (2), *гардӣ* (1), *чит* (10), *дока* (8), *карбос* (5), *кундал* (2), *чарм* (28), *газ* (2), *моҳут* (матои пашмин) (3), *сатин* (2), *баз(з)* (3), *абрешим* (3), *калова//калоба* (14), *кола//коло* (1), *кемухт* (чармест донадор, ки аз пусти сағрии хар месозанд [299, 126]) (1), *ришта* (11), *ресмон* (40), *тор* (17), *таноб* (4), *раҷча танобест*, *поғунда* (пахтаи ҳаллочишуда) (1), *пунба* (7), *фута* (порчаи сербари дароз) (27), *канаб* (4) **ва ғ.** *Мисолҳо*: «Бо ҳамин мулоҳизаҳо ман **алочаро** ба даст гирифта, аммо ташаккуре накарда, ба даҳлез баромадам» [330, 637]; «... аз он ҷо шоҳӣ, **атлас** ва **беқасабҳои** боби Бухороро харид мекард ...» [330, 262]; «... бар чанд шутур пушоквориҳои атласу **адрасу** шоҳиву **бахмалу кимхобу** зарбафт бор карда шуда будаанд» [330, 32]; «... зинпушаш **махмали** аълои гулдузӣ ...» [330, 569]; «Бисоти **ҳариру** кати зарнигор...» [330, 583]; «... аз чити тунук (**гардӣ**) духта шуда буд, пушида менишаст» [330, 227]; «... як яктаҳи **чит** аз моли фабрика харида дузонда дод» [330, 49]; «...он обҳоро аз **дока** гузаронида софкорӣ карда ...» [330, 609]; «Аз ҳама бештар **карбос** бофт ...» [330, 49]; «...ба рӯи каллапуши **кундал** ба сараш баста буд...» [330, 275]; «Он **чарми** сиёҳ ҳам аз пусти буз буда ...» [330, 226]; «... мардум **газвори** гирди тобути ўро таллош карда порча-порча дарронда гирифтанд» [330, 42]; «...дар тан кулӯҷаи **моҳути** осмониранг ва аз ҳамин моҳут чалвори канораи борикдор пушида буд ...» [330, 221]; «...ин пирамард ҷомаи серпахтаи **сатин** пушида ... [330, 400]; «... дар айёми сайр **баззозон**, ҳалвогарон, атторон ва дигар дуқондорон ҷой мегирифтанд» [330, 581]; «...чун лоси **абрешим** як навъ тобандагии ба худ махсус дошт» [330, 431]; «... монанди торҳои **калова** борик менамуд» [330, 20]; «... зарфҳои ошпазӣ ва ошхӯрӣ ва дигар **колаҳо** меистоданд» [330, 622]; «... ба гузари **Кемухтгарон** расидем...» [330, 103]; «... он **риштаро** берун

кашида гирифт» [330, 43]; « ... дар як нӯги он чарм як ришта **ресмонро** бо сӯзан духта банд кард» [330, 43]; « ... он хумро бо **тори** ҷомашӯй чорбанд карда ба пушташ баст» [330, 103]; « ... ғафсиаш ба ғафсии **таноби** чархи ресмонресии дастӣ расид ... » [330, 602]; « ... чӯби сафедори дарози фарастро **рачча** кашида бо арраи дусара ростнокӣ ба ду тақсими баробар буронда ҷудо кардам ... » [330, 454]; « ... пешашон аз **пунбадона** пур буд... » [330, 196]; « ... ду кас аз онҳо як **футаи** семетриро арғамчинвор тофта ... » [330, 166]; « ... аз рӯи он ҷома як ресмончаи **канаби**ро ба миёнашон мебастанд ... » [330, 300]; « ... дар байни рӯйхати чизҳо номҳои пошнаҳои кафшу муза, мехчаҳои чӯбин ва оҳанин, *ширеш, лок, елим, муми сафед ва муми сиёҳ* барин чизҳо бисёр дида мешуданд» [330, 378].

Б. Либосу пушиданиҳое, ки бо матоъ ва порчаҳо духта мешаванд. Калимаҳои содаи ин гурӯҳ чунинанд: *либос (184), абра (3), астар//остар (3), латта (14), лунгӣ (1), дастор (16), кампал (10), фаровез (7), чимилик // чодар (1), фаранҷӣ (25), туқум (19), шол (6), кулоҳ (2), муза (14), тоқия (4) (муродифи тупӣ), телпак (7), савсор (1), чалвор (2) // чалвар, шалвор // шилвор, кулӯча (либоси аскарӣ) (2), калуш (6), пошна (20), ҷома (164), камзул (3), курта (69), ҳулла (2), ҳулал (муродифи либос) (2), тасма (2), абзол (афзор) (25), кафш (146), доман (25), эзор (6), ҷел (2), ишкел (9), чул (4), арғамчин (13), каманд (1), банд (32), дарз (8), ҳамён (1), баҳя/бахия (1) ва ғ.* Мисолҳо: «Чӯбдастон **либосҳои** Нурмуродро мекашиданд» [330, 224]; « ... дигарашро **абра** ва остари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дузонда ... » [330, 49]; « ... аз болои курта як қабат ҷомаи арба-астари бепахта пушида мегашт» [330, 149]; « ... монанди оби кӯкнор аз **латтаи** софӣ мегузаронданд» [330, 300]; « ... як латтаи ҷиғда-ҷиғда даридаро **лунгивор** ба миёнашон печонда буданд» [330, 218]; «Шайх **дастори** сафеди калони шайхона мебаст ... » [330, 347]; « ... дар замини юнучқазоре **кампали** худро паҳн карда бар рӯи вай нишастем ... » [330, 166]; « ... то зеҳ ва **фаровезаш** боз як бори дигар нигоҳ

карда ... » [330, 567]; «Арӯс дар паси парда (**чимилиқ**) рост истода буд» [330, 360]; «Духтари ношинос дар зери **фаранҷӣ** қиққос зада хандид ... » [330, 240]; «Ман **тӯқуми** харро ба ҳоли худаш гузошта ... » [330, 74]; «...бар рӯи як **шолча** менишаст ... » [330, 528]; « ... **кулоҳи** зардузӣ, ба пояш кафшу масҳии зардузӣ буд» [330, 569]; « ...ба пой **музаи** булғорӣ дошт ... » [330, 204]; «Мулло пулро ба **тоқия** андохта додааст ... » [330, 500]; « ... ба сараш **телпаки савсори** қиматбаҳо ва дар пояш аз рӯи музаи амрикоии локӣ **чалвори** моҳути сурмагии канораисурхдор буд» [330, 220]; «Дар тан **кулӯчайи** моҳути осмониранг ... » [330, 221]; «Боре ӯ аз Самарқанд як ҷуфт **калуш** оварда будааст» [330, 169]; « ... дар пояш кафши **пошнабаланд** дошт ... » [330, 274]; « ... гиребонҳои **ҷомаҳо, камзул** ва **куртаи** олуфтатарош то ба миён чок шуда рафт ... » [330, 568]; « ... бо гузари **Ҳуллабофон** ва кӯи Мурғкушон то дарвозаи Қавола рафтаанд» [330, 519]; « ... зани Амр ба қимати як ҳазор динор ҳули ва **ҳулал** (либос, асбоби ороишу зинат) пушида... » [330, 559]; « ... **тасмабозӣ** ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165]; « ... дукони бофандагии падарро бо **абзоли** чархтарошиаш пул кардам» [330, 194]; « ... дар реги рӯи ҳавлӣ ва замини боғча **кафш** то пошнааш меғӯтид ... » [330, 23]; « ... ба гарданашон **ҷел** ва ба поҳшон **ишкел** занед ... » [330, 483]; « ... ғайр аз **эзор** ҳамаи либосҳояшро кашида ба кор даромад» [330, 47]; « ... **ҷулу** ҷағозҳои он шутурҳо ҳама аз қолинҳои нав буда ... » [330, 32]; « ... **арғамчинҳои** онҳо тайёркардари ҳафтае ду рӯз – шанбе ва чоршанбе – ба бозори Ғичдувон бурда ... » [330, 541]; «**Каманди** хаёлаш чунон буд расо ... » [330, 416]; « ... як яккакорди калон бо ғилофу **бандаш** овезон менамуд» [330, 159]; «... пухтупазу **дарзу** дуз барин ҳамаи ҳунарҳоро, ки дар хонадорӣ як духтар лозим бошад, ба ман ёд дод» [330, 249]; «...аз **ҳамёнаш** сад танга шумурда ба Рустам дод» [330, 88]; « ... дастақҳои ҳамаи онҳоро шогирдон **бахия** карда доданд» [330, 381].

2.2.3. Вожаҳо ва истилоҳоти содаи ифодакунандаи номи касбҳо

Дар ҳамаи давру замонҳо касибону ҳунармандон барои пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа нақши бузург доранд. Пешрафти ҳаёт ҷомеаро водор месозад, ки дар фикри ба вучуд овардани ҳунарҳои бошад, ки барои баровардани ниёзҳои ҷомеа мусоидат кунанд. Ихтироии оҳан зарурати коркарди онро ба вучуд овард ва ихтироии ҳар гуна маъдан, оташ, нури обу барқу ҳаво зарурати мурочиат ба онҳоро воҷиб гардонд. Ҳамчунин, ба кишоварзию чорводорию боғдорӣ ва диг. корҳои машғул шудани одамон боиси ҷалби зеҳни онҳо ба ихтирооти нави ҳунари гаштааст. Ҳамаи ин муносибатҳои гуногуни истеҳсоли ба ҷаҳонбинии одамон дар тури таърих таъсири пай дар пай гузошта, тадриҷан анъанаҳои ҳунарии мардумон сайқал ёфта, боиси ба вучуд омадани касибон дар пешаҳои мутақаддид шудааст. Имрӯзҳо ҳам ин раванд идома дорад ва дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ таҳаввулоти бузурги технологӣ гувоҳи маънии болост.

Агар ба маводи «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ назар афканем, хоҳем дид, ки дар он барои ифодаи номи касбҳо вожаҳо ва истилоҳоти содае истифода гардидаанд, ки онҳо аз қадим ҳамсафари мардуми тоҷик будаанд ва имрӯз ҳам аз ин касбиҳо баҳравар мешаванд. Ин калимаҳоеанд, ки хусусияти этнолингвистӣ дошта, мақому манзалати пешаваронро ифода мекунанд. Калимаи **косиб** дар «Ёддоштҳо» аз калимаҳои серистеъмолест, ки барои ифодаи пешавар, ҳунарманд [313, 199, 566] истифода мешавад ва аз ин реша вожаи **касб** зухур мекунад, ки он ҳам аз вожаҳои ғабол ба шумор меравад ва дар радифи онҳо вожаҳои муродифии содаи **ҳунар** ва **пеша** низ дар асари мазкур мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар байни вожаҳои истилоҳоти марбут ба ҳунари мардумӣ дар «Ёддоштҳо» номи умумии марбут ба соҳа бо вожаҳои муродифии **касб**, **ҳунар**, **пеша** ва истилоҳоти муродифии **ҳунарманд**, **пешавар**, **косиб** ифода ёфтаанд. Калимаи **касб** на танҳо бо калимаҳои ҳунар ва пеша, балки бо вожаи **кор** ҳам муродиф мебошад.

Вожаҳои содаи *қассоб (20)*, *лаввоҳ (4)*, *харрот(д) (3)*, *наққош (6)*, *сахҳоф (муқовасоз) (5)*, *кулол (9)*, *сарроф (3)*, *наддоф (3)*, *ҳаллоҷ (11)*, *баққол (46)*, *баззоз (3)*, *аттор (13)*, *меъмор (1)*, *деҳқон (162)*, *ходим (22)*, *даллол (12)*, ки асосан арабӣ ҳастанд дар «Ёддоштҳо» ба кор рафтаанд: *Мисолҳо*: «**Қассоб** гӯсфанд мекушт ... » [330, 51]; « ... ӯ бисёр хушхат ва **лаввоҳи** ҳунарманд буда... » [330, 285]; «Дар байни ҳашарчиён 50 нафар дурӯдгар ва **харротон** ҳастанд ... » [330, 55]; «Аҳволи гилкорон, дуредгарон ва **наққошон** ҳам дар моҳи рамазон танг мешуд ... » [330, 579]; «Ин қаламдон кори Миродили **сахҳоф** аст ... » [330, 75]; « ... ба **кулолгарони** Бухоро ғулбаҳои сафолин сохтанро супориш додааст ... » [330, 451]; « ... растаи **саррофон** барин бозорҳои серхаридуфурӯш воқеъ шуда буданд» [330, 490]; « ... ба растаи **Наддофон** ва Мисгарон расид ... » [330, 516]; « ... пеши **ҳаллоҷикунонро** рӯшноӣ медод» [330, 196]; « ... аз қассобу **баққол** ба нася гирифта ... » [330, 100]; « ... дар айёми сайр **баззозон**, ҳалвогарон, **атторон** ва дигар дукондорон ҷой мегирифтанд» [330, 581]; « ... бо усули **меъмории** анъанавии мадрасаҳои Бухоро сохта шуда ... » [330, 331]; «Ту, ки акнун ба кори **деҳқонӣ** даст мезанӣ, бояд каду корӣ ... » [330, 108]; «Ба ҷаллобу **даллоли** аспидуздифурӯш ҳам ин кор фоиданок аст ... » [330, 229]; « ... он **ходим** дегҳоро ба соҳибонашон бардоронда... » [330, 100].

Агар нек назар афканем, эҳсос хоҷем кард, ки ҳар кадом бар шахсе далолат мекунад, ки машғулияти бисёр муҳиммеро ба дӯш дорад ва ин ҳунарҳо ҳаёти мардумро дар соҳаҳои гуногун танзим менамоянд ва дар макони гуногуни пешаварон ба вучуд меоянд, ки дар «Ёддоштҳо» бо вожаҳои содаи *дукон (66)*, *сандалӣ (23)*, *осиё /осиёб (64)*, *ҷувоз (1)*, *харос (7)* (осиёест, ки вайро бо чанд хар ё чанд асп гардонанд [299, 429] ва ғ. баён мегарданд. *Мисолҳо*: « ... як хоначаи хишти хом барои **дӯкони** бофандагӣ буд» [330, 27]; « ... Дар миёнаҷои хучра як **сандалӣ** буда ... » [330, 99]; « ... чандин санги **осиё** будааст, аммо устои чархисиётарош ҳеч набудааст»

[330, 7]; « ... монанди аспи **чувоз** ва **харос** (осиёи аспӣ) гирди дукон ҳазор бор тавоф мекунад» [330, 556].

2.2.4. Вожаҳои содаи ифодакунандаи порчаю палос

Дар асари мавриди таҳқиқ як идда вожаҳои содае дида мешаванд, ки бо дастони ҳунармандон танидаю сохта мешаванд, ки барои зиннати фарш ва аҷсоми хонаҳо истифода мегарданд: **палос (23)**, **гилем (9)**, **қолин (5)**, **намад/намат (42)** ва ғ. *Мисолҳо*: « ... самоворчиён **палос** паҳн карда дукон ораста буданд ... » [330, 165]; « ... бар рӯи суффае **гилем** паҳн карда... » ... [330, 220]; «Бар рӯи суффа як **қолини** дарози сербар ... » [330, 226]; « ... **намад** ва гилемҳои чойхона ҳам порча-порча шуда ... » [330, 87] ва ғ.

Калимаи «**палос**» дар забони адабиёти классикӣ, аз ҷумла дар осори Сайидо ба ду маъно: а) ба маънии либоси пашмин; матои пашмин. б) ба маънии фарш, гилем - намади дурушти аз пашм бофташуда: корбаст мешавад [166, 83]. Вале ин вожа дар асари устод Айнӣ танҳо ба маънои фарш, гилем, намад истифода шудааст.

Маълум аст, ки дар сохтани хонаҳо **болор**, **васса**, **най** ва **бурё**, ки чун вожаҳои сода дар асари мавриди таҳқиқ истифода шудаанд, ба кор мераванд. Бурё дар гузашта яке аз муҳимтарин ашёи рӯзгори мардум маҳсуб мешуд. Дар деҳаҳо фарши хонаро андова карда, аз болояш бурё мепартоянд ва аз болои бурё гилем, палос ё қолин паҳн мекунанд, ки нам накашад ва ё чангу хок нашавад. Инчунин, ҳангоми бомпушонӣ аз бурё истифода бурда мешавад [323, 94]. Дар Луғатнома вожаи **болор** дар шакли «чӯбҳои ғафс, ки дар сақфи хона мемонанд» [299, 47] шарҳ ёфтааст: *Мисолҳо*: «**Болору васса** ва **наю бурё** харидам, ба устои гилкор ва дуредгар музд додам» [330, 382]. Баъд аз сохтани хонаҳо дар дохили он рӯи фарш **палос**, **гилем**, **қолин**, **намад/намат**, ки аз маҳсулоти пашмию пахтагӣ ва мӯй таҳия мешаванд, меандозанд, ки дастранҷи ҳунармандони миллати тоҷик мебошанд. Аз маънои вожаҳои **палос**, **гилем**, **қолин**, **намад/намат**, **шолча**

маълум аст, ки онҳо хусусияти муродифӣ доранд ва дар асари мавриди таҳқиқ ҳам бо ҳамин аломат истифода шудаанд.

2.2.5. Вожаҳои содаи ифодакунандаи ченаку андоза

Як миқдор калимаҳои содае дар «Ёддоштҳо» истифода шудааст, ки ҳунармандон маҳсули дасти худро бо онҳо андозаю вазн мекунанд. Ин воситаҳо ҳам маҳсули кори пешаварон аст. Аз ҷумла, асбобҳо ва ё воҳидҳои ченаке мисли *тарозу, мизон, мисқол, ҷўт, ҷадвал, зағома, ман, пуд, ваҷаб, динор, дирам, каппон, манак, кайл, оршин* ва ғ. маҳсули андешаи пешаварон аст, ки бо вожаҳои сода баён шудаанд. Калимаи **оршин** ченаки қадимии русӣ, ҳамон аршини русӣ аст, ки як оршин баробар ба 71 см-ро ташкил меод. **Зағома** бошад, «гардиши ҷўбин аст, ки ба як тарафи вай пуст мекашанд ва ба вай ҳар чиз меандозанд ва ба сифати паллаи тарозу ҳам кор мефармоянд» [299, 139]. Мутобиқи шарҳи фарҳангҳо *каппон* (тарозуи якпаллаи калон) [318, 539], *кайл* ченак, паймода (барои андоза кардани чизҳои рехтанӣ) [318, 199, 528] ва *манак* ин калима таърихӣ буда, зарфи баркашӣ, ки бо вай монанди ғалладона чизҳои пошхӯрандаро ва монанди равған чизҳои обакиро бармекашанд [299, 193]. *Мисолҳо*: «...агар ба онҳо як **оршин** суф ё чит диҳанд ...» [330, 90]; «... ба дарозии як **оршин** як ҷўби сахт ёфта ...» [330, 114]; «Ҳоҷӣ Зокир ғўзаро аз ҷувол ба **зағома** гардондан гирифт» [330, 213]; «... борҳошонро дар гирдогирди тарозуҳо **каппони** болоиҳам монда ...» [330, 200]; «... ламҳа ба ламҳа (лаҳза ба лаҳза) даст ба **кайл** (**манак**) ва **тарозу** ва сабзиву шалғам мезанад» [330, 556] ва ғ.

2.2.6. Вожаҳои содаи ифодакунандаи таҷҳизоти ҳайвонот

Ҳунармандон дар ҳамаи соҳаҳо барои пешбурд ва суҳулати кор асбобу анҷому василаҳои гуногуне месозанд. Зимни истифодаи ҳайвоноти хонагӣ дар рӯзгордорӣ барои онҳо низ василаҳои гуногуне ба вуҷуд овардаанд, ки бо вожаҳои содаи *зин* (12), *аил* (*айил*) (1), *чул* (4), *дарра* (15), *нухта* (3), *лаҷом* (1), *ҷилав* (14), *қамчин* (5), *тозиёна* (3), *хала* (11) *риқоб* (13) ва ғ. баён мегарданд. Ин калимаҳо дар «Ёддоштҳо» фаровон

истифода мешаванд. *Мисолҳо*: « ... ба болои **зини** васеи чўбини ҳар хари маст ду машк обро бор карда ... » [330, 209]; « ... барои кушодани **аил** даст дароз карда будам ... » [330, 74]; « ... **чулу** чағозҳои он шутурҳо ҳама аз қолинҳои нав буда ... » [330, 32]; « ... як касро барои фарзи айн надонистан 39 **дарра** мезананд ... » [330, 174]; « ... аз таги **нухтаи** вай дудафта маҳкам дошта меистод ... » [330, 87]; « ... **лаҷомаш** тиллоқўби дувоздахзулфа буда ... » [330, 569]; « ... касе, ки аввал **чилави** аспи маро дошта буд ... » [330, 199]; « ... саворони казак бо **қамчин** ба дасту сари ӯ мезаданд ... » [330, 319]; « ... ба он аспҳо савор шуда бо **тозиёна** ба сари аспи якдигар мекўфтанд, ки пеш гузаранд ... » [330, 205]; « ... бо халақўб хари савории худро бераҳмона зада ва **хала** карда ба роҳ андохтанд» [330, 460].

Бо ҳамин, метавон гуфт, ки калимаҳои сода дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ҷойгоҳи хос дошта, ба пешаҳои гуногун тааллуқ доранд ва аз онҳо маълум мегардад, ки завқи ҳунармандии мардуми тоҷик садсолаҳо сайқал ёфтааст ва тавассути ин калимаҳои сода дигар морфемаҳои луғавии сохтаю мураккаб ба вучуд омадаанд, ки дар фаслҳои баъдӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Калимаҳои **нухта -лаҷом – чилав** муродиф мебошанд. Муаллиф дар асар вожаи тоҷикии **тозиёна** ва ҳамчунин муродифи вожаи узбекии **қамчин**-ро низ ба кор бурдааст.

2.3. Нақши калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ.

«Калимасозӣ бо лексикология, семасиология ва грамматика алоқаи зич дорад ва таҳлили дурусти он вақте имконпазир мегардад, ки маънои луғавӣ ва грамматикӣ калима дар ягонагӣ ба ҳисоб гирифта шавад» [116, 14]. Забоншинос Д. Хоҷаев ба таърихи қадимаи калимасозии вандҳо таъкид намуда, зикри 35 ванди калимасозро меорад: -осо, -нок, -ак, -аш, -ваш, -дор, -зор, бор, -бар, -вар, -вор, -сор, -ор, -гар, -гор, й, -чӣ, -ҳо, -ин, -

шон, -гон, -фон, дон, -бон, -истон ва ғ. [154, 2011]. Шумораҳои пасвандҳои калимасоз дар сарчашмаҳои гуногун зикр мешаванд, аммо дар Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик миқдори онҳо 62-то аст [31]. Вожаҳои ва истилоҳоти ҳунармандӣ аз роҳҳои гуногун сохта мешаванд ва яке аз воситаҳои асосии ташаккули ин қабати луғавӣ аффиксҳои калимасоз мебошанд. Муҳаққиқ Ш. Рустамов дуруст қайд мекунад, ки «ҳам маъноӣ асос ва ҳам маъноӣ аффикс маҳз дар калимаҳои сохта равшан зоҳир мешавад» [118, 21]. Асари «Ёддоштҳо»-и устод Айни хусусиятҳои нахвири доро буда, дар байни аффиксҳои пасвандҳои сохтани вожаҳои ва истилоҳоти ҳунармандӣ нақши муҳим доранд. Устод Айни дар асар тамоми роҳи усулҳои калимасозиро моҳирона истифода карда, калимаҳои нав офаридааст. Баррасии алоҳидаи онҳо барои нишон додани сермаҳсулию каммаҳсулии онҳо мусоидат мекунад.

2.3.1. Пасванди -а

Мутобиқи баррасии донишмандон [31; 39; 117; 188; 262; 264; 266; 267; 227; 173; 194; 74; 176; 101 ва ғ.] исми шахс сохтани ин пасванд дар забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ маъмул нест. Бар хилофи ин ақида, муҳаққиқ С. Раҳматуллозода дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ 10 вожа ба қайд гирифтааст, ки ба шахс далолат мекунад ва «асосҳои онҳо умумиистеъмоланд» [111, 48].

Ин пасванд бунёди таърихӣ дорад ва дар сохтани калимаҳои марбут ба ашёҳои сермаҳсул ба қалам дода шудааст [249; 208; 258; 251; 248].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С.Айни дар сохтани калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ низ иштирок менамояд ва калимаҳои *изора*, *кӯба*, *ҳарба* (*силоҳ*), *муҳра*, *нақша*, *тағора*, *офтоба*, *тахта*, *ҳалқа*, *жанда*, *хома*, *шона*, *сунба*, *ҷӯба*, *тунука*, *нова*, *тира*, *хока*, *суфа*, *даста*, *шира*, *пӯхта* гувоҳи ҳамин маънист. *Мисолҳо*: «Устоҳои дар он вақт ба **изораи** деворҳои хона, ки мардум изордеворӣ мегӯянд, кор мекарданд» [330, 124]; «Дар дасти яке аз онҳо **кӯбаи** кафшдузӣ буд» [330, 577]; « ... ҳар гоҳ ки он **тағора** пур шавад

... » [330, 150]; « ... ҳар кас дар фикри он афтод, ки **ҳарба** (силоҳе) ёфта, душмани худро тамоман мағлуб кунад» [330, 577]; «Падарам пеш аз ба меҳмонхона даромадан **офтобаи** обро дид ... » [330, 41]; « ... дар **матбааи** Харитонов чоп мекард» [330, 314]; « ... дар **доманаи** реги равоне, ки ба дашти Қизил мепайвандад, воқеъ шудааст» [330, 6]; « ... навдаҳои **пунбакбастаи** токро дар оғӯши нарми худ мекашид» [330, 24]; « ... маҳсиरो бо **пойтобаи** пашмин ба по карда ... » [330, 145]; «Аммо **дандонаи** ман сих надошт, бинобар ин пеш аз мола кардан кулӯхҳои он палчаро бо неш ва **муҳраи** каланд реза кардам» [330, 107]; « ... онҳо **сунбаи** милтиқпоқкуниро ба ҷои милтиқ бардошта ба машқ омада буданд» [330, 220].

2.3.2. Пасванди -ак

Ин пасванд аз забони суғдии **-ак -ак <-ака** мебошад [247, 666] ва вазифаи шаклсозию калимасозӣ дорад. Муҳаққиқон мавҷудияти пасванди **-ак**-ро дар забони давраи классикӣ зикр кардаанд ва онро дар ин марҳила каммаҳсул медонанд [91; 165; 224]. Ҳамин гуна андеша аз тарафи муҳаққиқони забони тоҷикӣ ва форсӣ дар марҳилаи кунунӣ зикр мегардад [250; 251; 252; 118; 265; 31]. Муҳаққиқ М. Н. Қосимова истифода шудани онро дар шеъри Рӯдакӣ бо сохтани калимаҳои **торак, кирмак, канизак** ба қалам додааст [50, 355]. Муҳаққиқи осори А. Рӯдакӣ Ф. Ҷурабекзода шаклсозии ин пасвандро дар осори адиби мазкур нишон додааст. Ӯ менависад, ки: «Мутобиқи маводи дасти мо дар осори устод Рӯдакӣ истифода шуда, аммо бо теъдоди мухтасари калимаҳо, ки пурра хусусияти шаклсозӣ зоҳир менамояд. Ин ҳолатро дар калимаҳои **зулфак, чӯяк, лаҳнак, ридакон, канизак, насимак, наздик, торак, донагак**, ки маҷмуан 9 ададро ташкил мекунанд, мушоҳида кардан мумкин аст» [175, 110]. Ин хусусияти шаклсозии **-ак**-ро Б.Камолиддинов ба қалам додааст: «... суффиксҳои **-ча, -ак (-акак)** ва морфемаи **-ҷон** бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ васл шуда, ... гоҳе муносибати самимона, меҳру шафқат, ҳиссиёти хурсандӣ, фараҳ, гоҳе ҳазлу шӯхӣ, мазох, гоҳе назарногирӣ, таҳқир,

нафрату адовати гӯянда ифода меёбад» [46, 8]. Бо ҳамин вазифа дар забони яғнобӣ истифода шуда, хурдию навозишро фаҳмонда, дар калимаҳои исми истифода мешавад [249, 666]. Дар топонимсозии минтақаи Яғноб истифодаи ин пасванд аз ҷониби Б.Тӯраев ишора шуда, топонимҳои Чуванак - кӯҳи доманааш дегмонанд, Чалғарак - номи кӯҳ ва ғ. мавриди таҳқиқ қарор мегирад [144, 58].

Дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ бо гунаи савтии он -йак-ро корбурд доштааст [180, 43]. Дар назми шифоҳӣ, аз ҷумла, дар эпоси «Гуруғлӣ» бо феълҳои такидан ва шапидан омадани пасванди **-ак** аз тарафи О. Алиев таъкид шудааст, аммо ин ҷо хусусияти калимасозӣ надорад:

Нуралира қапид **такидак**,

Дар замин монд йак **шапидак** [201, 9].

Дар таҳқиқи шевашиносон ҳам истифодаи ин пасванд бо гунаҳои (-ик, -к, -ък, -ҳак, -йак, -ок, -чък) зикр гардидааст [111, 21-64].

Дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ барои сохтани калимаҳои мутааллиқ ба соҳаи ҳунармандӣ низ истифода шудааст. Калимаҳои сохтаи **-ак** на танҳо маводи ҳунармандӣ, балки маҳсулоти онро низ ифода мекунанд. Бо асосҳои гуногун ҳамроҳ мешавад.

-аз исм исм сохтааст: **пустак, дастак** (чӯбе ё мӯлаи хиштинест барои нигоҳ доштани девор ё чизи дигар аз афтодан)², **патак** (порчаест, ки дар даруни кафш мегузоранд), **пояк, чӯбак, донак, муштак, айнак/ъайнак, ғичҷак/ғичак/ғижак, забонак, тиргак** (чубест, ки ба пушти девори ба як тараф хамхӯрда монанд, то ки нағалтад), **бодбарак** (чизест, ки бачагон аз коғазу найи тунуктарошида ё чӯбҳои тунук ва ширеш сохта, ресмон баста, дар вақти вазидани бод ба ҳаво сар медиҳанд).

-аз феъл исм сохтааст: **пушок, ғалтак**;

² Шарҳи калимаҳо аз «Луғатнома»-и устод С.Айнӣ аст.

-аз сифат исм сохтааст: *калтaк* (чӯбдасти кутӯҳи сарғафс), *чангaк* (оҳани сарҳамида, ки бо вай ҳар чизро банд карда гиранд), *чустaк* (анбури хурди нӯтборики ҳамвор).

Калимаҳои *кутaк* (аробаи кутак), *испарaк/испарaғ* (ғиёҳест худрӯй, ки аз вай дар бофандаги ранги зард ҳосил мекунанд) бо пасванди **-aк** шакл гирифтаанд, аммо дар луғатҳо асоси онҳо **кут** ва **испар** маънои луғавӣ надоранд.

Калимасозии пасванди **-aк** дар забони адабии тоҷикӣ маъмул буда, дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айнӣ фаровон истифода гардидааст. Ба воситаи ин пасванд 25 калимаи сохта мушоҳида шуд. Бояд зикр намуд, ки ин пасванд на танҳо дар калимасозии сифат, балки дар калимасозии дигар ҳиссаҳои нутқ истифода мегардад [93, 31].

Дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи калимаҳои марбут ба хунармандӣ вожаҳои истифода шудаанд, ки тавассути пасванди **-aк** ҳам ба вучуд омадаанд ва теъдоди онҳо 16 ададро ташкил мекунанд.

2.3.3. Пасванди **-анда**

Ин пасванд сермаҳсул буда, дар забони тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ калимаҳои зиёде сохтааст. Мутобиқи маълумоти муҳаққиқон дар забони адабиёти классикӣ ба ҳайси пасванди исму сифатсоз истифода гардидааст [50, 133; 220, 19]. Ба зикри М. Шакурӣ, пасванди **-анда** дар солҳои сӣ фаъл гардид, то ин вақт дар забони тоҷикӣ бо **-анда** бештар аз асосҳои феълҳои сода калимаҳои кутӯҳи муъҷаз... сохта мешуданд, аммо дар солҳои сӣ ин навъи сифати феълӣ ба шакли ибораи серҷузъу серкалима низ инкишоф ёфтанд гирифт. Дар навиштаҳои устод Айнӣ аз нимаи солҳои сӣ чунин ибораҳои сифати феълӣ пайдо шуданд... [191, 230-231]. Пайдо гардидани чунин ибораҳои сифати феълӣро М. Шакурӣ дар осори нависанда бемаврид намешуморад, балки «як иқдоми навоварона дар роҳи кашфи имкониятҳои тоза дар шаклу воситаҳои мавҷуда» меҳисобад... [191, 231]. Имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ сифатҳои

феълие, ки бо пасванди -ънда<анда дида мешаванд, якҷо бо воситаҳои морфологиашон ба исм гузаштаанд [39]. Исми фоил сохтани пасванди **-анда** (гӯянда, раванда) аз тарафи Ш.Кабиров дарҷ гардидааст [49, 81]. Ин пасванд «дар шеваи ҷануби шарқӣ аз морфемаҳои каммаҳсул ба шумор меравад, аммо дар шеваи ҷанубӣ нисбатан сермаҳсултар аст ва дар маҷмӯъ 16 воҳиди лексикӣ ба вучуд овардааст, ки ба шахс далолат мекунанд» [111, 41]. Бино ба таҳқиқи С. Низомова, пасванди **-анда** дар осори насрии нависанда серистеъмол буда, бо ин пасванд дар «Дохунда» 54 калима, дар «Ғуломон» 43 калима (388 маротиба), дар «Ёддоштҳо» 461 маротиба, дар «Одина» 155 маротиба ва монанди ин дар дигар асарҳои нависанда истифода гардидааст [93, 39].

Дар матни «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ низ сермаҳсул аст. Вожаҳои бо ин пасванд сохташуда ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Гурӯҳи аввал вожаҳои мебошанд, ки як зинаи калимасозӣ доранд ва онҳоро ба калимаҳои сохта шомил кардан дуруст аст. Ба гурӯҳи дуюм калимаҳои шомиланд, ки ду зинаи калимасозӣ доранд ва онҳо калимаҳои мураккаби тобеи пасванддор буда, на танҳо ба ҳунармандӣ, балки ба маъноҳои дигари марбут ба ҳаёти мардум далолат мекунанд.

Дар ин қисмати кор калимаҳои меорем, ки як зинаи калимасозӣ дошта, ба ҳунарҳои гуногуни мардум далолат мекунанд. Теъдоди ин калимаҳо ба 22 адад мерасад. Ҳунарҳои одамон аз асосҳои калимаҳои сохта аён аст: *бофанда, дузанда, савдоқунанда, фурӯшанда, нависанда, хонанда, ресанда, коранда, созанда, расонанда, буранда, бароранда, навозанда*. Чанде аз вожаҳои дида мешавад, ки ба ҳунармандӣ бевосита далолат накунанд ҳам, ба шуғле ишора менамоянд: *ғундоранда, басанда, бошанда, раванда, пурсанда, зананда, шунаванда, нишинанда* ва ғ. *Мисолҳо*: «Коргарони **бофанда** ... хобашон ҳам дар ҳамон корхона мешуд» [330, 340]; «Як чизи дигар, ки ба **фурӯшанда** ё **харандаи** чизҳои дар боло зикршуда ҳеҷ муносибат надошт» [330, 378] ва ғ.

2.3.4. Пасванди -бон

Вожаи **бон** дар фарҳангҳо бо ду маъно шарҳ дода шудааст: I дарахти мавзуне, ки баргҳои нозуку хушбӯй дорад ва аз донаҳои пистамонанди он рағани хушбӯй мегиранд, ҳуббулбон. **бон** II ҷузъи пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб ба маъноҳои ниғаҳбон, ҳифзкунанда, доранда, варзанда: боғбон, шутурбон, ниғаҳбон, сарҳадбон, посбон, меҳрубон [320, 229].

Аз шарҳи маънии вожаи «**бон**» маълум мегардад, ки дар забони тоҷикӣ ду калимаи «**бон**» мавҷуд аст, яке калимаи мустақилмаъно, ки дар забони имрӯза истеъмом намешавад, архаистӣ аст, дигаре пасванди **-бон**, ки дар забон собиқаи тулонӣ дорад ва дар сохтани исмҳо иштирок мекунад.

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ҷиҳати ифодаи маъноҳои гуногуни масоили ҳунармандӣ нигоҳубин ва мувоҷибаи ашӣ пешавари баён карда, ба шахс далолат мекунад, ки аз шуғлҳо ва касбҳои муҳимми ҳаёт аст: *боғбон, тарозубон, подабон, осиебон, посбон, дидбон, мизбон, дарвозабон, саройбон, аспбон, дарбон, зиндонбон, хукбон, пуштибон, гулзорбон* ва ғ. Аммо дар калимаҳои *нардбон, фалахбон (фалохун), соябон* ашӣ дастранҷи косибонро мефаҳмонад. *Мисолҳо*: «Эргаш ҷӯбдасти **подабонии** худро ба даст гирифт ... » [330, 22]; « ... ҳаққи **тарозубон** ва муштак ҳам барояд ... » [330, 213]; «Нонвоҳо **нардбонҳои** калони тахтагиро ба дарахтони сарҳавз таъя кунанда монда... » [330, 81]; Ба ман ин чархро **осиебони** осиеи лаби рӯд супориш карда буд ... » [330, 26]; « ... сарбози **посбон** ва пешхизматони амир ва қушбегӣ, ки ба арк даромада-баромада истода буданд» [330, 204]; «... **мизбони** мо – соҳиби ҳавлӣ, устои косагар чорзону зада менишаст» [330, 79].

2.3.5. Пасванди -вор

Муҳаққиқ В. С. Расторгуева истифодаи ин пасвандро дар шакли **-вар** дар забони форсии миёна барои сохтани исму сифат дарҷ кардааст [261,

35]. Дар забони тоҷикӣ исмсоз будани ин унсур зикр намегардад [31, 41]. Дар забони гилакӣ калимаи нозвор // нозбор «избалованный» ва калимаи хонавор «семья» истифода мешудааст [262, 52]. Таҳлилу баррасии осори устод Айнӣ нишон додааст, ки пасванди -вор дар сохтани исм, сифат, зарф истифода гардидааст. Ин пасванди муштарақвазифа бештар зарф сохта, дар сохтани исм ва сифат каммаҳсул аст [93, 48].

Дар матни «Ёддоштҳо»- и устод С.Айнӣ пасванди қадимаи –вор ба калимаҳои тоҷикию арабӣ ҳамоҳанг шуда, ба маводи ҳунармандӣ далолат мекунад. Масалан, **куртавор** ба маънии порчаи матоъ барои курта духтан аст. Вожаи **ҷомавор** ба маънии порчаи матоъ барои ҷома духтан фаҳмида мешавад. Дигар мисолҳо: *намадвор, газвор, сабадвор, лунгивор*. Дар калимаи **газвор** ба номи матоъ далолат мекунад, ки дастрасчи ҳунармандист: « ... мардум **газвори** гирди тобути ўро таллош карда порча-порча дарронда гирифтанд» [330, 42]. Вожаи **калтақвор** ба номи ашё далолат мекунад: « ... **калтақвор** ба дасташ гирифта ба писараш хитоб карда гуфт ... » [330, 45].

Дар баробари ин калимаҳои зиёде ба назар мерасанд, ки дар ҳаёти ҷумлаҳо ба зарф будан далолат мекунанд: *кўрпачавор, танавор, калтақвор, камарвор, қафасавор, анбурвор, машъалвор, арғамчинвор, дойравор, сурнайвор, иштивор, буғчавор, пробкавор, пилтавор, ҳалқавор, бозубандвор, гандумвор, сархатвор, хонавор, ордвор, тирвор, даричавор, оҳанрабовор, пушоквор, нонвор, чароғвор*. Мисолҳо: « ... тамоми аъзои баданамро **ордвор** соида партофт» [330, 115]; « ... куртаро **буғчавор** баста ... [330, 171]; « ... зери ҷои нишастро **камарвор** кофта будаанд ... » [330, 150]; « ... монанди санги осӣ гардида танаширо **гандумвор** орд мекарда бошад» [330, 32]; « ... лаълиро ҳам **дойравор** хуб менавозад» [330, 154]; « ... бозори ресмони Регистонро **ҳалқавор** фаро гирифтанд» [330, 217].

Калимаҳои *хонавор* ва *кўрпачавор*, ки барои нишон додани миқдор дар канори шумораҳо омадаанд ба нумератив шудани онҳо ишора менамояд: «Аз деҳаи мо, ки тахминан 300 **хонавор** одам дошт» [330, 109]; «

... агар Худо дар дузах барои ҳар гунаҳгор як **кӯрпачавор** чой муайян карда бошад» [330, 92].

2.3.6. Пасванди -гар

Пасванди **-гар** собиқаи зиёди таърихӣ дошта, дар адабиёти классикӣ фаровон истифода бурда шудааст.

Профессор Р. Ғаффоров зикр мекунад, ки пасванди **-гар** дар забони адабиёти классикӣ серистеъмол ва сермаҳсул аст. Ӯ ба хулоса меояд, ки «дар забони адабии имрӯзаи тоҷик вай нисбатан камистеъмол шудааст, сабаби инро чунин шарҳ додан мумкин аст: а) бисёр калимаҳо ҳамчун «кафшгар», «мехчагар», «собунгар», «зингар» ва ғайра, ки бо «гар» сохта шудаанд, вобаста ба тараққиёти иқтисодиёт ва маданият тадриҷан аз истеъмол баромадаанд; б) исмҳо бо маънои касбу кор, ихтисос ва машғулият дар забони адабӣ ва шеваҳо бо суффикси «чӣ» ифода меёфтагӣ шуданд» [35, 115]. Дар ГЗАҲТ аз исмҳои моддӣ ва маънӣ исми шахс сохтани пасванди **-гар** зикр ёфтааст [31, 111]. «... суффикси «**-гар**» дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони форсии Эрон каммаҳсултар аст ... суффикси «**-гар**» худ аз худ каммаҳсул аст, ё мо худамон аз камҳавсалагиву танбалӣ онро ба суффикси каммаҳсул табдил додаем? [18, 180]. Ин пасванд дар калимасозии исм серистеъмол мебошад. «Дар осори нависанда калимаҳои коргар (63), савдогар (33), ғоратгар, фиребгар, торочгар серистеъмоланд. Бо ин пасванд дар осори насри устод Айнӣ беш аз 60 адад калимаи сохта кор фармуда шудааст [93, 50].

Муҳаққиқ М. Шукуров дар бораи серистеъмол шудани пасванди **-гар** дар солҳои ҳафтодум дар забони тоҷикӣ чунин мегӯяд: «азбаски **-гар** яке аз воситаҳои маълуми халқиву классикии калимасозист, дар забони адабии имрӯза ғаёбол шудани он ҳеҷ қойи тааҷҷуб надорад. Аз ҳамин ҷост, ки калимаҳои аз қабиле «пайвандгар, баёнгар, равшангар, намоёнгар, таҳиягар» на танҳо ба навиштаҳои бадеӣ ва илмӣ, ҳатто ба истилоҳот ва публицистикаи матбуоти қорӣ роҳ ёфтаанд. Баъзеи ин калимаҳо аз

забони халқ ё адабиёти классикӣ гирифта шудаанд ва баъзеашон навад» [193, 168-169].

Тибқи тадқиқоти С. Ҳалимов вожаҳои бо ин пасванд сохташуда дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ калимаҳои «кимийёгар, насиҳатгар, ситамгар ва тавонгар» мебошанд, ки чандон зиёд нестанд [161, 294-283-307]. А. Муҳаббатов зикр мекунад, ки пасванди **-гар** дар сохтани калимаҳои варзишӣ дар забони форсӣ хеле серистеъмол аст. Масалан: партобгар, пейкоргар, тамошогар, шеногар, ҳидоятгар, бозигар, назорегар ва ғ. [75, 75].

Устод Айни дар «Ёддоштҳо» дар баробари пасванди **-чӣ** аз пасванди **-гар**, ки касбу ҳунару машғулияти шахсро ифода мекунад, фаровон истифода кардааст. Асосҳои калимаҳо маънои мустақили луғавӣ дошта, ба маҳсулоти соҳаи пешаварии бо пасванди **-гар** сохташуда мутобиқ аст. Калимаҳои *читгар, кемухтгар* (кемухт - чарми донадор, ки аз пусти сағрии аспу хар месозанд), *намадгар, дуредгар, дурудгар, косагар, гудозгар, қолибагир, сӯҳонгар, оҳангар, мисгар, заргар, кӯзагар, ҳалвогар, челонгар, чармгар, равғангар, кулолгар, кӯзагар, ангиштгар, рехтагар, шуштагар (козур/гозур), гудозгар, лойгар* ва ғ. гувоҳи ҳамин маънӣ аст. Аз ин калимаҳои сохта тавассути пасванди ҷамъсози **-он** калимаҳои мутааллиқ ба ҷою макон ба вучуд омадааст: **Читгарон, Оҳангарон, Ангиштгарон, Мисгарон, Заргарон**. *Мисолҳо*: « ... даҳ нафар устои **дурудгар** (дуредгар, начҷор, устои чӯбтарош, харрот) ёбанд, то ки баробари рӯдковӣ, пул (купрук), дарғот ва тахта варғҳоро ҳам сохта равем» [331, 86]. Вожаи «дуредгар» (устои чӯбтарош) дар «Ёддоштҳо» дар шакли «дурудгар» дучор меояд ва пайдоиши ин калима аз феъли дурудан аст, ки «ба маънии чӯб тарошидан ва зироат қатъ кардан» истифода мешавад. « ... ба Усто Дӯстбойи *каландгар* (нафаре, ки бо олоти оҳанин дамаш тез заминро меканад) ... » [330, 46]; «Аммо ин *косагари* (касе, ки косаву табақ месозад) қазоқ работӣ дар рӯзҳои охир чунон нақшаи нави бисёре аз ман бурд ... »

[330, 66]; « ... дар дӯкони писари Назруллобойи *ҳалвогар* (он ки ҳалво мепазад, ҳалвофурӯш) ... » [330, 86]; «*ӯ* барои косагар ё *читгар* (нафаре, ки як навъ газвори гулдори ресмонӣ омода мекунад) дар коғаз нақшаҳо мекашид ... » [330, 66]; « ... *ӯ* як қисми вайро ба *шуштагар* ба худ курта-лозимӣ дузонид» [330, 49]; « ... як *савдогари* (тоҷир, он ки бо хариду фурӯш машғул аст) қалъачӣ буд» [330, 111].

Аз таҳлили ҷумлаҳои боло маълум мегардад, ки пасванди **-гар** дар забони «Ёддоштҳо» серистеъмол ва сермахсул буда, маънои касбу кор ва машғулиятро ифода мекунад. Баъди солҳои 60-ум вобаста ба тараққиёти иқтисодиёт, пайдо гардидани дастгоҳҳои муосири ҳунармандӣ нисбатан камистеъмол шудааст. Инчунин, бисёре аз калимаҳо дар забони адабӣ ва шеваҳо бо суффикси «**-чӣ**» ифода меёфтагӣ шуданд. Хушбахтона, соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Соли рушди сайёҳӣ эълон карда шуд ва дар ин сол на танҳо ҳунарҳои фаромушшудаи аҷдодон эҳё гардид, балки он калимаҳо, ки бо пасванди **-гар** сохта шудаанд, дубора мавриди истифода қарор гирифтанд. Аз ҷумла, заргар, оҳангар, читгар, шуштагар, дуредгар, мисгар, косагар, чӯянгар ва ғ.-ҳо.

2.3.7. Пасванди -дон

Пасванди **-дон** ҳам яке аз унсурҳои калимасози забонамон ба шумор меравад. На танҳо дар забони тоҷикӣ, балки «... бо пасванди –дон//–дон дар забони яғнобӣ вожаҳои гуногун сохта шудаанд ва онҳо аз пурмахсул будани онҳо дарак медиҳанд» [71, 5].

Дар осори Садриддин Айнӣ бо ин пасванд 32 калима сохта шудааст [93, 62]. Унсури **-дон** дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ба ду маънӣ истифода мешавад. Аввалӣ ба маънии асоси замони ҳозираи феъли доништан (**дон**), ки маъмул аст ва дуҷумла ҳамчун пасванд дар сохтани калимаҳои исмӣ. Мутобиқи маънии дуҷумла дар асари мавриди таҳқиқ дар ду ҳолат ба назар расид:

1. Исмҳое сохтааст, ки дар баробари ифодаи зарфият ба макони ҷойгиршавии ашён дар асоси калима омада далолат мекунад: *оташидон, нондон, лойдон, шамъдон, орддон, равғандон, қаламдон, пилтадон, ангишитдон, сабзидон, карасиндон, лосдон* (*ҷойи ниғаждорию абрешим*) ва ғ. *Мисолҳо:* «Баъд **нондонро** кушода ... » [330, 78]; « ... ба халтаи **ордон** резонад» [330, 462]; « ... **карасиндон** ва гӯгирдро пеш оварда мондам ... » [330, 633]; « ... **қаламдонро**, ки ҳамаи асбобҳояш дар дарунаш буд» [330, 74].

2. Исмҳое сохтааст, ки номи ашён рӯзгорро ифода мекунад: *яхдон, сандон, хумдон, чамадон* ва ғ. *Мисолҳо:* « ... як латтаи дар вай як саду бист танга басташударо аз **яхдон** (сандуқи чармин) гирифта ... » [330, 530]; « ... даҳ **сандон** буд» [330, 347]; « ... чанд **хумдон** қубур пазонда гирифта ... » [330, 451]; « ... ба саёҳати саҳро бо **чамадон** рафтан мумкин нест» [330, 458].

2.3.8. Пасванди **-й//-гӣ**

Мутобиқи пажуҳишҳои мавҷуда пасванди **-й//гӣ//вӣ** таърихи дуру дарози истифода дошта, дар забони тоҷикӣ яке аз унсурҳои грамматикӣ сермахсул мебошад [311; 91; 118; 251; 165; 196; 293; 191; 31; 50; 222; 238; 73; 111; 47; 92].

Сервазифагии ин унсури калимасоз дар асарҳои ниёгонамон дарҷ гардидааст. Масалан, дар луғати «Ғиёс-ул-луғот» ду **-й** (**ё**-и маъруф ва **ё**-и маҷхул) таъкид шудааст. Муаллифи ин луғат **ё**-и маъруфро ба 9 ва **ё**-и маҷхулро ба 15 қисмат ҷудо мекунад. **Ё**-и нисбат (пасванди сифатсози **-й** – Ш.Т.), ки яке аз қисматҳои **ё**-и маъруф мебошад, ба 11 вазифа оварда шудааст [311, 406]. Ин морфема аз пасванди **-ih** ба вучуд омада, таърихан аз забони форсии миёна сарчашма мегирад [249, 31].

Эроншиноси маъруфи рус Пейсиков Л.С. низ дар форсии миёна мавҷуд будани ду пасванди «**-й**»-ро зикр кардааст. Яке аз онҳо **ё**-и масдарӣ аст, ки аз пасванди форсии миёнаи **-ih** ба вучуд омадааст. Дигаре пасванди **ё**-и нисбат мебошад, ки дар форсии миёна дар шакли **-ик** ба назар мерасад. Пасванди мазкур сифатсоз аст [251, 183]. Чун «**йо**» -и масдарӣ ҳанӯз дар форсии миёна истифода мешавад [261; 264; 31]. Х. Фаршедвар онро

«Фаълтарин пасвандҳои луғатсоз дар замони Фирдавсӣ низ монанди замони мо ҳамон «йо»-и масдарӣ ва «йо»-и нисбат аст, ки аввали тақрибан ҳар сифатеро бадал ба исми маънӣ месозад, монанди сиёҳӣ, тезӣ, тундӣ ва дигари акси ин корро мекунад ва ҳар исми ҷомро бадал ба сифат менамояд, монанди ҷангӣ, дирангӣ ва сипоҳӣ» медонед [156, 27]. Э. Шоев мавриди истифодаи ин унсури калимасозро дар баробари иштирок намудан дар калимасозии исму сифат ва зарф дар доираи боби шумора ва ҷонишин низ қайд кардааст [190, 20-23]. Дар ГЗАҲТ доир ба вазифаҳои грамматикӣ морфемаи -ӣ (-гӣ, -вӣ) маълумоти дақиқ дода шуда, ба воситаи ин пасванд аз исму сифат, феъл ва сифати феълӣ сохта шудани исмҳои маънӣ зикр шудааст [32, 15]. Унсури калимасозии -ӣ (-гӣ, -вӣ) дар адабиёти классикӣ форс-тоҷик ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ бо ин пасванд 257 калима сохта шудааст [94, 55]. Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ тааллуқоти шахсро ба маҳалу ҷой мефаҳмонад: шомӣ, рустойӣ ... [165, 283-307].

Пасванди -ӣ (-гӣ, -вӣ) яке аз пасвандҳои сермаънову серистеъмол мебошад. Исмҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, маъноҳои гуногуни луғавиро ифода мекунанд. Ш. Рустамов гурӯҳи исмҳоеро, ки ба воситаи ин пасванд сохта шудаанд, аз рӯи маъно ба шаш гурӯҳ ҷудо намудааст: исмҳои ифодакунандаи макон: пастӣ, баландӣ, тангӣ, фарохӣ; замон: пагоҳӣ, бегоҳӣ, нисфирӯзӣ, чоштгоҳӣ; таҳассус ва касбу кор: инжинерӣ, артистӣ; амал: алафдаравӣ, заминронӣ, шамшерзанӣ; ҳолат: ҳастӣ, нестӣ, шуълаборӣ, шабнишинӣ; аломату хосият: пирӣ, хоксорӣ, одамӣ ва ғ. [118, 45].

Забоншинос Т. Шокиров ҳангоми таҳқиқи забон ва услуби нависандаи мумтози тоҷик Фазлиддин Муҳаммадиев доир ба хусусиятҳои калимасозии пасванди таҳқиқшаванда маълумот дода, мисолҳои зиёдро барои исботи фикрашон аз эҷодиёти нависандаи зикршуда оварда, таҳлилу баррасӣ кардааст [186, 17].

На танҳо дар забони тоҷикии адабӣ, балки дар шеваҳои забони тоҷикӣ низ ба таври васеъ истифода мешавад ва тибқи таҳқиқи мутахассисон ҳамон вазифаҳоеро дорад, ки дар забони адабӣ дорад [281; 266; 267; 287; 270; 233; 304; 73; 111].

Ба андешаи муҳаққиқ Ф. Чурабекзода, «дар осори Рӯдакӣ пасванди -й яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад ва дар баъзе аз калимаҳо алломорфи -гӣ ҳам корбурд дорад. Ба ҳайси асоси калимасозӣ воҳидҳои луғавии исмӣ ва сифатӣ иштирок кардаанд» [175, 96]. Дар осори устод Айнӣ сермаҳсултарин пасванди калимасоз маҳсуб мешавад. Он дар сохтани исм ва сифат маъмул аст [93, 67]. Муҳаққиқ Х. Ҳусейнов нақши ин пасвандро дар осори устод Айнӣ чунин қайд кардааст: «Вай бештар касбу кор, машғулият ва ҳолатро мефаҳмонад ... » [171, 80].

Бинобар маълумоти таҳқиқгар Шаҳнозаи Турсунзода, дар ҷилди якуми асари фавқуззикр (манзур «Ёддоштҳо») аз рӯйи мушоҳида бо морфемаи сифатсози -й (-гӣ, -вӣ) 60 калима сохта шудааст [139, 56-60].

Маводи «Ёддоштҳо» гувоҳи он аст, ки пасванди -й//гӣ дар ташаккули соҳаи ҳунарманди нақши муайян дошта, бо он 40 калима сохта шудааст, ки дар онҳо асосҳои калимасозӣ исмҳои гуногун мебошанд, ки ба забонҳои зерин мансубанд:

-асосҳои марбут ба забони тоҷикӣ: *шоҳӣ, докагӣ, мешӣ, тахтагӣ, оҳанӣ, хокӣ, биринҷӣ, посбонӣ, ресмонӣ, поғундагӣ, оҳорӣ, нистагӣ* (ранги сабзранг), *парҳезӣ, лаълӣ, тунукагӣ* (лагани тунукагии сирдор), *найнӣ, шиннӣ, дарзӣ, дойрагӣ;*

-асосҳои марбут ба забони арабӣ: *маҳсӣ/масҳӣ, лозимӣ, ҷандасагӣ, сафолӣ, мисқолӣ, фулузӣ, қалъагӣ, наққошӣ, атторӣ, ҳаллоҷӣ, баққолӣ, ислимӣ;*

-асосҳои марбут ба забони туркӣ: *қайроқӣ* (маҳсии соқаш ҷилодор ва ялаққосӣ), *ямоқӣ* (порчае, ки ба ҳар чизи дарида ва порашуда медузанд, пина, васла [318, 635], *каппагӣ*. **Каппа** – вожаи тоҷикӣ аст. Дар забони

яғнобӣ низ ҳаст ба ду маънӣ 1. каппа – чатан, байни ду по (хиштак). 2. каппа – хайма, каппаи хасӣ, чайла. Муҳаққиқони лаҳҷаҳои Бухоро вожаи каппа-ро як хели зарфи сарпушнок, ки ба вай хамир андохта дар ахғари оташ мепухтанд, шарҳ додаанд [304, 122], вале дар асари мавриди таҳқиқ ба ин мазмун қорбаст нашудааст.

Пасванди **-ӣ** ба гузашти рӯзгор ба таркиби луғавии забон ва, махсусан, ба қабатҳои гуногуни луғавӣ ворид шуда, ҷиҳати мукамал шудани онҳо мусоидат кардааст ва калимаҳои матраҳшуда дар доираи тааллуқоти ҳунармандӣ гувоҳи ҳамин гуфтаҳост.

2.3.9. Пасванди **-ин//-гин**

Пасванди **-ин//-гин** аз исмҳои маънӣ ва баъзан мушаххас сифатҳои нисбӣ месозад, ки ба маънои решаи калима монанд ва доро будани предметро мефаҳмонад [31, 142]. Дар осори бадеӣ ва публицистии Садриддин Айни фаровон истифода шудааст. Бо ин пасванд беш аз 40 адад калимаи сохта истифода гардидааст [93, 76].

Ин пасванди сифатсоз аст. Бо калимаҳои гуногуни исмӣ омада, дар ҳайати ибораҳо ба маҳсулоти гуногуни ҳунармандӣ далолат мекунад. Ба ибораҳои хонаи **поҳсагин**, бели **оҳанин**, лаълии **ҷӯбин**, лаълии **тахтагин**, қаламҳои **пӯлодин**, қалами **мӯин**, табақҳои **нақшин**, тирезаҳои **шишагин**, лаъличаи **нуқрагин**, қалами **найин**, давоти **сафолин**, **тоқи заррин** ва ғ., ки дар «Ёддоштҳо» ба назар мерасанд, назар афканем, шаҳодати аз маҳсулоти гуногун сохтани таҷҳизоти ҳаётан муҳим аз тарафи ҳунармандон мебошад. Яъне калимаҳои мисли **пустин**, **ҷӯбин**, **чармин**, **сангин**, **найин**, **сафолин**, **мӯин**, **оҳанин**, **булӯрин**, **пӯлодин//фӯлодин**, **нуқрагин**, **мисин**, **нақшин**, **поҳсагин**, **тахтагин**, **қиёмин**, **хамирин**, **гаҷин**, **шишагин**, **пашмин**, **ангуштарин**, **зумуррадин**, **оҳанин**, **коғазин**, **зарин** дар «Ёддоштҳо» ба назар мерасанд, ки дар ҳайати ибораҳо ба маҳсулоти пешаварон далолат мекунад, ки сифатҳои нисбӣ ва муайянкунандаҳои гуногун мебошанд. *Мисолҳо:* « ... як хонаи бисёр калон ва баланди **поҳсагин** буд»

[331, 26]; « ... бо бели **оҳанини** новашакл аз он қуттӣ орд гирифта бар рӯи лаълии **чӯбин** пошид» [331, 19]; « ... як лаълии **тахтагини** бисёр васеъ, ки қутраш – кӯндалангиаш тахминан ду метр меомад, ниҳода шуда буд» [331, 27]; « ... бо қаламҳои **пӯлодини** гуногуни худ кандакорӣ мекард» [331, 66]; « ... бо қалами **мӯин** дар коғаз он нақшҳоро кашида ... » [331, 66]; « ... табақҳои **нақшини** хеле хуб мебаровард ... » [331, 104]; « ... тирезаҳои **шишагин** дошта бошанд ҳам, касе намехарид» [330, 133]; « ... моҳ ранги лаъличаи **нуқрагини** дурахшонро пайдо кард» [330, 244]; « ... як қалами **найинро** бо давати **сафолин** гирифта ба пеши ман гузошт» [330, 378].

2.3.10. Пасванди -зор

Маълум аст, ки пасванди **-зор** макон ва фаровониро мефаҳмонад. Вожаи **зор** дар асл мустақилмаъно буда, дар ду маъно ба кор меравад. 1. Зор ҷойи бисёр будани ягон чизро ифода мекунад (суффикс) (гулзор, лолазор, сангзор); 2. хор, бемиқдор; бечора, заиф, оҷиз, нотавон [299, 125]. Ба воситаи ин пасванд аз исмҳои ифодакунандаи растанию наботот исмҳои сохта мешаванд, ки макон ва фаровониро ифода мекунанд [31, 114]. Бо ин пасванди **-зор** дар насри бадеӣ ва публицистии устод Айнӣ беш аз 21 калимаи сохта истифода шудааст... [93, 64].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ як идда калимаҳои мавҷуд аст, ки дар заминаи ифодаи макон ба ҷойи фаъолиятҳои ҳунармандии кишоварзии мардум низ далолат менамоянд: **киштзор, регзор, найзор, шӯразор, гулзор, юнучқазор, лолазор, хорзор, тамошозор, лошазор, сабазор, корзор** ва ғ. Мисолҳо: « ... дар замини **шӯразор** расидагӣ ... » [330, 140]; « ... **киштзори** васеи сероб дорад [330, 161]; « ... пуштаҳои баланди **гулзори** гулфурӯшон ихота мекарданд» [330, 161]; « ... дар ягон кӯли **найзор** ё чуқурӣ партофта... » [330, 230].

2.3.11. Пасванди -ча

Ин пасванд таърихи қадим дорад. Дар китоби «Среднеперсидский язык» («Забони форсии миёна») В. С. Расторгуева онро дар шакли **-ičak**, -

ĉak муаррифӣ мекунад [261, 30], ки барои ифодаи хурдию навозиш маъмул будааст. Ҳамин муаллиф онро дар забони гилакӣ шаклсоз медонад [262, 54]. Дар осори илмии асримиёнагиамон, аз ҷумла, Шамс Қайси Розӣ дар асри XIII дар китоби «Ал-муъҷам» дар бораи 37 пасванд маълумот дода, дар бораи пасванди **-ча** низ зикр мекунад, ки «ҳарфи тасғир (ғуломча, бодомча, боғча, сароча, олуҷа, сабуча, тоқча)» аст, яъне ба хурдии ашё далолат кардани онро ошкор кардааст [179, 168], ки ин ҳолат аз тарафи Д. Хоҷаев ва Ш. Кабиров низ мавриди таъкид ва таҳқиқ қарор гирифтааст [155, 19; 49, 77]. Муҳаққиқ О. Қосимов дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ перомуни пасвандҳои **-ча**, **-за**, **-жа**, **-из**, **-иза**, **-изак** таҳқиқ анҷом дода, гунаи **-ча** ва **-ича** будани онҳоро таъкид намуда, аз каммаҳсулии он хабар медиҳад [224, 139]. Дар таҳқиқи Б. Шарифов истифодаи **-ча** барои ифодаи лақаб дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ зикр шудааст [180, 44], ки аз шаклсозии он дарак медиҳад. Дар баррасии А. Я. Амлоев «Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев» [6], Б. Д. Аловиддинов «Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ (воситаи таълимӣ)» [5] ва М. Ҷ. Калонова «Пажӯҳиши луғавӣ-маъноӣ ва сохтори вожагони забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ ва Салмони Соваҷӣ)» [47] дар бораи ин пасванд ишорае вуҷуд надорад. Аммо муҳаққиқ С. Низомова пасванди **-ча**-ро синоморфема доништа, шаклсозию калимасозии онро таҳқиқ мекунад [92, 113].

Дар баррасиҳои шевашиносон низ дар бораи ин пасанд ишораҳо вуҷуд доранд. Аз ҷумла, Ғ. Ҷӯраев дар лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон чун шаклсозу калимасоз муаррифӣ шуда, «аз исмҳо сифатҳои нисбӣ месозад» [176, 52]. Дар шеваи «Ҷабал-ус-сироч» (шимоли Афғонистон) ҳам чун шаклу калимасоз дида мешавад [101, 43]. Мутобиқи баррасии С. Раҳматуллозода «Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ду хусусияти муҳимми ин пасванд: шаклсозию калимасозӣ дида мешавад, ки дар ҳарду

маврид серистеъмол аст. Зимни шаклсоз будан маънои калимаҳо тағйир намеёбад, балки ба хурдии ашё далолат мекунад. Аз рӯи ин хусусият мисли забони адабӣ ва дигар шеваҳои забонамон бо пасванди **-ак** синоним аст» [111, 91].

Ин муаллиф қайд менамояд, ки «Пасванди **-ча** дар калимасозӣ ҳам доираи зиёди вожаҳоро фаро мегирад, ки асоси онҳоро исм, сифат, феъл ва калимаҳои тақлиди овозӣ ташкил медиҳанд. Теъдоди вожаҳои сохта 52 ададро ташкил медиҳад» [111, 92], ки дар ҳақиқат аз сермахсулии он дар калимасозии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ гувоҳӣ медиҳад.

Хусусиятҳои шаклсозии калимасозии пасванди **-ча** дар асоси маводи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ низ мушоҳида мешавад. Дар шаклсозӣ ба хурдии ашёи аз тарафи пешаварон сохташуда далолат менамояд: *ҷуволча, қолинча, намадча, халтача, зинача, айвонча, сароча, сандалича, сутунча, сабадча, табақча, лаълича, тағорача, белча, кордча, каландча, ресмонча, ҷуволча, ҷўбча, ҷомача, уғурча, ёмча, чархча, чангча.*

Ба ин асос ин калимаҳо шаклсозанд, ки ба калимаҳои маънои нав наводаанд. Масалан, мутобиқи шарҳи Луғатнома асоси вожаи ёмча ём «хуми даҳанфарохи бегардани калон» [299, 128] ва бо илҳоқи **-ча** ба хурдии он хум ишора мешавад. Ё асоси калимаи **чархча** вожаи **чарх** ба маънии «ҳар чизи гирда, ки гардидани он мумкин бошад (чархи осие, чархи арроба, чархи кулолгарӣ)» [299, 567] истифода шуда, бо изофа шудани **-ча** хурдии онро мефаҳмонад ва ғ.

Дар калимасозӣ бо асосҳои исмию сифатӣ меояд ва калимаҳои нав месозад: *найча, шолча, дўлча, новача* (донкосаи осие, ки аз вай ба сӯрохии санг ғалла резад [299, 166]). Калимаи **най** номи гиёҳ аст ва мутобиқи шарҳи Луғатнома бо пасванди **-ча** чунин маъно доранд: **нойча/ найча** (наи борики кутоҳ-кутоҳбурида, ки бар вай пудро печонда дар моку гузоранд (*дар бофандагӣ*) [299, 128]. Нойча як хели сандони дарозрӯя, ки бар рӯи вай кӯзаву офтобаи мисиро монда кӯбанд [299, 166]. Вожаи **шол** ба маънои

«бофтаи рангдор ва нақшини пашмин аст, ки аз вай чома, фута, рӯмол кунанд [299, 604] ва дар якҷоягӣ бо **-ча** дар шакли **шолча** маънии «палоси бофтаи пастсифати пашмини хурд»-ро дорад [299, 604]. Вожаи дӯл ба маънои нақора истифода мешавад [299, 125], аммо **дулча** «зарфи чармин аст, ки машкобон бо вай дар машк об резанд. 2. кӯзачаи дастадор аст, ки бо вай аз хум ё дег об гиранд» [299, 126].

Асоси вожаи чангча аз сифати чанг (хамида) аст, ки дар шакли **чангча** «оҳани сархамида, ки ба вай ҳар чизро овезанд. 2. оҳани панҷадори хӯрокхурӣ»-ро мефаҳмонад [299, 565].

Бо ҳамин метавон гуфт, ки пасванди **-ча** мисли забони давраи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ мутобиқи маводи пешаварӣ низ ба маънои шаклсозию маъносозӣ корбурд дорад.

2.3.12. Пасванди **-чӣ**

Калимасозӣ дар баробари грамматика ба таркиби луғавии забон низ алоқаманд аст. Ҳарчанд ки дар соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ, аз ҷумла асарҳои устод Айнӣ корҳои илмию тадқиқотӣ зиёд ба анҷом расида бошанд ҳам, вале дар хусуси калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ дар асоси «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ба ҷуз аз қайдҳои алоҳида тадқиқоти ҷудоғонае ба анҷом нарасидааст. Ҳол он ки таркиби луғавии забони «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ хеле бой буда, муаллиф зимни таълифи ин асар аз воситаҳои гуногуни калимасозӣ, хусусан, пасвандҳои фаровон истифода намуда, калимаҳои зиёдро офарида аст.

Дар ин ҷо нақши калимасозии пасванди **-чӣ** мавриди таҳлил қарор гирифта, серистеъмолию камистеъмоли, сермаҳсулӣ, каммаҳсулӣ ва бемаҳсулии қолибҳои бо ин пасванд ба вучуд омада муайян карда мешавад.

Пасвандҳои **-чӣ** аслан, исми шахс месозад ва зимни баррасӣ маълум гардид, ки устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» ба воситаи ин морфемаи

грамматикӣ вожаҳои зиёди марбут ба соҳаи хунармандиро истифода кардааст.

Осори илмию назариявии як идда олимони соҳаи калимасозӣ, ба монанди Л.С. Пейсиков, Расторгуева, М. Шакурӣ, Р. Гаффоров, Ш. Рустамов, Ғ. Чӯраев, Д. Саймиддинов, Ф.Р. Амонова, С. Раҳматуллозода дар бозкушоии масъалаҳои калимасозии пасванди **-ҷӣ** муҳим арзёбӣ мешаванд.

Дар такмили таркиби луғавии забон нақши калимасозӣ хеле калон аст. Мардум дар тули қарнҳо барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти худ аз қолибҳои ташаккул ёфта истифода намуда, калимаҳои зиёдро офарида аст. Бинобар ин, калимасозӣ ҳам чун муҳимтарин воситаи ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон ҳисобида шудааст. Хусусан, сохтани калимаҳо тавассути пасвандҳо аз воситаҳои асосии калимасозии забон ба шумор меравад.

Ин хусусиятҳоро ҳангоми баррасии имконоти вожасозии забони форсии миёна профессор Додихудо Саймиддинов ба риштаи таҳқиқ қашида, чунин баён мекунад, ки «аз роҳи таҳқиқи қолабҳои вожасозӣ пайдоиши луғоту истилоҳоти фаровонеро дар забони форсии миёна метавон муайян сохт. Тамоми пасвандҳо бинобар баёни маъно дар сохтани вожаҳо дар чанд гурӯҳи зайл тасниф гардидаанд: пасвандҳое, ки исми шахс месозанд, пасвандҳое, ки исми макон месозанд, пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд, пасвандҳои сифатсоз» [121, 9].

Пасванди **-ҷӣ** дар забони форсии миёна номҳои этникӣ месозад [261, 30]. Дар адабиёти классикӣ, аз ҷумла, дар «Шоҳнома» - миёнҷӣ // миёнҷӣ, қаронҷӣ истеъмол шудааст [224, 123-125]. Ш. Ниёзӣ зикр мекунад, ки пасванди **-ҷӣ** дар «Донишнома»-и Ибни Сино ва дар асари Наршахӣ низ истифода шудааст [91, 16-17]. Ин пасванд ҳоло дар як қатор забонҳои эронӣ мавриди истифода қарор дорад. Муҳаққиқ Л.С. Пейсиков ҳангоми баррасии калимасозии вандии забони форсӣ дар бораи пасванди **-ӣ** сухан

карда, дар бораи морфемаи **-чӣ** чунин менависад: «Шояд зиёд истифода шудани пасванди **-i**, аз чумла чун этноформант, сабаб гардидааст, ки пасванд –этноформанти **čik-zik** (имрӯз **-čī**), ки дар забони форсии миёна дар калимаҳои **gazniči** (газнинский) «из Газни» **tehrānci** «Техрончӣ» (имя), **sagzi** «из сакестана» (форсии миёна **sagzik**) **rāzi** «из Рея» (форсии миёна **rāčik** ← **rāgčik**), **marvazi** «из Мерва» ва ғ. серистеъмол аст, камтар истеъмол шавад ва шаклан **-čī**, **-zi**, **-azi** аз рӯйи таҳлили синхронӣ метавон чун алломорфҳои пасванди **-i** (муқоиса кунед: **dehl-avi** «из Дели») ҳисобид [252].

Муҳаққиқ Л. С. Пейсиков дар асари дигари худ дар забони форсӣ мавҷуд будани ду пасванди **-чӣ**: **-čī₁** ва **-čī₂**–ро нишон дода, ин ақидаро пешниҳод мекунад, ки **-čī₁** аз забонҳои туркӣ иқтибос шуда, **-čī₂** таърихан эронист. Ба андешаи ин донишманд, **-čī₁** исмиҳои ифодагари касбу кор (**šikārči**, **doroškeči** (извозчик) месозад ва сермахсул аст, **-čī₂** каммахсул буда, аз топонимҳо сифати нисбӣ (**tehrānci**, **nišābūrči**) ташкил менамояд [250, 194-198].

Бино ба хулосаи муҳаққиқи истилоҳоти варзишии забони форсӣ А. Муҳаббатов, «пасванди мазкур аслан туркӣ аст. Дар чанд истилоҳи варзишӣ ба мушоҳида мерасад: тамошочӣ, қайеқчӣ, гувончӣ. Бояд тазаккур дод, ки ахиран пасванди **-чӣ** хеле кам мавриди истеъмол қарор мегирад ва дар аксари маворид он бо пасвандҳои форсӣ иваз мешавад: тамошочӣ–тамошогар, қайеқчӣ–қайеқрон ва ғ.» [75, 49].

Дар воситаҳои таълимӣ ва асарҳои илмие, ки ба забони адабии тоҷик бахшида шудаанд, пасванди мазкур «яке аз суффиксҳои сермахсули забони адабии ҳозираи тоҷик» [31, 118-161] маънидод шудааст.

Муҳаққиқони забони пашту А. Л. Грюнберг, Д. И. Эделман менависанд, ки пасванди **-чӣ** туркӣ буда, тавассути забони форсӣ ба забони пашту иқтибос шуда, маънои касбу кор ва машғулиятро ифода мекунад [208, 132]. Дар забони гелонӣ, ки яке аз забонҳои шимолу ғарбии

оилаи забонҳои эронист пасванди ғаёол буда, аз исмҳои номи қору ғаёолият месозад: аз **lotkači** «лодочник» аз **lotka**, **təməšāči** «зрителъ» аз **təməšā** ва ғ. [261, 51-52].

Таҳқиқгар Ф. Р. Амонова зимни баррасии калимасозии ин пасванд дар забони форсӣ таъкид мекунад, ки **-či₁** ва **-či₂** –ро бояд ба ҳам махлут насозем. Зеро яке калмаҳсул буда, баромади эронӣ дошта, ба маҳале мансуб буданро нишон диҳад, дигарӣ туркӣ буда, номи машғулият сохта, серистеъмол аст [196, 10-11].

Профессор Р. Ғаффаров зимни баррасии забон ва услуби Раҳим Ҷалил дар бораи пасванди **-чӣ** чунин зикр менамояд: «ин суффикс дар адабиёти классикӣ ниҳоят кам дида, мешавад. ... дар натиҷаи ба забони халқ наздик шудани забони адабӣ дар қатори бисёр суффиксҳои «чӣ» низ дар забони адабӣ бештар мавқеъ гирифта, ба вазифа ва маънии «гар» серистеъмол шуда рафт. Дар «Одамони ҷовид» дар калимаҳои «ҷорубчӣ» (с.33) «нишолочиён» (с.36) вай чун синоними суффикси «гар» истифода шуда бошад, дар калимаи «идчиён» (с.36) қисми дуюми исми мураккаби «идкунандагон»-ро иваз кардааст [35, 115-116 с].

Аз рӯи ҳисоби муҳаққиқ С. Низомова, дар осори бадеӣ ва публицистии устод Айнӣ пасванди **-чӣ** серистеъмол аст ва бо он беш аз 110 калима сохта шудааст. Дар осори устод Айнӣ бо ин пасванд исмҳои сохта шудааст, ки қисми бештари онҳо машғулиятро мефаҳмонад [93, 113]. Академик М. Шукуров дар бораи калимасозии пасванди **-чӣ** дар забони адабии ҳозираи тоҷик маълумоти нисбатан фарроҳ дода, онро бо пасванди **-гар** муқоиса мекунад ва аз рӯи ҳисоби ӯ дар «Луғатномаи осори Айнӣ» 103 калима бо пасванди **-чӣ** мавҷудааст, ки албатта, аз ғаёол будани ин пасванд дарак медиҳад [193, 168-169]. Аммо аз чӣ сабаб бошад, ки муҳаққиқи «Луғатнома»-и мазкур М. Зоитова дар рисолаи номзадии худ бо номи «Таҳлили лингвистии ҳайати лексии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ» [42, 192]

менависад, ки «Дар «Луғатнома» бо ин пасванд (манзур пасванди **-чӣ** аст – А.М.) 15 вожа сохта шудааст, ки ба ҳайси асос, асосан, исмҳо хизмат кардаанд. Аз рӯйи маъно калимаҳои сохташуда ба шахс далолат мекунад. Онҳо шахсро аз рӯйи машғулиятҳои гуногунашон нишон медиҳанд. Аз рӯйи истифода онҳоро ба ду қисм чудо кардан мумкин аст. 1. Як қисме аз онҳо имрӯз дар истифодаанд: **ҷорчӣ, подачӣ; босмачӣ, чинакчӣ, гапчӣ**. Қисми дигар, имрӯз архаистӣ ва ё таърихӣ шудаанд ва имрӯз ба зарурати таърихӣ истифода мешаванд: **чевачӣ, қальачӣ, тазкиячӣ, парвоначӣ, удайчӣ, изчӣ, қурчӣ, ҳудойчӣ, миёнчӣ, ҷузъиётчӣ»** [42, 143]. Поёнтар хоҳем дид, ки қисме аз вожаҳоеро муҳаққиқи мазкур ба қалам наводааст, ки марбут ба ҳунармандианд.

Муҳаққиқ С. Хоркашев [Раҳматуллозода С.] дар китоби «Калимасозии исм бо пасвандҳо» зимни баррасии пасванди **-чӣ** таъкид мекунад, ки морфемаи **-чӣ** дар шеваи ҷануби шарқӣ чунон, ки дар забони адабиёт, сермаҳсул ва фаъл нест. Ин чанд сабаб дорад. «Якум, дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ вожаҳо ва истилоҳҳои зиёде аз забони русӣ ба забони адабии тоҷик дохил гардиданд, ки дар сохтани қисме аз онҳо пасванди – чӣ истифода шудааст, вале ин ҳолат дар шеваи ҷануби шарқӣ камтар падида омад. Он ҳам зери таъсири забони адабӣ сураат гирифт. Аксари он вожаҳо, ки дар лексикаи шеваи мазкур ворид шудаанд, ба ҳамон шакли русӣ-байналмилалаш мавриди истеъмоли умум қарор гирифтаанд (танкчӣ-танкист; тракторчӣ-тракторист; телефончӣ-телефонист). Дуюм, дар забони адабӣ морфемаи **-чӣ** калимаҳои сохтааст, ки дар шакли адабӣ дар шеваи ҷануби шарқӣ чандон мураббаҷ нестанд [151, 25-26].

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» аз пасванди **-чӣ** васеъ истифода бурдааст, ки аз фаъл будани ин пасванд дарак медиҳад. Дар ин асар мисли забони адабии меъёри тоҷикӣ калимаҳои сохтаи ин пасванд ду гурӯҳи вожаҳо фаро мегиранд. Гурӯҳи аввали онҳо ба машғулияти

фаъолият ва қисми ками калимаҳои сохта бо **-чӣ** ба маҳалле мансуб будани шахсро мефаҳмонанд.

Дар мавриди аввал аз исм исм месозад, ки ба фаъолият, машғулият ва касбу кори ҳунармандии шахс далолат мекунад. Асосҳои калимаҳои сохта, аз рӯйи баромад тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ ба шумор мераванд. *Мисолҳо*: « ... ба ҳисоби закоти гӯсфандони соли вабо талафшуда ба **закотчӣ** рафтааст» [331, 299]; « ... **карнайчӣ** бо фармони саркарда як командаи умумӣ дод» [330, 207]; « ... як **нақорачӣ**, як **сурнайчӣ** ва ду дойрадаст нишаста менавохтанд ... » [330, 10]; « ... аз **самоворчӣ** як чойник чой пурсида ... » [330, 338]; «**Кӯрчӣ** он сарбозеро, ки дар наздикии мо суханҳои Нурбойро тасдиқ мекард ва аз қисми дигар боз як сарбози дигарро ёфта пеши сар карда овард» [330, 222]; «Он одами асонокро **удайчӣ** меномиданд ... » [330, 205]; «... ба пушти **фойтунчӣ** нихта карда... » [330, 482]; « ... на танҳо **телеграфчӣ** аз вай метарсад» [330, 307]; « ... **хазиначӣ** як латтаи дар вай як саду бист танга басташударо аз яхдон (сандуқи чармин) гирифта ... » [330, 530]; «Садҳо нафар мардуми **ҳашарчӣ** (маҳсуб ба анбӯҳи одамон) ҳам ҳар ҷо-ҳар ҷо хобиданд» [330, 51]; «**Чевачӣ**, Нурбойро ҷеғ зан, – гуфт... » [330, 221]; « ... аз як **шикорчӣ** як халтача дору овард» [330, 114]; « ... ту фиребгар, ту **тӯҳматчӣ**» – гуфта ... » [330, 30]; « ... ба воситаи **ҷорчӣ** дар шаҳр эълон кард» [330, 312]; « ... гӯё дар ҳаммом **ходимчӣ** танамро бо халта молиш дода... » [330, 588].

Дар мисолҳои зерин аз рӯйи вазифаи дуоҷаш пасванди **-чӣ** калимаҳои месозад, ки ба маҳал ва ҷое мансуб будани шахсро мефаҳмонад: « ... як савдогари **Қалъачӣ** буд [330, 111]; «**Хатирчӣ** (чунки ӯ як ҷавони миёнқоли (аз Хатирчӣ ё аз Зиёуддин) буда ... [330, 441]; « ... **Чироқчӣ** ном районе ҳаст ... [330, 533].

Мисолҳои боло гувоҳи онанд, ки пасванди **-чӣ** дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни зимни сохтани машғулияти мансуб ба шахс фаъл, аммо

ҳангоми сохтани калимаҳои ба маҳал ва ҷое марбут бадани шахс ғайрифайзол аст.

Ҳамин тариқ, аз баррасии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ маълум мегардад, ки агар ба омори калимаҳои бо пасванди **-чӣ** сохташуда дар маҷмӯъ назар афканем, мебинем, ки бо он 25 калима сохта шудааст, ки аз ягон ҷиҳат ба ҳунармандӣ вобастаанд. Истифодаи онҳо баробар сурат нагирифта, яке зиёдтар ва дигаре камтар будааст. Аз ҷумла, калимаи **ҳашарчӣ** (18), **удайчӣ** (13 бор), **самоворчӣ** (11), **Чироқчӣ** (номи ноҳия) (8), **фойтунчӣ** (6), **туйчӣ** (5), **муллотуӣчӣ** (2), **нақорачӣ** (3), **ҷевачӣ** (3), **қӯрчӣ** (3), **сурнайчӣ** (2), **карнайчӣ** (2), **Хатирчӣ** (2), **ҳазиначӣ** (2) ва калимаҳои **туҳматчӣ**, **закотчӣ**, **дастархончӣ**, **телеграфчӣ**, **ҷорчӣ**, **Қалъачӣ**, **ходимчӣ**, **таракачӣ** **дарихоначӣ**, **шикорчӣ**, **ихтироъчӣ** як маротибагӣ истифода шуда, дар маҷмӯъ 116 маротиба ба кор рафтааст.

2.3.13. Пасванди –нок

Пасванд **–нок** дар калимасозии сифат сермаҳсул аст. Дар осори насрии устод Айнӣ дар калимасозӣ серистеъмол буда, дар ин қолаб беш аз 50 сифати сохта истифода гардидааст. Баъзе калимаҳои дар ин қолаб сохташуда аз 6 то 15 маротиба корбурд шуданд [93, 88].

Ин пасванд бо калимаҳои исмӣ ҳамроҳ шуда, сифатҳои месозад, ки дорои асоси калимаро ба чизе мефаҳмонад, дастранҷи пешаварон аст. Ин ҳолат дар ибораҳои ҷомаи **пахтанок**, даричаи **шишанок**, ҳавлии **рӯидаричанок**, одами салла-**ҷоманок**, ҳавлии васеи **сobotнок** равшан аён аст. *Мисолҳо*: «Як ҷомаи **пахтаноки** ғичдувонии майдалаганда доштам» [330, 294]; «... ҳавлии **рӯидаричанок**е бино кардааст» [330, 8]; «... даричаи **шишанок**аш ба тарафи майдони Регистон кушода мешуд» [330, 210]; «Дар ин вақт як одами салла-**ҷоманоки** ришсиёҳи тахминан 40-сола ба майдонча даромада ... » [330, 221]; «... як рӯи ҳавлии васеи **сobotнок** буд» [330, 269]; «... бар рӯи пусти ҷои **риштаноки** одами риштадор «куф-суф» мекард» [330, 610] ва ғ.

2.3.14. Пасванди -манд

Пасванди **-манд** дар калимасозӣ сермаҳсул буда, аз исмҳои маънӣ сифатҳои аслие месозад, ки ба аломат, хислат ва хосият доро будани ашёро ифода мекунад [31, 141-142]. Маълум аст, ки ин пасванд аз асосҳои гуногун сифат месозад. Дар «Ёддоштҳо» калимаҳои **ҳунарманд**, **донишманд**, **давлатманд**, **хирадманд** во мехӯрад, ки бар ҳайати ибораҳои **асптози ҳунарманд**, **одами донишманд**, **одамони давлатманд**, **ҷавони хирадманд** ба сифатҳои далолат мекунанд, ки онҳо доштани ҳунарро ифода менамоянд. *Мисолҳо*: «Дар асп як ҷавони асптози **ҳунарманд** савор шуда ... » [330, 87]; « ... муаллифи «Шамсия» одами **донишманд** буд» [330, 139]; « ... фарзандони одамони **давлатманд** буда ... » [330, 142]; «Ҷавони **хирадманди** некӯниҳод ... » [330, 416].

Имрӯз дар забони тоҷикӣ калимаҳои **ҳунарманд**, **донишманд**, **давлатманд**, **хирадманд** субстантиватсия шуда, бидуни муайяншавандаҳо ба шахс далолат мекунанд.

Ҳамин тавр, дар ташаккули калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ дар баробари калимаҳои содда ва мураккаб вожаҳои сохта низ нақши калон доранд. Онҳо тавассути пасвандҳои **-ҷӣ**, **-гар**, **-ӣ//-гӣ**, **-ак**, **-ча**, **-дон**, **-зор**, **-анда**, **-вор**, **-ин//-гин**, **-а**, **-бон**, **-нок**, **-манд** сохта шудаанд ва барои ғановати забони тоҷикӣ мусоидат менамоянд.

2.4. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ.

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои мураккаб ҷойгоҳи хос доранд. Онҳо аз рӯи миқдор бартарӣ дошта, барои ифодаи маъноҳои муносибу мувофиқ хизмат мекунанд. Дар осори ба масоили калимасозӣ бахшидашуда, ин роҳи калимасозиро сермаҳсул мешуморанд. Ин аз он сабаб аст, ки дар тури таърих чун воситаи муҳимми баёни андеша ба таври фаровон истифода шуда, собиқаи зиёди таърихӣ дорад. Таҳқиқи ин

масъала таваччуҳи донишмандони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, дар бораи калимаҳои типии копулятивию детерминативии забони форсии миёна Д. Саймиддинов (2001), дар бораи забони тоҷикӣ С. Ализода (2010), А. Фитрат (2010), Б. Ниёзмуҳаммадов ва Л. Бузургзода (2013), В. С. Расторгуева (1954), Ш. Н. Ниёзӣ (1954), М. Муҳаммадиев (1967), С. Ҳалимов (1996), Ш. Рустамов (1972, 1981), М. Н. Қосимова (2003), Д. Хоҷаев (2013), С. Назарзода (2014), О. Қосимов (2016), А. Я. Амлоев (2016), С. Низомова (2021), Б. Д. Аловиддинов (2023), М. Олимҷонов (2022), М. Ҷумаев (2022) М. Калонова (2023) таҳқиқ анҷом додаанд, ки масоили назариявӣ амалии марбут ба масъаларо аз диди худ баррасӣ кардаанд. Ҳамчунин дар бораи забони форсӣ (Чхеидзе, 1969; Пейсиков, 1973; Амонова 1982) ва шеваҳои забони тоҷикӣ (Расторгуева, 1954; Саидова, 1985; Ҷӯраев, 1975; Маҳмудов, 1978; ШҶЗТ, 1979; С. Раҳматуллозода, 2019 ва ғ.). Дар корҳои марбут ба ономастика (номшиносӣ) низ ба калимаҳои мураккаб таваччуҳ шудааст (Хромов, 1962; Офаридоев, 2002; Алимӣ, 1995; Ҳомидов, 2002; Маҳмадҷонов, 2005; Тӯраев, 2010, Шодиев, 2022 ва диг.) тадқиқот бурдаанд, ки аз муҳим будани масъала гувоҳӣ медиҳад.

Тавре маълум аст калимаҳои мураккаб аз ибораҳо ба вучуд омада, барои муъҷаз баён кардани фикр мусоидат мекунанд. Ба ин маънӣ, онҳо аз ду ва ё зиёда калимаҳо таркиб меёбанд ва дар қолибҳои гуногун сохта мешаванд.

Мо дар ин фасл перомуни калимаҳои мураккаби ифодагари хунароҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ ба таври илмӣ муфассалан андешаҳо баён медорем.

2.4.1. Калимаҳои мураккаби пайваст

Тибқи тадқиқи муҳаққиқон хусусияти барҷастаи калимаҳои мураккаби пайваст баробархуқуқии ҷузъҳои онҳо мебошад ва онҳо бо қолибҳои гуногун сохта мешаванд. Мутобиқи пажӯҳиши Ш. Рустамов дар

китоби «Исм» [117, 169-175] ва ГЗАХТ [33, 119-121] дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ се қолиби сохташавии калимаҳои типӣ пайваст мавҷуд аст: такрори калимаҳо, бо асосҳо ва унсурҳои гуногуни грамматикӣ, аз асосҳои гуногун бидуни морфемаи ёрирасон, ки ин ҳолат ҳанӯз дар забони форсии бостон низ дида мешудааст [122, 143], ки таърихи дуру дароз доштани ин қолибҳоро нишон медиҳад. Муҳаққиқ М. Норов ин типӣ калимасозиро ба композитҳои копулятивӣ (бо ҳафт қолиб) ва редуликатҳо (бо 10 қолиб)-и калимаҳои мураккаби пайваст мавриди баррасӣ қарор додааст [246, 71-72].

Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандии типӣ пайвасти вожаҳо дар «Ёддоштҳо» каммаҳсул аст. Онҳо дар қолибҳои зерин сохта шудаанд:

1. Такрори калимаҳо: **ғир-ғирак, ғир-ғиракбозӣ, хишир-хишир, ар-ъар/ъар-ъар**. *Мисолҳо*: «Дар баъзеи он давраҳо **ғирғиракбозӣ**, дар баъзешон тасмабозӣ, дар дигарашон қартабозӣ ва монанди инҳо буд [330, 81]; « ... **ғир-ғиракбозӣ**, қартабозӣ, тасмабозӣ ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165]; «Аз **хишир-хишир** кардани либоси ин духтар бар тан куртаи шоҳии бухорӣ оҳорӣ доштани ҳам маълум мешуд» [330, 240];

2. Ба воситаи миёнванди -у-: **сарулибос, сарупо, нақшунигор**. *Мисолҳо*: «**Сарулибоси** хеле озодаи аъло дошта ... » [330, 643]; « ... он **сарупо** барои бастанӣ даҳони ман аз фаш кардани «сирри кафшпешмонӣ» буд» [330, 259]; «Дар лаби рӯд як хонаи **пурнақшунигор** бино карда буд» [330, 291].

3. Бо миёнванди -дар- ва -бар-: **риштабарпо, чӯбдардаст**. *Мисолҳо*: « ... монанди гунҷишки **риштабарпо**, ки ногоҳонӣ банди вай кушода шуда бошад, ба парвоз омадам [330, 243]; «Ясавулони **чӯбдардаст** тамошобиноро зада ... » [330, 99].

4. Бе воситаҳои ёрирасон: **парчапалос, каллапача, чавбед, тутмавиз**. *Мисолҳо*: « ... **парчапалосҳо**, кӯрпа-болишҳо ва дегу табақҳо ҳам

менаумуданд» [330, 25]; « ... дар дасти баъзе аз онҳо лаганҳои пур аз **каллапача ...** » [330, 209]; « ... як асои **чавбеди** дароз буд ... » [330, 54]; « ... як ҷуволча **тутмавиз** карда монда буд» [330, 119].

2.4.2 Калимаҳои мураккаби тобеъ

Қолибҳои калимаҳои мураккаби тобеъ аз тарафи ҳамаи муҳаққиқон сермаҳсул доништа мешавад ва донишмандон муайян кардаанд, ки ҷузъҳои ин гуна вожаҳо баробарҳуқуқ нестанд [28, 118]. Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни зимни сохташавии калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ калимаҳои мураккаби тобеъ зиёд истифода шудаанд. Маълум аст, ки онҳо аз ибораҳо ба вучуд меоянд. Ба ду гурӯҳ тақсим мешавад, ки миқдори маҳсулнокии онҳо якранг нест:

I. Ба гурӯҳи аввал калимаҳои мураккаби тобеъ, **ки ҷузъи якум асосӣ** аст ва ҷузъи дуюм тобеияти онро дорад. Дар забонамон калимаҳои мавҷуданд, ки онҳо аз ибораҳои изофӣ сохта мешаванд. Хусусияти онҳо аз ин иборат аст, ки изофат аз онҳо ихтисор мешавад. Дар сохтани калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ ин қолиби сермаҳсул нест. Бо он қолиб калимаҳои *сарнайза, пурҳалво, пурчанг, пуроб ва миршаб* дида шуд.

II. Ба гурӯҳи дуюм калимаҳои мураккаби тобеъ, **ки ҷузъи дуюм асосӣ буда, ҷузъи якум ба он тобеъ аст**. Зикри ин нукта муҳим аст, ки «ин усул дар сохташавии вожаҳои мураккаб дар забонҳои эронии бостон мисли ҳиндии бостон аз равишҳои маъмул маҳсуб мегардад. Равиши мазкур бар пояи қолабҳои бунёдии эронии бостон дар забони форсии миёна идома ва густариши бештар пайдо кардааст» [122, 146]. Дар забони тоҷикӣ ин усул аз ин пас низ ташаккул ёфтааст ва таҳқиқ аз тарафи муҳаққиқони гуногун ба сермаҳсул будани он гувоҳӣ медиҳад.

Мутобиқи маводи ҳунармандии «Ёддоштҳо» ин роҳи калимасозӣ қолибҳои гуногун дорад, ки онҳоро ба таври зер овардан мумкин аст:

Қолиби якум. **Исму исм.** Аз исму исм калимаҳои гуногун сохта мешаванд, ки аз ягон ҷиҳат ба пешаварию ҳунармандӣ робита доранд.

Онҳоро аз рӯи мансубияташон ба маъноҳои марбут ба хунармандӣ чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкинаст:

А. Ба шахс далолат мекунад: *хунарпеша, шарикдарс, кандакор, гилкор, бинокор, тағламачаллоб, кошинкор (кошикор), заргарписар, дойрадаст, устокор* ва ғ. *Мисолҳо:* « ... бар рӯи гулгаҷ **кандакорӣ** мекарданд» [330, 124]; «Аҳволи дигар **хунарпешагон**, масалан, бофандагон ҳам ҳамин тарз буд» [330, 579]; « ... дар инҳисор – монополияи **тағламачаллобон** буданд» [330, 7]; « ... одами қадбаланд ба **заргарписар** хитоб карда гуфт» [330, 157].

Б. Асбобу анҷом: каланддаст, дандонамола, дастеша, дастарра, дасткола (токбур), чароғпоя, даррадаст, халачӯб, хатчӯб, чӯбдаст, чӯбсар, чӯбқаду, адабчӯб, хатчӯб, хиштфарш, тахтапул, тахтапушт, тахтакат, табарзин, пойтеша, каланддаста, тахтаварғ (банди чӯбин ё сангини об аст, ки дар вай обро бо тахта мебанданд [299, 385], кирётахта (тахтаест аз пӯлод, ки сӯроҳҳои калону хурд дорад) ва ғ. *Мисолҳо:* « ... ғафсиашон баробари **каланддаста** меомад» [330, 404]; « ... **дасткола** (токбур)-ро тайёр кунад» [330, 23]; « ... **даррадаст** бо дарра ба пушти ӯ мувофиқи фармоиши раис мезад» [330, 574]; «Усто амак **чӯбсари** лулашакли худро гирифта ... » [330, 43]; « ... вагарна **адабчӯб** мехӯред» [330, 205]; «Ман дар **кирётахта** симкашӣ мекардам» [330, 157].

В. Маҳсулоти гуногун: лулаболиш, найқалам, пунбадона, тӯқумқолин, пойафзол, яктаҳкурта, пойабзол, каллақанд камонғӯлак, тахтакат, дастарра, қуббатилло ва ғ. *Мисолҳо:* «... **лулаболишҳоро** дар сарғаҳи кӯрпача гузошта дароз кашид» [330, 50]; « ... як хари сафеди калони **туқумқолиниеро**, ки ба қавли харкорони Бухоро «бузи биничок» буд, маъқул кардам» [330, 396]; « ... ба он **тахтакати** хуну чирколуд бихобам ... » [330, 617]; « ... ҳеҷ набошад, **каллақанд** медоданд» [330, 14];

Г. Макони қорҳои хунармандӣ: косахона, косагархона, лойхона, оташхона, риштахона, ҳалвогархона, чомашуйхона, нақорахона, зинхона, осиеҳона, галаосие ва ғ. *Мисолҳо:* « ... ба даруни **косахона** фуру

рафта ... » [330, 586]; « ... коркунони **косагархонаҳои** чӯянрезӣ ... » [330, 79]; « ... **ҷомашӯйхонаи** шайх, ки ин «хонаҳо» бояд дар ҳар шабу рӯз барои садҳо нафар хонақоҳнишин кор мекарданд ... » [330, 590]; « ... падарам то ҷои бинои **осиёхона** рафт» [330, 26].

Ғ. Иқтидорҳо: палтархӯрчин, дастакчарм, новашакл ва ғ. *Мисолҳо:* «... аз **палтархӯрчинҳо** тӯрбаҳои емхӯрии аспҳоро бароварда оварда ба пеши хоҷагон гузоштаанд ... » [330, 107]; « ... як кафши **дастакчарми** қазонидухт оварда будааст ... » [330, 169]; « ... бо бели оҳанини новашакл аз он қуттӣ орд гирифта ... » [330, 19].

Д. Номи нақшҳо: гулгач, пунбакбаста, зарҳалнақш, зарнигор, мушкбедӯғуршакл, регборон, регфарш, лулашакл, қуюшқун, шамшерёл ва ғ. *Мисолҳо:* « ... устоҳои гилкор дар хонаҳо бар рӯи **гулгач** кандакорӣ мекарданд» [330, 124]; « ... дар даст асои **зарҳалнақши** қуббатилло дошт» [330, 205]; «... **қуюшқуни** вай тиллоқӯби ақиқ шинондашуда ... » [330, 569]; «Бисоти ҳариру кати **зарнигор** ... » [330, 583].

Е. Номи ҳунариҳои марбут ба бозиҳо: иштибозӣ, чормағзбозӣ, кандакбозӣ, тухмбозӣ, кандакбозиҳо ва ғ. *Мисолҳо:* « ... аз пешамон **иштибозиҳо, чормағзбозиҳо, кандакбозиҳо** (бо донаки зардолу) ва **тухмбозиҳо** баромаданд» [330, 165].

Қолиби дуҷум. **Исму сифат.** Чандон зиёд набошанд ҳам, онҳоро аз рӯйи маъно ва мансубияти ҳунариандӣ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст.

А. Монандие ба калимаи ифодакунандаи маводи дар муайяншаванда
омада, доштан: каловамонанд, новамонанд, качқордмонанд, пулакчамонанд, танобмонанд, ўғурчадастамонанд, рафидамонанд, луламонанд ва ғ. *Мисолҳо:* « ... бо дастори **каловамонанд** печондашудааш ба хӯсаи киштзорҳо шабоҳат дошт» [330, 330]; « ... кордҷаи качнӯги **качқордмонанд** будааст» [330, 568]; « ... дар мағзи гӯшт чизе **танобмонанд** дар вақти молиши бадан ба дастам маълум мешуд» [330, 603]; «Мирзо

коғазии луламонанд печондашудаеро, ки дар даст дошт, кушода ... » [330, 221].

Б. Ифодаи номи ашёи гуногун: рӯпок, дандонхилол (дандонковак), хиштакмурдор, зарҳал, нӯгтез, нӯгкач, латтакуҳна, чинигучум, чомадарида, пошнабаланд ва ғ. *Мисолҳо:* « ... миёнашонро бо **рӯпокча** баста ... » [330, 339]; « ... он ҷойро бо **дандонхилол** (дандонковак) кофт [330, 604]; « ... бо коғазҳои **зарҳал** зеб дода буданд» [330, 81]; « ... дарахти **чинигучум**, ки дар сарҳавзи боғи бедевор буд» [330, 25].

Қолиби сеюм. Исм + асосҳои феълӣ. Дар ин қолиб, асосан, исм ва асоси замони ҳозираи феъл иштирок мекунанд ва аз ду ҷузъ иборатанд, ки ҳарду маъноии луғавӣ доранд. Воҳидҳои луғавии ин гурӯҳ калимаҳои мураккаби тобеанд, ки барои ифодаи номи маҳсулоти дастранҷи косибон, номи ҳунарҳои дар давраҳои гуногуни ҳаёти мардум ба вуҷуд омадаанд ва дигар маъноҳоро ифода менамоянд, ки онҳоро мутобиқи ин маъноҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст, ки як зинаи калимасозӣ доранд:

- **мавод ва маҳсулоти дасти ҳунармандон:** *рӯймол, рӯйбанд / рӯбанд, сарбанд, пойандоз, сарандоз, зинпуш, миёнбанд, банорас, нухтабанд, гарданбанд, каллапуш, тахтабанд, чашмбанд, шохбанд, камарбанд, кафгир, гулбанд, пешгир, ҷойҷӯш, оҳанрабо, чилбур* (ресмон ё арғамчини борик аст [300, 531]), бозубанд, гулубанд. *Мисолҳо:* « ... ба нӯги рӯймоли **сарбандаш** баст» [330, 214]; « ... як **сарандози** шоҳии сафед буд» [330, 245]; « ... **нухтабандашро** ба дасти он харкор додам» [330, 339]; « ... ба рӯяш ба ҷои **чашмбанд** як латтаи докаи сафед партофта меомад» [330, 240]; « ... ба миёни худ як **пешгир** баста ... » [330, 403]; « ... гӯён ҳаваси касро **оҳанрабовор** ба тарафи худ мекашиданд» [330, 345].

- **шахсро аз рӯйи ҳунараш ифода мекунанд:** *кафишбардор, музадуз, нақоранавоз, ҷадвалкаш, хишткаш, осиебон, қолибгир, косалес, позарез, симбоз, лойкаш, нуқракӯб, белзан, куҳнадуз, яроқдор, сартарош, шикастабанд, ресмонфурӯш, сунбабардор, тарфбоз, оташков, аробакаш,*

кафшдуз, чӯянрез, ҳалвопаз, ҳалвогар, ғӯзакаш, пахтакаш, гачкӯб, ҳаллоҷикун, ҳаллоҷисоз, деворзан, рангрез, дарздуд, тагламадуз, порадуз, муҳркан, чилликрес, арғамчинтоб, ҳарфишинос, иштибоз, обгардон, нақшбанд, наққош, вақоеънигор, ҳақиқатнигор, зарнигор, ҳуллабоф, чомашиӯӣ, дафтардор, нонфурӯш, ошпаз, воқеанависон (ҷосусон), таблкӯб (нақоранавоз), гӯштфурӯш, зиндонбон, инионавис, пешхон, нилфурӯш, гулфурӯш, ошфурӯш, вартшибоз (бедонабоз), қиморбоз, паллабардор, тарозудор, тарозубон, кӯзасоз, ҷуфтрон. Мисол: « ... фурӯшандагон ҳама **ошфурӯш, нонфурӯш, гӯштфурӯш**, каллапочафурӯш... » [330, 165]. Вожаҳои ҳалвопаз бо ҳалвогар; ҳаллоҷикун бо ҳаллоҷисоз, вақоеънигор бо ҳақиқатнигор муродиф мебошанд.

- **ба шуғли одамон далолат мекунанд** ва ҷузъи асосӣ дар ин гуна калимаҳо асоси замони ҳозираи феъли **донистан** - **дон** мебошад: *кордон, шашимақомдон, байтдон, ҳезумдон, шеърдон, ғайбдон, ҳолдон, закундон, ҳандасадон, ҳисобдон, русидон, нуктадон, таърихдон, газетадон, гандон, пурдон, арабидон, техникадон, ҳолдон, забондон, фалсафадон, тоҷикидон, қоидадон. Мисолҳо:* « ... аз ман зиёдтар бағайрат, коркун ва **кордон** шуда метавонӣ ... » [330, 25]; «Азбаски ӯ муҳандис (**ҳандасадон**) буд ... » [330, 179]; « ... то зорӣ карда илтиҷо намудани «деҳқони **ҳисобдон**» бори ӯро барнамекашид» [330, 201]; « ... аз муаллими **газетадони** худ пурсидам» [330, 306].

- **калимаҳои муталлиқ ба дигар мансубиятҳои ҳунармандӣ:** *зарбафт, зардор, футадор, намадпуш, бутасоз, кафшикаш (ҷои нишаст), кафшбардор, ҷузвгир, чӯбдор, ширмол, коғазгир, сирдор, чилимдор (қаландарбачаи чилимдор), белдор, ғилофдор, каландгардон, каландрав, токбур, бутасоз, рангрез, тиллокӯб, зархарид, зарбофт, каппапуш, каппадор регомез, нақоранавоз, духулзан, таблкӯб, чапандоз. Мисолҳо:* « ... бо чомаҳои шоҳиву **зарбафт** давра гирифта ... » [330, 107]; « ... дари даромадаш **намадпуш** карда шуда буд» [330, 380]; « ... ба охунди Бухоро –

Орифхон **кафшбардор** шудааст» [330, 105]; « ... шабгардон бо **таблжӯбо** таблҳои реза аз қаторакро бо бонги хатар менавохтанд» [330, 352].

Дар ин гурӯҳи калимаҳо як иддаи мухтасари калимаҳо дида шуд, ки аз се калимаи мустақилмаъно иборат буда, ду зинаи калимасозӣ доранд. Дар зинаи аввал бо иштироки ду воҳиди луғавӣ як калимаи мураккаби исмӣ ба вучуд омадааст ва дар зинаи дуюм аз асоси мураккаби исмӣ ва асосҳои феълий вожаи нави мураккаб сохта шудааст, ба маъноҳои гуногуни ҳунармандӣ далолат мекунад: *пойабзолдуз // пойафзолдуз, миёнсутундор, такбандбоф, сарнайзадор, косабадалкун, сихкабобпаз, каллапочафурӯш, намадисиёҳпуш, чархиосиётарош, зарбафтпуш, зарҳалпеч, чорбозоргард, Кабзафурӯмон* (яке аз нақшҳои кандакорӣ). *Мисолҳо*: « ... **пойабзолдузон** дар даҳаи охирини рамазон ҳатто то бист соат кор мекарданд» [330, 578]; « ... дар гузари **Такбандбофони** Бухоро буд» [330, 332]; « ... як асои ғафси харротии **сарнайзадор** ҳам дошт» [330, 162]; « ... сабаби **косабадалкунии** ўро ҳам нафаҳмида бошӣ ... » [330, 329]; « ... ў чойфурӯши **чорбозоргард** буд» [330, 24]; « ... фурӯшандагон ҳама ошфурӯш, нонфурӯш, гӯштфурӯш, **каллапочафурӯш** ... » [330, 165] ва ғ.

Қолиби чорум. Сифат+ исм: Бо ин қолиб калимаҳои мураккабе сохта мешавад, ки ба сифати дастранҷи ҳунармандон, маҳсулоти касибӣ ва ё ба сифати асбобу афзори онҳо далолат мекунад:

А. Калимаҳои, ки ба сифати дастранҷи ҳунармандон далолат мекунад: *хушлибос, кутӯҳҷома, хушпалос, тагчарм, хушхат, ширинкор, ширинкорнамо, ширинкорбоз, майданақиш*. *Мисолҳо*: « ... ин ҷавонон **хушлибос** ва хушсурат буда ... » [330, 162]; « ... самоворхонаи хушбино, хушҳаво ва **хушпалосе** буд» [330, 649]; « ... ман **хушхат** шудан мехоҳам» [330, 29]; « ... бо ҷомаи зеҳборики **майданақш** ва бо саллаи сафеди хурд мегашт» [330, 274].

Б. Вожаҳои, ки ба маҳсулоти аз дарахтон таҳияшуда барои пешаварӣ далолат мекунад: *хастут, сафеддор, қаторбед, қаторгучум*. *Мисолҳо*: « ...

дарахтони **хастут** барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд» [330, 50]; « ... дар зери **қаторбедҳои** пурсоя суфайи баланде ҳам буд» [330, 290]; «Ба **Қаторгучум** ном мавзее расида будам ... » [330, 399].

В. Ба сифати асбобу афзори пешаварон далолат мекунад: *качова* (ду қуттӣ ё ду сабад), *серпахта*, *сихгӯш*, *кулӯтариш*, *дарозтеғ*, *качнӯг*, *хамидақомат*, *хамидашакл*, *калонкаланд*, *зарринкамар*. *Мисолҳо:* « ... ҳар рӯз аз он лаблабу як **качоваро** пур карда оварда ... » [330, 336]; « ... як одами сафедчеҳраи чашму абрӯсиёҳи **кулӯтариши** хушқадубаст буд» [330, 277]; « ... бар болои чор қабат кӯрпачаи **серпахта** паҳн карда шуда буд» [330, 348].

Қолиби панҷум. Шумора + исм. Бо ин қолиб калимаҳое сохта шудаанд, ки барои ифодаи ҳунарҳои сохтмонӣ ва маҳсулоти касибон истифода мешаванд ва ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мегарданд:

А. Вожаҳои ин қолиб ба масоили корҳои сохтмонӣ далолатдоранд, ки касибон аз онҳо истифода мекунанд: *чорҷӯб*, *яккаҷӯб*, *яккамех*, *чилҷӯб*, *чорҷӯба*, *чорхишт*, *нӯҳболор*, *ҳафтболор*, *ёздаҳболор*, *себанд* (калтакҳои дарози себанддор). *Мисолҳо:* « ... ҳар шаб аз абраҳаи қалъа фуромада, аз **яккаҷӯб** рӯдро гузашта ... » [330, 291]; « ... дар пеши назараш одамоне монанди ҳайвонот ба **яккамех** бастагӣ меистоданд» [330, 227]; «Дар як хонаи **ҳафтболор** 5 бемор қатор хобида буданд» [330, 109]; « ... бо ҷилавдорони **себанд** (калтак)-дораш савора мегашт» [330, 479].

Б. Вожаҳои ин қолиб ба маҳсулоти дастранҷи касиб далолат мекунад: *яктаҳкурта*, *яктаҳ/яктак*, *яккакорд*, *ҳаштсатил*, *дусара*, *дувоздаҳгиреҳ*, *дотор*. *Мисолҳо:* « ... инҳо **яктаҳкурта** пушида гирибонашонро кушода мекунанд» [330, 339]; « ... то торик шудани шаб машқҳои пуроби **ҳафт-ҳаштсатилиро** ба дӯши худ бардошта ... » [330, 578]; «Ин нақшо **дувоздаҳгиреҳ** меноманд» [330, 43].

Қолиби панҷум зарф + исм аст. Бо ин қолиб ду калима дида шуд, ки яке ба сохтмони хона ва дуҷум ба зарфи хурокхурӣ далолат мекунад:

зерсутун, нимкоса. Мисол: « ... зерсутунчаҳояш шакли зомучағӣ (ҳандалакӣ) доштанд» [330, 178].

Бо ҳамин метавон гуфт, ки дар ташаккули калимаҳои мураккаби тобеи ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ қолибҳои калимасозии **исм + исм, исм + сифат, сифат + исм, шумора + исм** ва **зарф + исм** нақш доранд.

2.4.3. Калимаҳои мураккаби омехта.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ як идда воҳидҳои луғавие дида мешаванд, ки аз ду ва бештар асосҳо ва пасванд ба вучуд меоянд ва ба соҳаҳои гуногун мансубанд. Ин ҳолат ба соҳаи ҳунармандӣ ҳам таллуқ дорад. Мутобиқи маълумоти ГЗАҲТ «Дар ин қабил калимаҳо дар як вақт ба амал омадани ҳам васлшавии асосҳо ва ҳам иштироки аффиксҳо ба ҳисоб гирифта, ин усули калимасозӣ омехта номида шуд» [31, 102]. Зимни баррасии маводи мавҷудаи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ муҳаққиқ муайян шудааст, ки «дар ин қабил калима ду хусусият дида мешавад: (I) воҳидҳои луғавие, ки як зинаи калимасозиро гузаштаанд; (II) воҳидҳои луғавие, ки ду зинаи калимасозиро аз сар гузаринидаанд» [111, 175]. Дар ГЗАҲТ [31] ва китоби «Исм» [117, 1981] ин гуна калимаҳо дар як гурӯҳ таҳқиқ шудаанд. Дар ҳоле ки «хусусиятҳои калимасозии онҳо тафовут доранд». Дар гурӯҳи аввал дар як воҳиди луғавӣ муттаҳид шудани калимаҳои мустақилмаъно ва пасванд, ки боиси пайдо шудани вожаи нав гардидаанд. Дар ин навъи калимаҳо пасвандҳо хусусияти калимасозӣ дошта, дар сурати ихтисори пасванд калимаҳои мураккаб бемаънӣ мешаванд» ва «гурӯҳи дигари калимаҳо ду зинаи калимасозиро тай кардаанд. Аввал ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно васл шуда, морфемаи нави луғавӣ сохтаанд ва дар зинаи дуюм бо пасвандҳо калимаи нав ба вучуд омадааст, ки зоҳиран ба усули омехта монанд мебошанд» [111, 175]. Бо таъя ба ҳамин андеша калимаҳои соҳаи ҳунармандии ин гурӯҳро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. **Воҳидҳои луғавие, ки як зинаи калимасозиро гузаштаанд** ва мутобиқи назарияи мавҷудаи ГЗАҲТ онҳо калимаҳои мураккаби омехта буда, аз васлшавии асосҳо ва иштироки аффиксҳо зуҳур кардаанд [31, 102] ва мутобиқи андешаи дигар «ҳамнишинии ҷузъҳои калима боиси ташкили воҳиди нави луғавӣ шудааст» [111, 175]. Бо ҳамнишинӣ сохташавии калимаҳои мураккаби тобеъ аз ҷониби Ш. Кабиров чунин баён мешавад, ки «Тавассути зада калимаҳо, таркибҳо ва ибораҳо ҳамнишин ва муттаҳид шуда, инчунин, боиси ташаккули калимаҳои мураккаб ва омехта мегардад» [225, 48].

Ба ҳар ҳол ин гуна вожаҳо хусусияти омехтагии калимаҳои маънодор ва унсурҳои ёрирасони грамматикиро дар худ таҷассум мекунанд ва бо ин омехта номидани онҳо дуруст буда, таърихи кӯҳан дорад. Аз ҷумла муҳаққиқи осори устод Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ба ақида аст, ки «дар шеъри шоир калимаҳое дида мешаванд, ки дар онҳо дар як вақт ба ҳам омадани калимаҳои мустақилмаъно ва вандҳои калимасоз боиси ба вуҷуд омадани калимаҳои мураккаб мегардад ва онҳоро калимаҳои мураккаби омехта гуфтан мумкин аст: даҳсола, солхӯрда, бодадиҳанда, якшаба, кадунима, ночашида [175, 156].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ барои баёни вожаҳо ва истилоҳоти хунармандӣ вожаҳои мураккаби омехта, ки аз асосҳои гуногуни маънодор ва пасвандҳои **-ӣ/-гӣ, -а, -ак, -анда** зиёд ба назар мерасанд, ки теъдоди онҳо ба 71 калима мерасад. Дар байни пасвандҳо иштироки пасванди **-ӣ/-гӣ** фаъол ба назар мерасад. Калимаҳои ин гурӯҳро мутобиқи иштироки ҷузъҳо дар қолибҳои зерин дидан мумкин аст:

-исм + исм + пасванди ӣ/-гӣ: қамчинкорӣ, ғилофтиллоӣ, нимтанобӣ, саводкорӣ, софкорӣ, танӯрхонагӣ, ҷўбкадугӣ, тиллагузорӣ, тиргузорӣ, чандпоғундагӣ, ғилофтиллоӣ, туқумқолинӣ, гулгаҷӣ. Мисолҳо: « ... пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ пушти девонаро бараҳна карда **қамчинкорӣ** мекард» [330, 64]; « ... мисли моҳ медурахшид ва дасташ нуқраи **саводкорӣ**

буд» [330, 489]; « ... он обҳоро аз дока гузаронида **софкорӣ** карда ... » [330, 609]; «Устоҳо дар вақти сохтани сағонаи **гулгачӣ** бо якдигар мегуфтанд ...» [330, 124].

- **шумора + исм + пасванди ӣ**: *чорбаққолӣ, дутарфӣ, яктанобӣ, якпиёлагӣ, яккосагӣ, ҳафтотданобӣ, якманӣ, якпудӣ*. *Мисолҳо*: «Аз **чорбаққолии** бозори чӯб боз ба тарафи шимол баргашта ... » [330, 219]; «Ин қитъа ба палҳои **яктанобӣ**, нимтанобии киштзор ҷудо шуда бошад ҳам ... » [330, 80]; «Баъд аз он ки падар ва тағоиям **якпиёлагӣ** чои сард нӯшиданд ... » [330, 55].

-**исм + асоси феълӣ + пасванди ӣ**: *заминдузӣ, гулдузӣ, тасмабозӣ, сатилкӯбӣ, чӯбзанӣ, нукчадаргиронӣ*. *Мисолҳо*: «... кори **нукчадаргирониро** ба ӯ супурда ... » [330, 621]), «... агар мабодо боз хун ояд, боз **нукчасӯзиро** сар кунам» [330, 621]. *Латзаданӣ, қаллоқзанӣ, лаълизанӣ, сатилкӯбӣ, лаълизанӣ, тешазанӣ, мисинакӯбӣ, регкашонӣ, ҷойдорӣ, лампасӯзӣ, гулдузӣ, ҷадвалкашӣ, ҷӯянрезӣ, тутпазӣ, тутхурӣ, тутафшонӣ, нақшасупоришкунӣ, регпахшкунӣ, регзеркунӣ, трубашинонӣ, гулдузӣ, дуконбофӣ, нигинакорӣ, гиргиракбозӣ, боркашонӣ, давдавакбозӣ, хартозӣ, тарозудорӣ, чойҷӯшонӣ*. *Мисолҳо*: « ... давриаш зардузии **заминдузӣ** ... » [330, 569]; « ... барои бо духтар алоқаи пинҳонӣ бастан ба баҳонаи «**нақшасупоришкунӣ**» ба он ҷо бисёртар рафтуой мекардааст» [330, 68]; « ... пас аз **регпахшкунӣ** ба тараф ҳои ҷануб кӯчида рафта буданд ... » [330, 57]; « дар ин муддат бақияи дороии мардуми он ҷо, ки аз харобии **регзеркунӣ** монда будааст ... » [330, 51]; «Барои обанборсозӣ ва **трубашинонӣ**, агар боз ҳазор сӯм тилло лозим шавад» [330, 452].

-**шумора + исм + пасванди -а**: 5-болора, дутабақа, яктабақа, дудама, пойтоба // пайтоба // потоба, бенамадмонда. *Мисолҳо*: « ... як хонаи 5-**болора** аз замин то шифт пур аз каду шуд» [330, 118]; « ... камбари **дудамаи** нӯгтез буд» [330, 218]; « ... аз ҳама ҷои намад ваҷоҳои **бенамадмонда** курдуд бо бухори об омехта баромада меистод» [330, 352].

-исм + асосҳои гуногун + пасванди –ак: *тиллопулак, пойтеша, обкашак, бодбарак, байтбарак. Мисолҳо:* « ... дастаи **пойтешаро**, ки тарошида истода буд, калтаквор ба дасташ гирифта ... » [330, 45]; «Ин гуна як **обкашак** сохта, ба воситаи он аз чоҳ об кашида ... » [330, 454].

-исм + исм + пасванди –анда. Бо ин қолиб калимаҳои зиёде ба назар мерасанд, ки ҳамаи онҳо ба соҳаи ҳунармандӣ марбут нестанд. Он вожаҳои мураккаби омехтае, ки ба ин ё он ҳунар рабт доранд, чунинанд: *ёридиҳанда, киштукоркунанда, зиёраткунанда, тайёркунанда, хатмашиққунанда, қарздиҳанда, фоидахуранда, идоракунанда, тарфҷойкунанда. Мисол:* «Тарфҷойкунандагон сӯрохи зерини вайро аз дарун бо кулӯх банд карда ... » [330, 79].

2. Калимаҳои мураккаби пасванддор. Дар соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ як идда вожаҳои мураккабе дида мешаванд, ки онҳо ду ва зиёда зинаи калимасозӣ доранд. Дар зинаҳои аввал воҳидҳои луғавии мустақилмаъно ҳамнишин шуда, калимаи мураккаби тобеъ месозанд ва дар зинаи баъдӣ бо иштироки пасвандҳои **-ӣ, -а, ак, -ча, -вор, -она, -анда, -гона** вожаи нави соҳаи ҳунармандӣ ба вучуд меояд, ки ба усули омехтаи калимасозӣ монанд аст. Дар байни ин пасвандҳо пасванди **-ӣ** сермаҳсул аст, ки асосан, бо асосҳои феъл ва исмҳо ҳамроҳ мешавад ва калимаҳои бо он сохтасударо мутобиқи маънои мутааллиқ ба ҳунарҳо чунин табақабандӣ кардан мумкин аст:

- калимаҳои марбут ба ҳунарҳои дузандагию ресандагӣ: *музадӯзӣ, дастакдӯзӣ, зардӯзӣ, туқумдӯзӣ, чархресӣ, ресмонресӣ, арғамчинтобӣ, дарздӯзӣ, куҳнадӯзӣ, пойафзолдӯзӣ, кафшидузак (кафшидуз-ҳамчун номи ҳашарот), чилликресӣ, хушлибосӣ, пахтакашӣ. Мисолҳо:* « ... ба **музадӯзӣ** ё ба бофандагӣ шогирд шуда дарояд» [330, 329]; «Ман чармҳои резгии бачагонабобро ба шогирдон дода дузондам, ки онҳо **дастакдӯзиро** ёд гиранд» [330, 381]; « ... бештарини умри ӯ ба **чархресӣ – ресмонресӣ,**

калова, зағӯта ва ночатайёркунӣ мегузашт» [330, 49]; « ... дар хона нишаста **чилликресӣ** ва **арғамчинтобӣ** мекарданд» [330, 541].

- **калимаҳои марбут ба ҳунарҳои бинокорӣ**: *гулкорӣ, чӯбтарошӣ, чӯбкорӣ, бинокорӣ, гаҷқубӣ, гаҷкорӣ, деворзанӣ, похсазанӣ, лойкорӣ, дарсозӣ, кошинкорӣ, мӯҳрканиӣ, симкашӣ, кандакорӣ, гилкорӣ, тахтаварғсозӣ*. Мисолҳо: « ... бо он устоҳо дар **деворзаниҳои** деҳқонони атрофи шаҳр кор кардаанд» [330, 229]; « ... дар зери айвончае **дарсозӣ** мекард» [330, 42]; «Гулшани тағоие дошт, ки дар **мӯҳрканиӣ** ва заргарӣ бағоят моҳир буда ... » [330, 278]; «Ман дар кирётахта **симкашӣ** мекардам» [330, 157].

- **калимаҳои марбут ба ҳунарҳои варзишӣ**: *шатранҷбозӣ, қартабозӣ, тахтабозӣ, тасмабозӣ, буҷулбозӣ, кандакбозӣ (бо донаки зардолу), қартабозӣ, тарфбозӣ, ғирғиракбозӣ, гӯштигирӣ, гулулагузорӣ*. Мисолҳо: «Ба **шатранҷбозию** шурби мудом ... » [330, 287]; « ... **ғир-ғиракбозӣ, қартабозӣ, тасмабозӣ** ва **буҷулбозӣ** ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд» [330, 165].

- **шуғли фурӯшандагӣ**: *китобфурӯшӣ, ресмонфурӯшӣ, майдабаққолӣ, мавизфурӯшӣ, аспҷаллобӣ*. Мисолҳо: « ... бештарини урганҷиён **майдабаққолӣ** доштанд» [330, 5]; « ... ӯ ба **аспҷаллобӣ** ҳавас дорад» [330, 229]; «Дил бурда аз кафам санами **ресмонфурӯш** ... » [330, 210].

- **калимаҳои марбут ба ҳунарҳои кишоварзӣ**: *рӯдковӣ, молакашӣ, каландгардонӣ, ғӯзакашӣ, ходазанӣ*. Мисолҳо: « ... дар қатори дигарон **рӯдковӣ** мекунанд» [330, 55]; «Баъд аз **молакашӣ** дар он заминча нури ва хокҳои куҳна рехтам» [330, 108]; « ... занаш ва зани Равшанниёз ба **ғӯзакашӣ** медаромаданд» [330, 184].

-**ҳунарҳои мансуб ба маънавиёт**: *бедилхонӣ, ғазалхонӣ, ғазалсарой, дуохонӣ, дуторӣ, ширинкорӣ, нақоранавозӣ, танбурнавозӣ*. Мисолҳо: « ... талабаҳоро ба гирди худ ғун намуда **бедилхонӣ** мекард» [330, 194]; « ...

онҳо **ғазалсарой** мекарданд» [330, 145]; « ... гӯё ҳазлу **ширинкорӣ** мекарда бошад» [330, 558].

-дигар ҳунарҳо: *чархтарошӣ, қамчинзанӣ, ҷадвалкашӣ, чилимкашӣ, миёнбандӣ, зиреҳсозӣ, ошхонагӣ, тамокукашӣ, дӯғобӣ, нилобӣ, собунпазӣ, кирокашӣ, тарфҷойкунӣ, ҷўянрезӣ, ночатайёркунӣ, милтиқпоқкунӣ, сабзавотхишовакунӣ, бибиқайвонӣ.* **Мисолҳо:** « ... **қамчинзани** Иброҳимхоҷа ҳам монанди эшонони дигар ношумур ва то монда шудани дасти худаш буд» [330, 64]; « ... ба ҳусни хат ва лавҳу **ҷадвалкашӣ** ҳам машғули карда... » [330, 284]; « ... одамони ӯ маро ба **кирокашӣ** кардан роҳ намедиҳанд» [330, 482]; « ... ӯро баъзеҳо ходимона ва баъзе дигар **бибиқайвонӣ** мегуфтанд» [330, 10].

Дар баробари пасванди **-ӣ** калимаҳое ҳам вомехӯранд, ки бо пасвандҳои зерин сохта шудаанд:

Пасванди –анда. Ин пасванд яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад. Тавре дидем, дар ташаккули калимаҳои сохта ва дар сохтани калимаҳои мураккаби омехта ва, инак, дар сохтани калимаҳои мураккаби пасванддор низ калимаҳои зиёде сохтааст, ки агар бевосита ба ҳунаре далолат накунанд ҳам, ба қорей пешаи машғулшавии одамонро нишон медиҳанд: *ҳаллоҷикунанда, мудофиакунанда, ривочдиҳанда, дилхушкунанда, вақтхушкунанда, талафкунанда, мутолаакунанда, таъсискунанда, тасхиркунанда, хабардиҳанда, иҷрокунанда, рӯфтурӯбкунанда, ислоҳкунанда, назораткунанда, илҳомдиҳанда, дарстакроркунанда, страхованиягиранда, фоидадиҳанда, интихобкунанда, назмкунанда, пайдокунанда, беморидиҳанда, шиғобахшанда, саломдиҳанда.* **Мисолҳо:** « ... он ҷавони **ҳаллоҷикунандаро** додарам гӯён ба тағоиаи шиносонд» [330, 197]; « ... ҳеч кас, ҳатто худи ҳамон **мудофиакунандагони** вайронии саллаи ӯ ҳам, ягон бор дурусттар баста шудани дастори ӯро надида буданд» [330, 427]; «Дар он ҷо якчанд хизматгорони мардина ҳам буданд, ки онҳоро

фаррош (рӯфтуруӯбкунанда) меномиданд» [330, 237]; «Худоро халлоқи ягона, беморидиҳанда ва шифобахшанда медонем» [330, 418].

Пасванди -а: чорчӯба, панҷшоха, чӯянреза;

Пасванди -ча: чорчӯбча, зерсутунча, обгардонча;

Пасванди -ак: мӯйчинак, оташигирак;

Пасвандҳои -вор, -она, ва -гона: оҳанрабовор, камбағалона, дувоздаҳгона.

Дар баробари калимаҳои матраҳшуда дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ калимаҳои мураккабе дида мешаванд, ки аз рӯи сохташавӣ аз калимаҳои дар боло таҳқиқшуда фарқ мекунанд. Ин вожаҳо дар натиҷаи ҳамнишинии ибораҳо бо пасвандҳо ба вучуд омадаанд, ки бар байни онҳо аз ибораҳои изофӣ афзалият доранд: *пустибузӣ, чӯбичормағзӣ, бозоричӯбиҳо, мардикорӣ, хиштихомӣ, хиштинухтагӣ, дучоракӣ (чоркилограммӣ), 50-поғундагӣ, чӯбичормағзӣ (чилими чӯбичормағзӣ), чӯбигучумӣ, чархиосиётарошӣ*. Мисолҳо: «Дар дасташ як пустакчаи **пустибузӣ** буд» [330, 231]; « ... як чилими **чӯбичормағзии** дигарро соз кард» [330, 163]; « ... ба харбузакашонии деҳқонони бой ба **мардикорӣ** медаромаданд» [330, 77]; « ... дар зимистон дар Маҳаллаи Боло ба **чархиосиётарошӣ** ва бофандагӣ ... » [331, 10].

Инак, калимаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ дар байни калимаҳои мутааллиқ ба соҳаи ҳунармандӣ ҷойгоҳи намоёнро доранд. Калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул, вале вожаҳои мураккаби тобеъ сермаҳсул буда, қолибҳои гуногун доранд, ки дар боло мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки калмасозӣ дар ҳамаи даври замон дар ташаккули таркиби луғавии забонамон мусоидат кардааст ва, махсусан, барои сохтани калимаҳои гуногуни соҳавӣ аҳаммияти хосса дорад. Ин ҳолатро дар таҳқиқи вожаю истилоҳоти марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Барои

калимаҳои сохтаю мураккаб вожаҳои содаи ифодакунандаи мафҳумҳои ҳунармандӣ ҳамчун асосҳои калимасоз хизмат карда, гурӯҳи калони калимаҳои ин соҳаро дар бар гирифтаанд. Аз баррасии калимаҳои сода маълум гардид, ки онҳо асбоби рӯзгори ҳунармандӣ, либосу матоъ, номи касбҳо, порчаю палос, ченаку андоза, таҷҳизоти ҳайвонот, ки дастранҷи ҳунармандонанд, тақсим мешаванд, ки дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Дар ташаккули калимаҳои сохта дар «Ёддоштҳо» пасвандҳои **-а, -ак, -бон, -гар, -дон, -ин//-гин, -ӣ//-гӣ, -зор, –манд, -нок, -ча** ва **-чӣ** хизмат кардаанд, ки маҳсулнокии онҳо зимни таҳқиқи алоҳидаи ҳар яке аз онҳо нишон дода шуд. Дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ калимаҳои мураккаби мансуб ба ҳунармандӣ зиёд буда, се гурӯҳанд: калимаҳои мураккаби пайваст, калимаҳои мураккаби тобеъ ва калимаҳои мураккаби омехта. Таҳқиқ нишон дод, ки дар «Ёддоштҳо» калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул ва калимаҳои мураккаби тобеъ ва мураккаби омехта сермаҳсул буда, бо қолибҳои гуногуни калимасозӣ вожаҳои зиёде сохта шудаанд, ки ба гурӯҳҳои гуногуни маъноӣ мансубанд.

Хулоса

1. Дастуру ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба соли 2018 эълон шудани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ҷиҳати эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ ва рунамоию муаррифии онҳо ба аҳли башар мусоидат карда, адибону олимони фарҳангии онро ба он водор сохт, ки ба ин масъала бетафовут набошанд ва барои таҳқиқи дастовардҳои ҳунармандони миллатамон дар дарозии таърих камари ҳиммат банданд. Дар ин самт кореро, ки мо мубрам донистем таҳқиқи хусусиятҳои вожагонии сохтори калимаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ мебошад, зеро ин қабати луғавӣ дар осори адиб ҷойгоҳи махсус дошта, то имрӯз мавриди баррасии махсус қарор нагирифтааст [1-М; 8-М].

2. Садриддин Айнӣ аз ҷумлаи адибони забардастест, ки таърих, фарҳангу илм ва забони тоҷикиро дар сатҳи баланд медонист ва онро дар осораш ба таври мукамал мавриди истифода қарор додааст. Агар ба «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ аз рӯи забони асар назар кунем, хоҷем дид, ки дар он вожаю истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти мардуми инъикос ёфтааст, ки яке аз он соҳаи ҳунармандӣ ба шумор меравад [7-ҶМ; 8-М].

3. Бо тавачҷуҳ ба ин ки мардуми тоҷик аз қадим ба ҳунармандӣ машғул шудааст, вожаю истилоҳоти ин соҳа хеле ғанӣ ба назар мерасад, ки онҳо дар осори адибон инъикос шудаанд ва, махсусан, дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ бо гуногунрангии худ фарқ мекунанд [1-М; 5-М].

4. Истифодаи калимаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ, либосу пушок ва калимаҳои мансуб ба номи порчаю матоъ дар байни вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ мақоми

хос доранд, ки дар кори диссертатсионӣ ба онҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст [5-М].

5. Таҳқиқи вожаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба пушок нишон дод, ки онҳо дар асари мавриди таҳқиқ миқдоран зиёд буда, анқариб ҳамаи калимаҳои ин соҳа истифода шуда, корбурдаш дар мавқеъ ва мувофиқи мақсади нависанда аст ва аз рӯйи мансубият ба зану мард дахл доранд. Ин моро водор сохт, ки хусусиёти пушиданиҳои занон ва мардонро ба таври нисбатан амиқ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор диҳем, ки ҳар кадом дар диссертатсия дар алоҳидагӣ оварда шудааст [1-М; 5-М].

6. Вожаю истилоҳоти марбут ба номи порчаю матоъ низ яке аз қабатҳои асосии соҳаи ҳунармандӣ ба шумор меравад, ки дар кори диссертатсионӣ дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳияи порчаю матоъ, ки аз қадим аз пахтаю абрешим ва мӯю пусти ҳайвонот, аз қабилӣ гову гӯсфанду буз сурат мегирифт, барои духтани либосу пойафзори гуногуни занон ва мардон мусоидат мекард, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ бо обу ранги махсуси бадеӣ истифода шудаанд. Хусусиятҳои луғавию маъноии ин калимаҳо дар меҳвари таҳқиқи мо қарор дорад, ки бар мабной луғатномаҳо ва осори назариявии мавҷуда сурат гирифтааст [1-М; 4-М].

7. Вожаю истилоҳоти ҳунармандии марбут ба дузандагӣ, пушок ва порчаю матоъ дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ сохтори гуногун доранд. Ба ин масъала нек назар намоем, хоҷем дид, ки онҳо сода, сохта ва мураккаб мебошанд [2-М].

8. Гурӯҳи калони вожаҳо ро калимаҳои сода ташкил медиҳанд. Таҳқиқ нишон дод, ки онҳо ба вожаю истилоҳоти содаи ифодакунандаи асбоби рӯзгори ҳунармандӣ, либосу матоъ, номи касбҳо, порчаю палос, ченаку андоза, таҷҳизоти ҳайвонот, ки дастранҷи ҳунармандонанд, тақсим мешаванд, ҳар кадом дар диссертатсия дар алоҳидагӣ таҳқиқ гардидааст [3-М].

9. Калимаҳои сохта ҳам дар «Ёддоштҳо» миқдори зиёдро ташкил медиҳанд, ки тавассути пасвандҳои **-а, -ак, -бон, -гар, -дон, -ин//-гин, -й//-гӣ, -зор, –манд, -нок, -ча** ва **-чӣ** сохта шудаанд. Хусусияти калимасозии ҳар як пасванд алоҳида мавриди баррасӣ қарор гирифта, моҳияти сермаҳсулию каммаҳсулии онҳо нишон дода шудаанд [3-М; 9-М].

10. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ миқдоран зиёданд. Онҳоро ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст, ки яке калимаҳои мураккаби пайваст, дуум калимаҳои мураккаби тобеъ ва сеюм калимаҳои типӣ омехта дар соҳаи ҳунармандӣ мебошанд. Таҳқиқ нишон дод, ки дар «Ёддоштҳо» калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул, аммо калимаҳои мураккаби тобеъ ва типӣ омехта сермаҳсул мебошанд ва қолибҳои гуногуни калимасозӣ доранд, ки ҳар қолиб дар алоҳида таҳқиқ гардидааст [6-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Омӯзиш ва таҳқиқи осори насрии устод С. Айнӣ ва, махсусан, «Ёддоштҳо»-и ӯ ганҷинаи пурмуҳтавои луғавиест, ки ҷиҳати бозкушоии гиреҳҳои нокушодаи забонӣ мусоидат карда, барои хонандаи имрӯз таҷрибаи ҳазорсолаи истилоҳсозию истилоҳофаринии миллати тоҷикро муаррифӣ мекунад. Ин аст, ки бознашри ҳамаи осори адиб аҳаммияти муҳимми тарбиявӣ, ахлоқӣ ва илмӣ дорад.

2. Вожаю истилоҳоти ҳунармандии дар «Ёддоштҳо» истифодашуда, яке аз қабатҳои асосии таркиби луғавии осори устод ба шумор меравад, ки аз ҷиҳати доираи истифода хеле фаровон буда, мавҷудияти касбу кори гуногун ва пешаварии миллати тоҷикро, ки аксарияти онҳо реша дар умқи таърих доранд, нишон медиҳанд. Дар ин росто месазад, ки зимни таҳияи китобҳои дарсии макотиби олий ва миёнаи махсус, ҷиҳати муаррифии арзишҳои миллӣ, ки яке аз онҳо пешаварӣ мебошад, аз осори устод С. Айнӣ истифода кард.

3. Дар таҳия ва тадвини луғатномаҳои соҳавӣ ва, махсусан, соҳаи ҳунармандӣ осори устод С. Айнӣ маводи фаровони лексикографӣ дода метавонад, ки дар байни асарҳои адиб «Ёддоштҳо» муҳим арзёбӣ мегардад.

4. Барои муаррифии хусусиятҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ «Ёддоштҳо» ганҷинаи бебаҳо ба шумор меравад. Агар барои муаррифии қолибҳои калимасозии забон ба он мурочиат намоем, бешубҳа аз он на танҳо калимаҳои сода, балки калимаҳои сохтаю мураккаби забоние дарёфт карда метавонем, ки роҳи дарози таърихиро тай карда омадаанд.

5. Қолибҳои калимасозии вожаю истилоҳоти ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и адиб дар асоси анъанаи калимасозии забони тоҷикӣ ва, махсусан, давраи класикии забонамон сохта шудаанд, ки барои сохтани калимаҳои нави соҳавии забонамон авлавият доранд.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Анварзода М. А. Корбасти истилоҳоти соҳавӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳии миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ (забоншиносӣ). – Душанбе, 2020. - № 8. - С. 58-62.

[2-М]. Анварзода М. А. Таҳлили сохторӣ ва маъноии вожаҳои кишоварзӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ) [Матн] / М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. – №1 (84). - С. 79-85.

[3-М]. Анварзода М. А. Нақши калимасозии пасванди -чӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - № 3. - С. 68-79.

[4-М]. Анварзода М. А. Маъноии маҷозии калимаву ибораҳои соҳаи хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - № 4. - С. 61-70.

[5-М]. Анварзода М. А. Баррасии истилоҳоти марбут ба либос дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. - Душанбе, 2024. – №2 (109). - С. 48-53.

[6-М]. Анварзода М. А. Калимаҳои мураккаби марбут ба хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. - № 3 (47). - С. 98-110.

[7-ҲМ]. Раҳматуллозода С. Р., Анварзода М. А. Баррасии як қабати вожагонӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ [Матн] / С. Р. Раҳматуллозода, М. А. Анварзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ (забоншиносӣ). – Душанбе, 2024. - № 5. - С. 20-28.

II. Таълифоти муаллиф, дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[8-М]. Анварзода М. А. Калимаҳои ифодакунандаи касбу кори ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / М. А. Анварзода // Маҷмуаи мақолаҳои маводи Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 27-умин солгарди ҷашни ваҳдати миллӣ ва 75-солагии доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ Саймиддинов Додихудо таҳти унвони «Забони миллӣ ва ваҳдати миллӣ». – Душанбе, 25-уми июни 2024. - С. 317-327.

[9-М]. Анварзода М. А. Нақши калимаҳои сохта дар ташаккули вожаҳо ва истилоҳоти ҳунармандӣ (дар асоси «Ёддоштҳо»-и Айнӣ) [Матн] / М. А. Анварзода // Забон ва Истиқлол. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, Аршам, 2024. -417. - С. 348-356.

Феҳристи адабиёт

Сарчашмаҳои илмӣ:

Ба забон тоҷикӣ:

- [1]. Абдуллоева Г. З. Таҳқиқи этнолингвистии вожагони соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Рисолаи докторӣ [Матн] / Г. З. Абдуллоева. – Душанбе, 2024. – 390с.
- [2]. Абдуллозода Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С. Айнӣ [Матн] / Р. Абдуллозода. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1958. - 102с.
- [3]. Айнӣ К. Қайдҳои С. Айнӣ оид ба забон ва услуби тарҷумаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] / К. Айнӣ. Шарҳи сурх. Сталинобод, 1955. -№ 121. - С.63-85; 1956. -№ 7. -С. 60-71.
- [4]. Ализода С. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ализода // Саидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ; Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷик; Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик: мурағатӣ ва муаллифони сарсухан Д. Хоҷаев, П. Гулмуродзода, Р. Шодиев. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 21-92с.
- [5]. Аловиддинов Б. Д. Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ (воситаи таълимӣ) [Матн] / Б. Д. Аловиддинов. - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2024. -140с.
- [6]. Амлоев А. Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев [Матн] / А. Я. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. -151с.
- [7]. Анварӣ Ҳ. Фарҳанги бузурги суҳан. Ҷ. 3. [Матн] / Ҳ. Анварӣ. –Техрон: Суҳан, 1381, 2611с.
- [8]. Асрорӣ В. Баъзе масъалаҳои забони халқӣ-гуфтугӯии асарҳои С. Айнӣ ва маҳорати ӯ [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968.–210с.

- [9]. Атобуллоев С. Як унсури гуфтугӯй дар осори Айнӣ [Матн] / С. Атобуллоев. - Маориф ва маданият. –Душанбе, 1977. -12 июн.
- [10]. Атобуллоев С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ Ҷ. 4. (синтаксис) [Матн] / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1984. – 249с.
- [11]. Абдуллоева Г. З. Лексика швейного искусства в Каратагском диалекте [Текст] / Г. З. Абдуллоева. (ба забони тоҷикӣ). Вестник Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде. №2 (10). –Душанбе, 2013. – С. 26-31.
- [12]. Абдуллозода Р. Айнӣ ва забони адабии тоҷик / Ҳақиқати Узбекистон. [Матн] / Р. Абдуллозода. - Тошканд, 1976. 27 март.
- [13]. Аминов С. Чанд масъалаи шарҳи луғати «Одина»-и С. Айнӣ дар синфи VI / Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик. [Матн] / С. Аминов. -Душанбе, 1977. - С. 111-117.
- [14]. Абдуллоева Г. З. Лексика гончарной отрасли в Каратагском диалекте [Текст] / (ба забони тоҷикӣ). Вестник Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде. №5 (9). –Душанбе, 2013. - С. 17-20.
- [15]. Абдуллоева Г. З. Лексика ткатской отрасли в Каратагском говоре [Текст] / (ба забони тоҷикӣ). Вестник Таджикского педагогического университета им. С. Айни. №2 (5). –Душанбе, 2013. – С. 183-185.
- [16]. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули микропонимияи минтақаи Кӯлоб: рисолаи номзадӣ [Матн] / Ҷ. Алимӣ. -Душанбе, 1995. - 196с.
- [17]. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / С. Анварӣ. - Душанбе: Маориф, 1994. - 117с.
- [18]. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ [Матн] / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб, 2016. –196с.

- [19]. Бобомуродова М. Вожаномай мухтасари зебу зинати занон ва заргарӣ [Матн] / М. Бобомуродова. – Душанбе, 2014. -71с.
- [20]. Бобомуродова М. Пажуҳиши (таҳқиқи) этнолингвистии вожағони ороиши занон [Матн] / М. Бобомуродова. – Душанбе, 2014. -167с.
- [21]. Бобомуродова, М. Лексикаи зебу зинат ва ороиши занона [Матн] / М. Бобомуродова. – Душанбе, 2012. – 187с.
- [22]. Бобомуродова, М. Вожаҳои ифодакунандаи ҳунари бофандагӣ [Матн] / М. Бобомуродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 8. – С. 38-41.
- [23]. Бурҳонова Ҳ. Баъзе хусусиятҳои семантикии лексикаи соҳаи кулолӣ: Маҷаллаи илмию методии Мактаби советӣ, №11 [Матн] / Ҳ. Бурҳонова. - Д, 1982. – С. 19-21.
- [24]. Бурҳонова Ҳ. Оид ба лексикаи кулолӣ [Матн] / Забоншиносии тоҷик. Ҳ. Бурҳонова. -Душанбе: «Дониш», 1980. – С.69-76.
- [25]. Бурҳонова Ҳ. Омӯхтани лексикаи касбу ҳунар (кулолгарӣ) [Матн] / Тезисы докладов Республиканской конференции молодых учёных и специалистов Тадж. ССР (секции языка и литературы) [Матн] / Ҳ. Бурҳонова.-Душанбе, 1974. – С. 24-25.
- [26]. Ваҳҳобов Т. «Вазъи амалкарди забони тоҷикии адабӣ (пеш аз Инқилоби Октябр). Китоби I» (2013), «Вазъи амалкарди забони тоҷикии адабӣ (дар солҳои 20-30-и садаи XX), китоби II» [Матн] / Т. Ваҳҳобов. - Хучанд: Ношир, 2013. - 112с.
- [27]. Ваҳҳобов Т. Аинӣ ва забони модарӣ [Матн] / Т. Ваҳҳобов. - Садои Шарқ. – Душанбе, 1976. №2. - С. 147-149.

- [28]. Воҳидов А. Роли устод С. Айнӣ дар инкишофи лексикографияи советии тоҷик / Масъалаҳои филология ва робитаи адабӣ. [Матн] / А. Воҳидов. - Самарқанд, 1978. - С. 132-138.
- [29]. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тагнов [Матн] / Н. Гадоев. - Душанбе: Ирфон, 2012. – 208с.
- [30]. Гадоев Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кулоб): рисолаи докторӣ [Матн] / Н. Гадоев. – Душанбе, 2019. – 335с.
- [31]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. [Матн] – Душанбе: Дониш, 1985.- 358с.
- [32]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1956. – 372с.
- [33]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1989. – 224с.
- [34]. Гаффоров Р. Устод Айнӣ ва забони адабии имрӯзаи тоҷик [Матн] / Р. Гаффоров / Мактаби советӣ, 1978, №4, -С. 20-26.
- [35]. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил [Матн] / Р. Гаффоров. - Душанбе, 1966. - 223с.
- [36]. Гафуров Б. «Тоҷикон» (таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) [Матн] / Б. Гафуров. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. -976с.
- [37]. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, Ҷ.1. 2015.- 667с.
- [38]. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, Ҷ.2. 2017. - 756с.

- [39]. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. [Матн] Қисми 1: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии муаллиф Б. Ниёзмӯҳаммадов – Нашриёт: Ирфон, 1973. - 452с.
- [40]. Забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. –Душанбе: Маориф, 1982. – 326с.
- [41]. Замонов З. И. Вожаҳои серистеъмоли соҳаи бинокорӣ дар лаҳҷаи ҷанубӣ [Матн] / З. И. Замонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - №4(10). -Душанбе, 2015. – С. 14-17.
- [42]. Зоитова М. М. Таҳлили лингвистии ҳайати лексии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айнӣ рисолаи номзадӣ [Матн] / М.М. Зоитова. –Душанбе, 2024. - 192с.
- [43]. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. - 235с.
- [44]. Исматова, С. М. Ифодаи либос дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ [Матн] / С.М. Исматова. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №4. – С. 87-90.
- [45]. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 115с.
- [46]. Камолиддинов Б. Чанд вазифаи пасванди –ак дар шеваи Понғоз / Фишурдаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҳайати устодону профессорон [Матн] / Б. Камолиддинов. –Душанбе, 1993. –С.197-198.
- [47]. Калонова М. Ҷ. «Пажӯҳиши луғавӣ-маъноӣ ва сохтори вожаҳои забони тоҷикӣ дар назми асри XIV (дар мисоли ашъори Ҳофиз Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ)» рисолаи номзадӣ [Матн] / М. Калонова. – Душанбе, - 2023. – 418с.

- [48]. Карамшоев Д. Муносибати С. Айнӣ ба забони умумихалқӣ ва шеваҳо / Бадахшони советӣ [Матн] / Д. Карамшоев. – Душанбе, 1972. 20 авг.
- [49]. Кабиров Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор [Матн] / Ш. Кабиров. – Душанбе, 2022. – 320с.
- [50]. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) [Матн] китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии / М.Н. Қосимова. – Қ.1. Душанбе, 2003. – 490 с.
- [51]. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (асрҳои XI-XII) Қ.2. [Матн] / М. Н. Қосимова // . - Душанбе: Сино, 2016. - 480с.
- [52]. Қосимов О. Зухуров Н. Саҳми устод Айнӣ дар луғатшиносии тиббии тоҷик [Матн] / О. Қосимов, Н. Зухуров // Маводи ҷамъиши илмии байналмилалӣ «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16. 04. 2018. – С. 277-284.
- [53]. Қосимова М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ [Матн] / М. Н. Қосимова // Душанбе: Сино, 2007. – 171с.
- [54]. Қосимов В. Доир ба лексикаи касбу ҳунар дар шеваи тоҷикони Самарқанд [Матн] / В. Қосимов // Материалҳои конференсияи XXIV илмии ҳаёти профессорон ва муаллимон. - Самарқанд, 1968. – С. 48-52.
- [55]. Қурбонов С. Ҳ. Корбасти диалектизмҳои лексикӣ дар осори Рӯдакӣ [Матн] / С. Ҳ. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2018, № 2. – С. 105-110.
- [56]. Қурбонов С. Ҳ. Калимаҳои ифодагари касбу кор дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ [Матн] / С. Ҳ. Қурбонов. / Материалы научно–теоритической конференции профессорско-преподавательского состава ТНУ. – Душанбе, 2019. – 67с.
- [57]. Литвинский Б.А., Мухторов А., Таърихи халқи тоҷик, китоби дарсӣ барои синфҳои 8-9. Б.А. Литвинский, А. Мухторов. - Д.-1993. -С. 23.

- [58]. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) [Матн] / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 242с.
- [59]. Маҳмадҷонов О.О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор [Матн] / О. О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 222с.
- [60]. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара [Текст] / Т. Мақсудов. - Душанбе, 1977. – 197с.
- [61]. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1976. –73 с.
- [62] Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. -Душанбе, 2011. - 384с.
- [63]. Маъсумӣ Н. Забон ва маҳорати адабӣ [Матн] / Тоҷикистони сурх. Н. Маъсумӣ. -Сталинобод. 1951, 15 июл.
- [64]. Маъсумӣ Н. Рол ва мавқеи С. Айнӣ дар мубориза барои забони адабии тоҷик баъд аз «Револютсияи Октябр» Шарқи Сурх. [Матн] /Н. Маъсумӣ. - Сталинобод. 1954. -№8. -С.87-105.
- [65]. Маҳмудов М. Лаҳзаҳои тоҷикони райони Китоб [Матн] / М. Маҳмудов. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 280с.
- [66]. Маъруфов Р. С. Айнӣ ва таълифи китобҳои дарсии забони тоҷикӣ. Масъалаҳои филология ва робитаи адабӣ [Матн] / Р. Маъруфов.- Самарқанд, 1978. -С.139-144.
- [67]. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи Эрон [Матн] / А. Мирбобоев. - Душанбе, 2015. – 342с.

- [68]. Мирзоева М. М. Воҳидҳои фразеологӣ асарҳои С. Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ [Матн] / М. Мирзоев. – Душанбе: Матбуот, 2008. - 160с.
- [69]. Мирзоев С. Баррасии бархе аз ибораҳои фразеологӣ соматикӣ романи «Дохунда»-и С. Айни [Матн] / С. Мирзоев. / Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилали «Устод С. Айни поягузори адабиёти реалистӣ халқҳои Осиёи Марказӣ». –Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 306-311.
- [70]. Мирзоев Ғ. Таълими қолаби калимасозӣ. Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик. [Матн] / Ғ. Мирзоев. –Кӯлоб, 1990.- С.16-18.
- [71]. Мирзоев С. Маҷмӯаи мақолаҳои эроншиносӣ. [Матн] / С. Мирзоев. - Душанбе: «ЭР-граф», 2021. - 207с.
- [72]. Мирзоев С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ [Матн] / С. Мирзоев. - Душанбе, Анҷумани Деваштич, 2008 – 280с.
- [73]. Мурватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андиҷон [Матн] / Ҷ. Мурватов. –Душанбе: Дониш, 1974. – 187с.
- [74]. Мурватов Ҷ. Назаре ба лексикаи кордсозӣ: Забоншиносии тоҷик [Матн] / Ҷ. Мурватов. –Душанбе: «Дониш», 1980. – С. 89-103с.
- [75]. Муҳаббатов А. Истилоҳоти варзишии забони форсӣ [Матн] / А. Муҳаббатов. -Душанбе, 2007. – 149с.
- [76]. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. - Душанбе, 1969. -192с.
- [77]. Муҳаммадиев М. С. Айни ва забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев // Мактаби советӣ. - 1963. - №4. – С.58-64.
- [78]. Муҳаммадиев М. Вожашиносии забони муосири тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. - Душанбе, 1999. - 247с.

- [79]. Муҳаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ / Масъалаҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев.-Душанбе: Ирфон, 1967 – С.37-45.
- [80]. Муҳаммадиева Ҳ. Н. Қайдҳо оид ба баъзе хусусиятҳои лексикаи «нонвой» / Забоншиносии тоҷик [Матн] / Ҳ. Н. Муҳаммадиева. –Душанбе: «Дониш», 1980. – С. 60-67с.
- [81]. Назарзода С. Айнӣ ва имлои забони адабӣ [Матн] / С. Назарзода. / Садои Шарқ №9, –Душанбе, - 2020.
- [82]. Назарзода С. Айнӣ ва забони ашъори Камоли Хучандӣ [Матн] / С. Назарзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АИҶТ. №4 —Душанбе. - 2020. - С. 173-180.
- [83]. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. –Душанбе: Дақиқӣ, 2014. –370с.
- [84]. Назарзода С. Пажӯҳише дар таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода. - Душанбе: Дониш, 2021. - 586с.
- [85]. Назарзода С. Нақши Айнӣ дар навсозии забони адабӣ [Матн] / С. Назарзода. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (забоншиносӣ). – Душанбе, 2018. - № 8. С.4
- [86]. Наршаҳӣ А. Таърихи Бухоро [Матн] /А.Наршаҳӣ. -Душанбе, 2012, - 179с.
- [87]. Набиева Г. В. Инкишофи лексикаи сарулибос. Забоншиносии тоҷик. [Матн] / Г. В. Набиева. -Душанбе: «Дониш», 1980. – 45с.
- [88]. Набиева Г. В. Инъикоси лексикаи сарулибос дар адабиёти хатгӣ [Матн] / Г. В. Набиева // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. №2(80) - Душанбе: «Дониш», 1975. – С. 78-83.

- [89]. Набиева Г. В. Назаре оид ба таърихи лексикаи сарулибос / Г. В. Набиева // Тезисы докладов респ-кой конференции молодых учёных и специалистов ТССР (секция языка и литературы). - Душанбе, 1974. – С. 23-24.
- [90]. Ниёзӣ Ш.Н. Оид ба ҳиссаҳои номии нутқ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш.Н. Ниёзӣ. Изв. Ан Тадж ССР. Отд-ние обществ.наук.-1954.-№5.-С.147-153.
- [91]. Ниёзӣ Ш. Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Матн] / Ш.Н. Ниёзӣ. – Ирфон, 1973. -186с.
- [92]. Низомова С. Ф. Калимасозии пасвандҳо дар забони адабии тоҷикӣ (дар асоси маводи насри бадеӣ ва публицистики С. Айнӣ) [Матн] / С. Ф. Низомова. - Душанбе: Мулквар, 2021. -145 с.
- [93]. Низомова С. Ф. Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистики Садриддин Айнӣ [Матн] / С.Ф. Низомова. - Дис. д.и.ф. Душанбе – 2019. - 328 с.
- [94]. Низомова С. Калимасозии исм дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ [Матн] / С. Низомова. - Душанбе, 2002. – 180с.
- [95]. Ниёзмуҳаммадов Б., Бузургзода Л. Морфологияи забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов, Л.Бузургзода. Дурахши ахтари сӯзон: таҳия, тавзеҳ ва тасҳеҳи Валии Самад – Душанбе: Матбуот, 2013. Ҷ.2. – С.151-252.
- [96]. Неменова Р. Л. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. Ҷ. 1. – Душанбе: 1980. – 328с.
- [97]. Олимҷонов М. Хусусиятҳои сохториву маъноии калимаҳои мураккаб дар назми Бедил (дар мисоли калимаҳои мураккаби навӣ татпурша) [Матн] / М. Олимҷонов. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2022. - 456с.

- [98]. Отахонова Х. Чанд масъалаи забон дар номаҳои устод Айнӣ [Матн] / Х. Отахонова. Забон ва замон (Маҷмуаи мақолаҳо). Душанбе, Деваштич, 2006. С. 43-52.
- [99]. Офаридаев Н. Ойконимияи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон [Матн] / Н. Офаридаев. - Душанбе: Дониш, 2002. - 163с.
- [100]. Офаридаев Н. Садриддин Айнӣ ва заминаҳои иҷтимоии рушди забони адабӣ [Матн] / Н. Офаридаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои филологӣ) 2018. №3. С.5-10.
- [101]. Обидов У. Шеваи Ҷабал-ул-сироч (Афғонистони шимолӣ) [Матн] / У. Обидов. –Душанбе: Дониш, 1977. -235с.
- [102]. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 516с.
- [103]. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2020. – 431с.
- [104]. Раҳмон Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби дуюм [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128с.
- [105]. Рауфов Ҳ. Луғатшиноси барҷаста [Матн] / Тоҷикистони советӣ. – Душанбе, 1978. -19 май; Лексикаи китобӣ / Ҳ. Рауфов. / Мактаби советӣ. – Душанбе, 1981. -№7- С. 12-15.
- [106]. Рауфов Ҳ. Луғати устод Айнӣ [Матн] / Ҳ. Рауфов / Тоҷикистони советӣ. - Душанбе, 1968. 3 ноябр.
- [107]. Раҳматуллозода С. Р. Садриддин Айнӣ – намои ватанпарастии миллати тоҷик // Забон – ҳастии миллат [Матн] / (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ «Рушди забони адабии тоҷик дар замони

Истиқлол: Мушкилот ва дурнамо», 15-уми июни соли 2022). Қисми 2. Душанбе, 2022. - С.178-181.

[108]. Раҳматуллозода С. Калимаҳои хешутаборӣ [Матн] / С. Раҳматуллозода. - Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2019. -50с.

[109]. Раҳматуллозода С., Зоитова М. М. Диалектизмҳои марбут ба ҳайвонот ва парандагон дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айни [Матн] / «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ». (Маҷаллаи илмӣ). Хоруғ, 2020, -№1. - С. 9-17.

[110]. Раҳматуллозода С., Зоитова М. М. Мазмуну моҳият ва хусусиятҳои диалектизмҳо [Матн] / С. Раҳматуллозода, М. М. Зоитова // Паёми Китобхонаи миллӣ. –Душанбе, 2023, -№3 (3). –С.37-46.

[111]. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм [Матн] / С. Раҳматуллозода. - Душанбе: Дониш, 2019. – 225с.

[112]. Раҳимов Д. Касбу ҳунари анъанавии тоҷикон [Матн] / Д. Раҳимов. - Душанбе, 2014. – С.7.

[113]. Раҳимов Д. Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон. Гулдӯзӣ [Матн] / Д. Раҳимов. - Душанбе, 2017,-279. С.147-148.

[114]. Раҳимов Д. Фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик, шумораи 4. / Д. Раҳимов. - Душанбе: «Аржанг», 2017. - 220с.

[115]. Розиков Б. Истилоҳоти касбу ҳунар дар забони адабии тоҷик [Матн] / Б. Розиков. - Хуҷанд, 1995. –160с.

[116]. Рузиев М. М. Таҳқиқи луғавӣ-семантикӣ ва сохтори лексикаи марбут ба ҳайвоноти ҳонагӣ (дар мисоли маводи лаҳҷаи Варзоб (гурӯҳи «варзобӣ»). [Матн] / М. Рӯзиев. Дисс. н.и.ф. –Душанбе, 2023, 173с.

- [117]. Рустамов Ш. Забон ва замон [Матн] / Ш. Рустамов. –Душанбе: Ирфон, 1981. – 256с.
- [118]. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1972. – 78с.
- [119]. Рустамов Ш. Исм: категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ [Матн] / Ш. Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1981. – 219с.
- [120]. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн] / Ш. Рустамов. - Душанбе; Ирфон, 1972. – 92с.
- [121]. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе: 2001. – 310с.
- [122]. Саймиддинов Д. Форсии бостон [Матн] / Д. Саймиддинов.- Душанбе, 2007. – 190с.
- [123]. Саймиддинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ [Матн] / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2013. – 207с.
- [124]. Сабзаев С. М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар [Матн] / С. М. Сабзаев. - Душанбе, 1991. – 80с.
- [125]. Сабзаева А. С. Роҳҳои ифодаи муносибатҳои хилофӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни [Матн] / А. С. Сабзаев / АРН., - Душанбе, 2019. – 53с.
- [126]. Сатторов Н. Калимаҳои мураккаби бо ҷузъи арабӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айни [Матн] / Н. Сатторов / Маводи ҷамоиши илмии байналмилали «Устод Садриддин Айни поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018.-С. 327-335.
- [127]. Сатторов Н. С. Нақши воҳидҳои лексикӣи арабӣ дар калимасозии забони тоҷикӣ (дар асоси маводи ҷилдҳои 3 ва 4-и «Ёддоштҳо»-и

Садриддин Айни) [Матн] / Н. С. Сатторов. / Дисс. н.и.ф. -Душанбе, 2024. - 174с.

[128]. Сафаров Ю. Луғати касбу кор дар асарҳои Раҳим Ҷалил [Матн] / Ю. Сафаров / Мактаби советӣ. №8. -1979. – С. 16-18.

[129]. Саидов Ё. Маҳорати устод Айни дар истифодаи аффиксҳои форсию тоҷикӣ [Матн] / Ё. Саидов. / Ҷашнномаи Айни. Ҷ.9. Душанбе: Дониш, 2002. – С.181-183.

[130]. Саидов Ё., Шарифова М. Истифодаи лексикаи ҳарбӣ дар қиссаи «Ҷаллодони Бухоро» [Матн] / Ё Саидов. / Ҷашнномаи Айни. Ҷ. 9. Душанбе: Дониш, 2002. – С. 180-181.

[131]. Сангинова Р. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом [Матн] / Р. Сангинова. - Душанбе, 2012. – 170с.

[132]. Сангинова Р. Истилоҳоти соҳаи боғдорӣ дар лаҳҷаи Конибодом [Матн] / Р. Сангинова / Суханпарвар (Маҷмӯаи илмӣ). -Душанбе, 2005. - 98-105с.

[133]. Саломов М. Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV [Матн] / М. Саломов. -Душанбе: Фасл-4, 2020. – 158с.

[134]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Пайванд, 2019, №4. – С.120 - 128.

[135]. Сафаралиева М. Р. Забон ва услуби мақолаҳои публицистии Садриддин Айни (дар заминаи мақолаҳои солҳои 20-уми садаи XX) [Матн] / М. Р. Сафаралиева. / АКД. Душанбе-2024. - 27с.

- [136]. Султон М. Б. Ташккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ: дар заминаи осори илмии асрҳои IX-XI [Матн] / М. Ҳ. Султон. - Душанбе: Дониш, 2008. - 334с.
- [137]. Талбакова Ҳ. Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар (дузандагӣ) дар «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил [Матн] / Ҳ. Талбакова. / Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. –Душанбе: УДТ, 1973. – С.52-73.
- [138]. Талбакова Ҳ. Хусусиятҳои лексикӣ ва фразеологии «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил [Матн] / Ҳ. Талбакова. - Душанбе 1978-2023. - 167с.
- [139]. Турсунзода Ш. Калимасозии пасванди –ӣ (-гӣ, -вӣ) дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. 2022 №6. С.56-60
- [140]. Турсунов Н. Аз таърихи касбу кор дар шаҳрҳои Тоҷикистони шимолӣ [Матн] / Н. Турсунов. - Издательство: «Дониш», Душанбе, 1974 год – 206с. (Из истории городского ремесла Северного Таджикистана - бо забони русӣ).
- [141]. Турсунов Н. Алоча // Энциклопедияи миллии тоҷик [Матн] / Н.Турсунов // Ҷ.1. – Душанбе, 2011. – 346с.
- [142]. Турсунова Ҳ. Инъикоси воқеаҳои иҷтимоӣ-таърихӣ дар фразеологизмҳои романи «Ғуломон»-и С.Айнӣ [Матн] / Ҳ. Турсунова.- Душанбе: 1977. – 200с.
- [143]. Турсунов Н. Беқасаб // Энциклопедияи миллии тоҷик [Матн] / Н.Турсунов. - Ҷ. 1. Душанбе, 2011. – 475с.

- [144]. Тӯраев Б. Таҳқиқи луғавию маъноӣ ва калимасозии микротопонимияи водии Яғноб [Матн] / Б.Тӯраев. Дисс. н.и.ф., - Душанбе, 2010. - 222с.
- [145]. Ғрунова М., Бобоева М. Ҷойгоҳи Фарҳангомаи Айни дар маърифати осори суҳанварони классик [Матн] / М. Ғрунова, М. Бобоева // Маводи ҳамоиши илмии байналмилали «Устод Садриддин Айни поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. -С.170-184.
- [146]. Ғзбеков С. Корбурди диалектизмҳои касбу ҳунар дар лаҳҷаи Андарақ [Матн] / С. Ғзбеков // Тӯҳфаи аҳбоб (Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 70-солагии досент Абдуллоҷон Мавлонов). -Хуҷанд: «Ношир», 2012. – С. 311-317.
- [147]. Ғзбеков С. Шарҳи калимаҳои гуишӣ дар луғатномаи устод Айни [Матн] / С. Ғзбеков // Маводи ҳамоиши илмии байналмилали «Устод С. Айни поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ»– Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 311-315.
- [148]. Феҳристи миллии мероси фарҳанги ғайримоддӣ [Матн] /Д. Раҳимов.- Д. 2020 . – 296с.
- [149]. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷикӣ [Матн] / М. Фозилов. Ҷ I. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 952с.
- [150]. Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Фитрат // Саидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. Фитрат. Қоидаҳои забони тоҷикӣ; Бектош. Дар атрофи забони адабии тоҷик: мурағтибон ва муаллифони сарсухан Д. Хоҷаев, П. Гулмуродзода, Р. Шодиев. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. –С. 93-160.

- [151]. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.) Калимасозии исм бо пасвандҳо [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. - 143с.
- [152]. Хоркашев С (Раҳматуллозода С.) Баррасии лингвистии гӯрӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. - 233с.
- [153]. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.) Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. -106с.
- [154]. Хоҷаев Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. - 230с.
- [155]. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 320с.
- [156]. Хусрави Фаршедвар. Шеваи воҷасозии Фирдавсӣ [Матн] / Х. Фаршедвар.- Фарҳанг, 1991-№9.-С 27-31.
- [157]. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2004. – 124с.
- [158]. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013. – 313с.
- [159]. Хоҷаев Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Пойтахт. 2017. – 320с.
- [160]. Холназаров Р. Таҳлили сохтори антропонимҳои «Мақтаби куҳна»-и Садриддин Айнӣ [Матн] / Р. Холназаров // Маводи ҷамоиши илмӣ байналмилалӣ «Устод С. Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 347-354.
- [161]. Ҳалимов С. Баъзе вижагиҳои луғавӣи забони адабӣ дар асри XV [Матн] / С. Ҳалимов. –Хуҷанд: Нури маърифат. 2003. – 253с.

- [162]. Ҳалимов С. Қайдҳои С. Айнӣ оид ба орфографияи забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ҳалимов. Маориф ва маданият. -1964. -23 май.
- [163]. Ҳалимов С. С. Айнӣ дар бораи ташаккули забони адабии тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов. Масъалаҳои забони тоҷикӣ. -Душанбе: Ирфон, 1967. -С. 93-106.
- [164]. Ҳалимов С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов. -Душанбе: Ирфон, 1974, 124с.
- [165]. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт [Матн] / С. Ҳалимов. Қисми 1/2. Душанбе, 1975. – С.283-307.
- [166]. Ҳалимова С. Ш. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайиди Насафӣ [Матн] / С. Ҳалимова. Дис. н.и.ф. –Душанбе, 2002. – 150с.
- [167]. Ҳасанов А. Масоили решашинохтии вожаҳо аз назари устод Айнӣ [Матн] / А. Ҳасанов // Маводи ҷамъиши илмии байналмилали «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 284-290.
- [168]. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию наҳвии осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ). Монография / А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003 -253с.
- [169]. Ҳалимова М. Либосвожаҳо дар забони тоҷикӣ (Дар асоси маводи лаҳҷаи Хучанд ва маҳалҳои атрофи он) [Матн] / М. Ҳалимова.– Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2014. – 154с.
- [170]. Ҳомидов Д. Шевашиносии тоҷик [Матн] / Д. Ҳомидов. –Душанбе, 2006. – 164с.
- [171]. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ [Матн] / Х. Ҳусейнов.- Душанбе: «Ирфон», 1973.– 253с.

- [172]. Чориев Т. Вазифаҳои услубии калимаҳои русӣ-байналмилалӣ дар публитсистикаи С. Айнӣ [Матн] / Т. Чориев. / Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷ.9. Душанбе: Дониш, 2002. – С.171-180с.
- [173]. Ҷалолов Д. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёвон [Матн] / Д.Ҷалолов. -Душанбе: Дониш, 1967. - 151с.
- [174]. Ҷумаев М. Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / М. Ҷумаев. –Душанбе: Матбаа, 2022. -160с.
- [175]. Ҷурабекзода Ф. Вижагиҳои луғавию грамматикӣ дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ [Матн] / Ф. Ҷурабекзода. Дис. н.и.ф. –Душанбе, 2023. - 186с.
- [176]. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон [Матн] / Ғ. Ҷӯраев.- Душанбе: Дониш, 1975. - 228с.
- [177]. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе: «Дониш Граф», 2017. – 319с.
- [178]. Ҷӯраев Ғ. Устод Садриддин Айнӣ ва тадвини луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Ғ. Ҷӯраев. / Ҷашнномаи Айнӣ. -Душанбе, 2003. - С.48-56.
- [179]. Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам [Матн] / Розӣ, Шамси Қайс. – Душанбе, 1991.-462с.
- [180]. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ [Матн] / Б. Шарифов. - Душанбе: Дониш, 1958. – 245с.
- [181]. Шарифова Ф. Хусусиятҳои вожагонии «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҳуҷривӣ [Матн] / Ф. Шарифова. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 140с.

- [182]. Шарофов Н. Оид ба лексикаи касбу ҳунари забони тоҷикӣ: Масъалаҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Н. Шарофов. -Душанбе: «Дониш», 1991. - 92с.
- [183]. Шарофов Н., Чӯраев Қ. Т. Лексикаи касбу ҳунар сарчашмаи терминологияи техникаи тоҷик [Матн] / Н. Шарофов, Қ. Т. Чӯраев. – Душанбе. - 1991.
- [184]. Шарофов Н. Луғати нимтафсилаи С. Айнӣ [Матн] / Н. Шарофов. / Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълими забон ва адабиёти тоҷик. - Душанбе, 1977. -С. 132-134.
- [185]. Шарофиддинова А. Воҳидҳои фразеологияи осори Айнӣ [Матн] / А. Шарофиддинова. Монография. Тошканд. – 2017. – 146с.
- [186]. Шокиров Т. Адиб, забон ва услуб [Матн] / Т. Шокиров. – Душанбе, 2001 – 175с.
- [187]. Шокиров Т. Вижагиҳои лафзию мардумшиносии «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и устод С. Айнӣ [Матн] / Т. Шокиров // Маводи ҷамъиши илмии байналмилали «Устод Садриддин Айнӣ поягузори адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 16-17 апрели соли 2018. –С. 298-306.
- [188]. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ [Матн] -Душанбе: Дониш, 1979-1982. - Ҷ.1-5.
- [189]. Шердилова С. Ф. Таҳқиқоти этнолингвистии лексикаи ғӯйиши тоҷикони водии Ғорон (аз гурӯҳи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ) [Матн] / С. Ф. Шердилова. Дис. н.и.ф. –Душанбе. - 2022. - 199с.
- [190]. Шоев М. Омоморфемаи –й [Матн] / М. Шоев. Мактаби советӣ, 1980 - №5 – С20-23.

[191]. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нуқта мақоме дорад [Матн] / М. Шукуров. Душанбе: Ирфон, 2005.-399с.

[192]. Шукуров М. Часпаки «-гар» ва «-чӣ» [Матн] / М.Шукуров. / Забони мо-ҳастии мост. – Душанбе, 1991. - 323 с.

[193]. Шукуров М. Забони мо ҳастии мост [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе, 1993. – 232с.

[194]. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ [Матн] / М. Эшнӣёзов. Душанбе: Ирфон, 1967. – 230с.

Ба забони русӣ

[195]. Ашрафӣ М. М. Средневековый костюм таджиков веков (по данным миниатюры). [Текст] / М. М. Ашрафӣ. Душанбе – 2002. – 64с.

[196]. Амонова Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: [Текст] / Ф. Р. Амонова. Учеб. пособие. - Душанбе: Издательство ТТУ, 1982. - 55с.

[197]. Амонова Ф. Р. Проблемы деривационной ономазиологии современного персидского языка. / Ф. Р. Амонова. - Душанбе: Дониш, 1990. - 102с.

[198]. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховы Амударьи). Вып. 1 [Текст] / М.С. Андреев // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии. Т.7. – Сталинабад: АН таджикской ССР, 1953. – 251с.

[199]. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховы Амударьи). Вып. 1 [Текст] / М.С. Андреев // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии. Т.7. – Сталинабад: АН таджикской ССР, 2021. – 251 с.

[200]. Андреев М.С. Таджики долины Хуф [Текст] / М.С. Андреев // Под. ред. Э. Кочумкуловой – Вып. 1-2. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794с.

- [201]. Алиев О. Язык таджикского эпоса «Гуругли» [Текст] / О. Алиев. Душанбе «Эг-граф», 2017. – 176с.
- [202]. Бобомуродова М. У. Этнолингвистическая характеристика лексики женских украшений в таджикском языке: АКД., [Текст] / М. У. Бобомуродова. - Душанбе, 2012. -26с.
- [203]. Богород Ю. И. Южнокулябские диалектизмы // Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷ. 1 [Текст] / Ю. И. Богорад. –Душанбе: «Дониш», 1970. С.245-257.
- [204]. Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка: Иранский сборник [Текст] / Ю. И. Богорад. - М.: -1963. С. 44-58.
- [205]. Бурханова Х. Лексика гончарного производства в таджикском языке: АКД., [Текст] / Х. Бурханова. - Душанбе, 1982. -22с.
- [206]. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. –1953.–№ 5. – С.3-30.
- [207]. Виноградов В. В. Об основном словарном фонде и его словообразующие роли в истории языка [Текст] / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания в свете трудов И.В. Сталина. – М. -1952.
- [208]. Грюнберг А. Л., Эдельман Д. И. Афганский язык. Основы языкознания (новоиранские языки) [Текст] / А. Л. Грюнберг, Д. И. Эдельман. -М.: Наука, 1987. -С. 6-153.
- [209]. Григорьев В. В. Обзорение диалектических особенностей употребительного у бухарских таджиков персидского языка: О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре [Текст] / В. В. Григорьев. -Казань, 1861.
- [210]. Давыдов А. С. Жилище. Материальная культура таджиков верховьев Заравшана [Текст] / А. С. Давыдов. –Душанбе: «Дониш», 1973,

7-137. (Оид ба истилоҳи хонасозӣ, дуредгарии тоҷикони сарғаҳи Зарафшон маълумот дода шудааст).

[211]. Давыдов А. С. Ареал расселения таджиков в новое время и вопрос об их этнической территории. – Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. Вып. III. Этнография. [Текст] / А. Давыдов. – М., 1991. – С. 34-43.

[212]. Джураев Г. Семантическое поле с понятием «жилище» в южных говорах таджикского языка: Вестник педагогического университета [Текст] / Г. Джураев // -№6/2 (67). –Душанбе, 2015. – С.69-75.

[213]. Додохонова Т. Лексика вышивального искусство узбекского языка. АКД., [Текст] / Т. Додохонова. - Ташкент, 1963. - 22с.

[214]. Ершов Н.Н. Каратаг и его ремесло [Текст] / Н.Н. Ершов. – Душанбе, 1984. – 100с.

[215]. Ершов Н.Н. Гиссарская алача [Текст] // Памяти А.А. Семёнова / сб. статей, - Д. 1980. -109с.

[216]. Ибрагимов С. Профессиональная лексика узбекского языка [Текст] / С. Ибрагимов // Ташкент: Изд. Акад. наук. Узб. ССР, 1961. – 164с.

[217]. Истамова М. У. Лексика и терминалогия швейного и вышивального искусство в Самаркандских говорах таджикского языка. АКД., М. У. Истамова. - Самарканд, 1982. -22с.

[218]. Камоли Н. Б. Лексика традиционной одежды в таджикском и английском языках (на материале романа Дж. Икрами «Дочь огня» и романа М. Митчелл «Унесенные ветром») Дис. к.ф.н. [Текст] / Н. Б. Камоли. - Душанбе, 2023. -200с.

[219]. Касаткин Л. Л, Клобуков Е. В, Лекант П.А, Современный русский язык. Словарь справочник. [Текст] / под ред. П. А. Леканта. – 3 –е изд. – М: Просвещение 2010. – 303с.

- [220]. Касымов О. Х. Лексика «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О. Касимов. АДД. – Душанбе, 2011. - 54с.
- [221]. Касымов О.Х. Лексические единицы kada и goh в «Шахнаме» [Текст] / О. Х. Касымов // Ахбороти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Силсилаи филология ва шарқшиносӣ. – 2009.- № 2.-С.9-14.
- [222]. Касымов О. Х. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси: Именные словообразовательные суффиксы [Текст] / О. Х. Касымов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 187с.
- [223]. Касымов О. Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси [Текст] / О. Х. Касымов. – Душанбе: ОАО «Чопхонаи Дониш», 2016. – 346с.
- [224]. Касимов О. Суффиксальное словообразование имен существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси [Текст] / О. Касимов. Дис. к.ф.н. – Душанбе, 1988. 188с.
- [225]. Кабиров Ш. Лексические особенности Таърихи Бадахшон: АКД., / Ш. Кабиров. – Душанбе, 1979. – 24с.
- [226]. Керимова А. А. Роль Садриддина Айни в развитии современного таджикского литературного языка на примерах анализа глагольной системы [Текст] / А. А. Керимова. АКД., - М., 1954.
- [227]. Керимова А. А. Говор таджиков Бухары [Текст] / А. А. Керимова.- М.: Изд-во вост. лит., 1959. – 163с.
- [228]. Кисляков Н. А. Некоторые материалы по сельскохозяйственной терминологии у таджиков. «Советская этнография» [Текст] / Н.А. Кисляков. - №3, 1969. – С.118-126.
- [229]. Кисляков Н. А. Описание говора таджиков Вахио-боло [Текст] / Н.А. Кисляков // Тр.тадж.базы АН СССР; Ч.3: Языкознание/. М., 1936.- С.29-58.

- [230]. Кубрякова К.С. Что такое словообразование [Текст] / К.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1965. – 80с.
- [231]. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика [Текст] / В.В.Лопатин. - М.: Наука, 1977. – 316с.
- [232]. Левковская К.А. Словообразование [Текст] / К. А. Левковская. -М., 1954. – 35с.
- [233]. Махадов М. Припанджские говоры таджиков Дарваза [Текст] / М. Махадов. АКД. -Душанбе, 1972. – 24с.
- [234]. Махмаджонов О. О. Топонимия Ромитского региона Дис. к. ф.н. [Текст] / О. О. Маҳмаджонов. -Д., 2005.-22с.
- [235]. Майтдинова, Г. История таджикского костюма. Генезис костюма таджиков: древность и раннее средневековье [Текст] / Г. Майтдинова. – Душанбе, 2004. -Т. 1. – 280с.
- [236]. Майтдинова Г. История таджикского костюма Т. 2. Средневековый и традиционный костюм [Текст] / Г.Майтдинова. -Душанбе, 2004.- 254с.
- [237]. Майтдинова Г. М. Традиции художественного ткачества таджиков. Мероси ниёгон [Матн] / Г.Майтдинова. -Душанбе, 1999. - №4.-С.123-128.
- [238]. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке [Текст] / Г. Мирзоев.-Душанбе, 2018. - 184с.
- [239]. Мирзоева М. М. Лексические и фразеологические синонимы в художественных произведениях С. Айни [Текст] / М. М. Мирзоева. – Душанбе, 2013. –205с.
- [240]. Мирзоева М. М. Лексико-фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни [Текст] / М. М. Мирзоева. АДД. –Душанбе, 2013. –45с.

- [241]. Мирбобоев, А. Лексика животноводства Ваханского языка: АКД., [Текст] / А. Мирбобоев. – Душанбе, 1991. – 21с.
- [242]. Мухаммадиева Х. Н. Профессиональная и бытовая лексика кулинарного искусства в таджикском языке [Текст] / Х. Н. Мухаммадиева. АКД., –Душанбе, 1979. - 22с.
- [243]. Набиев С. Профессиональная лексика Бухарского говора
Материалы XVI научно-практической конференции Бухарского педагогического института [Текст] /С. Набиев. - Бухара, 1971.-С.104-105.
- [244]. Набиева Г. В. Лексика обозначающая одежду, как источник изучения вопросов таджикской исторической диалектологии [Текст] / Г.В. Набиева // Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка. Тезисы докладов и сообщений. М., 1979. – С. 243-244.
- [245]. Неменова Р. Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) [Текст] / Р. Л. Неменова. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж ССР, 1956. – 191с.
- [246]. Норов М. Б. Структурно-семантические и лексические аспекты сложных слов таджикского языка (на примере «Воспоминаний» С. Айни) [Текст] / М.Б. Норов. - Душанбе: Дониш, 2023. - 204с.
- [247]. Олимджонов М. О. Структурно-семантические особенности композитов в поэзии Бедиля (на примере композитов типа татпуруша). Дисс.: д.ф.н. [Текст] / М. О. Олимджонов. -Худжанд, 2023. - 332с.
- [248]. Оранский Н. М. Введение в иранскую филологию [Текст] / Н. М. Оранский. - М.: Наука, 1988. – 389с.
- [249]. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. [Текст] М.: Наука, 1982. -527с.

- [250]. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. Учебное пособие для вузов. -М.: Изд-во МГУ, 1975. – 206с.
- [251]. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. -М., 1973. – 210с.
- [252]. Пейсиков Л. С. Транспозиция как способ словообразования в иранских языках [Текст] / Л. С. Пейсиков. / Иранская филология. - М., 1964.
- [253]. Пейсиков Л.С. К истории словообразования отыменных глаголов в персидском языке // Иранское языкознание. История, этимология, типология (К 75-летию проф. В.И.Абаева) [Текст] / Л. С. Пейсиков. -М., 1976. – С. 190-199.
- [254]. Пещерева Е. М. Гончарное производство Средней Азии [Текст] / Е. М. Пещерева. - М. -Л., 1959. - 201с.
- [255]. Писарчик А. К. Орнаментации отделочной темы // Народное декоративное искусство Советского Узбекистана [Текст] / А. К. Писарчик. - Ташкент: «Узфан», 1957. - 248с.
- [256]. Писарчик А. К. Строительные материалы и конструктивные приёмы народных мастеров Ферганской долины в XIX – начало XX в. // Труды АН СССР. Новая серия. Среднеазиатский этнографический сборник. Ч. 1. [Текст] / А. К. Писарчик. - М., 1954. – С. 216-298.
- [257]. Писарчик, А. К. Одежда таджиков Нурата [Текст] / А. К. Писарчик. – Душанбе:Дониш, 2003. – 184с.
- [258]. Пахалина, Т.Н. Сравнительно-историческая морфология памирских языков [Текст] / Т. Н. Пахалина. - М.: Наука, 1989. - 264с.

- [259]. Расторгуева В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка // Таджикско-русский словарь [Текст] / В. С. Расторгуева. -М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954. -С. 529-570.
- [260]. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии [Текст] /В.С. Расторгуева. - М.,1952-1961.Вып.1.1952; Вып.2.1952; Вып.3.1956; Вып.4.1961. Вып.5. -М.,1963с.
- [261]. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык [Текст] / В. С. Расторгуева. -М.: Наука, 1966. -160с.
- [262]. Расторгуева В. С., Керимова А. А. Гилянский язык [Текст] / В. С.Расторгуева, А. А. Керимова. - М.: Наука, 1971-320с.
- [263]. Рассудова Р. Я. Материалы по одежде таджиков верховьев Зеравшана (по коллекциям и записям А. Л. Троицкой и Г. Г. Гульбина, 1926-1927 гг.) / Р. Я. Рассудова // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Л., 1970. – Т. 26. Традиционная культура народов Передней и Средней Азии. – С. 16-51.
- [264]. Розенфелд А. З. Бадахшанские говоры таджикского языка. Текст] / А. З. Розенфельд. – Л: 1971. – 192с.
- [265]. Розенфельд А.З. Таджикско-русский диалектный словарь /Юго-Востонный Таджикистан [Текст] / А. З. Розенфельд. - Л.,1982. - 240с.
- [266]. Розенфелд А.З. Дарвазские говоры таджикского языка [Текст] / А.З. Розенфелд. / Тр. АН СССР. – 1956. – Т.6. С. 196-272.
- [267]. Розенфелд А.З. Ванчские говоры таджикского языка [Текст] / А.З. Розенфелд. -Душанбе, 1964. – 149с.
- [268]. Расторгуева В.С. Изучение таджикского языка в СССР. / В.С. Расторгуева. / Очерки по истории изучения иранских языков. -М.: Изд-во АН СССР, 1962.-С.33-67.

- [269]. Розиков, Б. Лексика ювелирного и медницкого мастерства в таджикском языке: АКД., [Текст] / Б. Розиков. – Худжанд, 2000.-24с.
- [270]. Саидова К. Говор таджиков Шаартуза: АКД., [Текст] / К. Саидова. – Душанбе. – 1985. – 20с.
- [271]. Саломов А. Дж. Адаптация арабских заимствований в таджикском языке (по материалам «Воспоминание» Садриддина Айни) [Текст] / А. Дж. Саломов. АКД. -Душанбе, 2010. – 26с.
- [272]. Семенов А.А. Краткий грамматический очерк таджикского языка [Текст] / А.А. Семенов. -Ташкент, 1927.
- [273]. Семенов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии [Текст] / А.А. Семенов. -М.,1900-1901.-Вып.І.1900; Вып. 2.-1901.
- [274]. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка [Текст] / Степанова М. Д.// М., изд-во лит-ры на иностр. яз., 1953. – 376с.
- [275]. Сухарева О.А. История Среднеазиатского костюма. Самарканд (2-я половина XIX начало XX) [Текст] / О.А.Сухарёва. -М.: Наука, 1982.-138с.
- [276]. Сухарева О. А. Костюм народов Средней Азии [Текст] / О. А. Сухарёва. – М.:Наука, 1979. – 238с.
- [277]. Султонов М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.) [Текст] / М. Б. Султонов. АДД. -Душанбе, 2008. -50с.
- [278]. Таджики Каратегина и Дарваза [Текст] / Под. ред. Н. Кислякова, А. К. Писарчик. Душанбе: Дониш, 1966. – Вып. 1; Душанбе: Дониш, 1970, вып. 2. С. 116-224.

- [279]. Тураев Б. Лексико-семантическое и словообразовательное исследование микротопонимии долины Ягноб [Текст] / Б. Тураев. АКД. – Душанбе, 2010. - 21с.
- [280]. Усманова С. Лексика орнаментации текстиля в таджикском языке: АКД., [Текст] / С. Усманова.- Душанбе, 1971. -21с.
- [281]. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка [Текст] / Л.В. Успенская. Сталинабад. – 1956.-126с.
- [282]. Худойбердиева Д. Ч. Этнолингвистический и структурный анализ лексики женской одежды и моды в разносистемных языках (на материале русского, таджикского и английского языков) [Текст] / Д. Ч. Худойбердиева. Дис. к.ф.н. – Душанбе, 2020. - 166с.
- [283]. Халимова М. Лексика обозначающая понятия «одежда» в таджикском языке (на основе материалов говора Худжанда и его окрестностей): Дис. к.ф.н [Текст] / М.Халимова. -Худжанд, 2002.-171с.
- [284]. Хакимова Н. Атласы – Худжанда [Матн] / Н. Хакимова. - Фарҳанг ва ҳунар. 2005, - № 4. – С. 13-15.
- [285]. Хакимова Н. Абровые ткани таджиков XX столетия (история и технология) [Текст] / Н. Хакимова. –Душанбе. 413-430с.
- [286]. Холов М. Лексика романа «Дохунда» Садриддина Айни [Текст] / М. Холов. АКД. –Душанбе, 1972. - 17с.
- [287]. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района [Текст] / А.Л. Хромов. Тр.Ан Тадж. ССР. 1962. - Т.107. - 216с.
- [288]. Хамиджанова М. А. Материальная культура матчинцев до и после переселения на вновь орошенные земли [Текст] / М. А. Хамиджанова. - Душанбе: Дониш, 1974. - 181с.

[289]. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском языке [Текст] / Т.Д. Чхеидзе. -Тбилиси, 1969.- 142с.

[290]. Широкова З.А. Одежда Таджики. Каратегина и Дарваза [Текст] / З.А. Широкова. Вып. 2, - Д., 1970.

[291]. Широкова З.А. Одежда таджиков Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954) / З.А.Широкова. - Сталинобод,1956.

[292]. Шодиев М. Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айнӣ [Текст] / М. Шодиев. Дис. к.ф.н. – Душанбе, 1994. – 191 с.

[293]. Шоев Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке /на примере суффикса –й/гй, вй ... [Текст] /Э. Шоев. АКД., -Душанбе, 1984. - 20с.

[294]. Юлдошев Ю.М. К вопросу о ремесленном производстве в Бухарском ханстве в ХУ1-ХУП веках//Общ. науки в Узбекистане [Текст] / Ю.М. Юлдошев. - Ташкент, 1961, №4.-С.30-36.

[295]. Юсупов Х. Лексические особенности языка произведений Садриддина Айни [Текст] / Х. Юсупов. АКД. – Душанбе, 1971. -35с.

Электронный ресурс

[296]. Фарҳанги Деххудо [Электронный ресурс]. URL: www.dekhudo.ir.

[297]. <http://hakikati-sugd.tj/index.php/culture> / 1730-az-tarikhi-abreshim-va-atlasi-tojik.

[298]. <https://vazhaju.tj/>

Фарҳангномаҳо

[299]. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик [Матн] / С. Айнӣ. Куллийёт. Ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 560с

- [300]. Доро Начот. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсирии беш аз панҷ ҳазор вожа, истилоҳ, таркиб ва ибораҳои забони форсии тоҷикӣ) [Матн]. / Н. Доро.–Душанбе,2012. – 599с.
- [301]. Луғати имлои забони тоҷикӣ [Матн] /. - Душанбе, 2013. - 247с.
- [302]. Маҳмудов М., Ҷураев Ғ. Луғати шеваҳои ҷанубӣ (макети ҳарфи «д») [Матн] / М.Маҳмудов, Ғ. Ҷураев. -Душанбе: Дониш, 1971. – 75с.
- [303]. Маҳмудов М. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов, Ғ Ҷӯраев -Душанбе, 1997. -288с.
- [304]. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро [Матн] / М.Маҳмудов, Б.Бердиев.–Душанбе: Дониш, 1989. – 278с.
- [305]. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ғ., Бердиев, Б. Фарҳанги лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе, 2012. –946с.
- [306]. Маҳмудов М. Ҷураев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев. Чопи дуюм с –Душанбе, 2017. – 910с.
- [307]. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ [Матн] / М. Муҳаммад. -Техрон, 1375, иборат аз 5 ҷилд.
- [308]. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей [Матн] / Б.Муҳаммадхусейн. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416с.
- [309]. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей. Ҷилди 2. Муҳаммадхусайни Бурҳон. -Душанбе: Адиб, 2004. - 424с.
- [310]. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1. / Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. -480с.

- [311]. Муҳаммад Ғиёссиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2 [Матн] / М. Ғиёссиддин. - Душанбе, 1988. – 416с.
- [312]. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 3./ Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. -480с.
- [313]. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ [Матн] / А. Нуров. –Душанбе: Маориф, 1990. – 368с.
- [314]. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ [Матн] / А. Нуров. Ҷ.І. – Душанбе:ЭСТ, 1983. – 536с. Ҷ.ІІ. -Душанбе: ЭСТ, 1984. – 608с.
- [315]. Нуров П. Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ [Матн] / П. Нуров. - Душанбе: - Дониш, 2006. -222с.
- [316]. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. 5 (Таджикско-русский диалектный словарь) [Текст] / В.С. Расторгуева. – М., 1963. – 250с.
- [317]. Стеблин-Каменский, И.М: Этимологический словарь ваханского языка. Санкт-Петербург, 1999.
- [318]. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. I. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951с.
- [319]. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Ҷ. II. [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949с.
- [320]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. I. [Матн]. -Душанбе: Пажӯишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950с.
- [321]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Ҷ. II. [Матн]. -Душанбе: Пажӯишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 944с.

[322]. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ [Матн]. –Душанбе: Дониш. 2011. Ҷ.1. Зери таҳрири С. Назарзода ва дигарон.–Душанбе: Шарқи озод, 2011 -829с.

[323]. Фарҳанги ғайримоддии халқи тоҷик [Матн]. Шумораи 4. – Д. Раҳимов, Абдуллоев А. Зинсозӣ. Душанбе, 2017.

[324]. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка Т.1 (А-Д). [Текст] / М. Фасмер. -М.1964. – 389с.

[325]. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2 [Текст] / М. Фасмер. – М.: Прогрес, 1986. – 673с.

[326]. Фарҳанги кучаки забони паҳлавӣ, Маккензӣ, 1383. - 287с.

[327]. Ҳусейнов Х, Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ [Матн] / Х. Ҳусейнов, Шукурова К. - Душанбе: Маориф. – 1983.

[328]. Энциклопедияи миллии Тоҷик. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. – 608с.

[329]. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 1980. – 634с.

Манбаъ

[330]. Айнӣ С. Ёддоштҳои Айнӣ С. «Ёддоштҳо» (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, - Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680с.

[331]. Айнӣ С. Куллият. Ҷ.10. Ёддоштҳо, қисми 1 ва 2. [Матн] / С.Айнӣ. – Душанбе, - Дониш, 2021. - 424с.

Замима

Луғати вожаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и

Садриддин Айни

А

Абрешим (т) - нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад; тори бисёр нозуку маҳкам ва дурахшон ба ранги сафед ё ширӣ, ки кирми пилла ба даври худ метанад

Абрешимӣ - ончи аз абрешим бофта ё сохта шуда бошад

Абра – тарафи рӯи либосҳои дуқабат дӯхташуда, тарафи рӯи ҳар чизе ки дуқабата дӯхта шуда бошад. (кӯрпа, кӯрпача ва монанди инҳо)

Адабчӯб – чӯбдасти домуллои макотиби, ки мактаббачаҳоро ба он ҷиҳати адаб мезад

Асо - чӯбе, ки барои тақя карда роҳ гаштан истифода мешавад, чӯбдаст, таёқ

Айнак - олати шишагӣ, ки барои хуб дида тавоништан ба чашм мегузоранд

Аллоф - алаффурӯш, коҳфурӯш; 2. ғалла ва ордфурӯш

Анбур - олатест, ки заргарон, оҳангарон ва аҳли санъат филизоти тафсидаро бо он мегиранд: олатест, ки ба воситаи он меҳ мекашанд; оташгирак

Ангишт - нимсӯхтаи чӯб, лахчаи хомӯшкардаи сиёҳ, ки бо мақсади чун сӯзишворӣ истифода бурдан таҳия мекунанд; зуғол; ангиштсанг, кумур

Андова - молаи гилкорӣ, асбоби маҳсули гилкорӣ, ки аз чӯб ё оҳан сохта мешавад ва бо он қаҳил ва гаҷро ҳамвор ва паҳн карда мемоланд

Арра - асбоби дуредгарӣ, ки бо он чӯбу тахта мебуранд

Аттор (иқтибосоти арабии ҳоси забони адабӣ-китобӣ) - атрфурӯш; доруфурӯш

Атлас - матоъи абрешимӣ; навъе аз матоъи абрешимӣ

Адрас – матоъи сафед, рах-рах ё гулдор, ки тораш аз абрешим ва пудаш аз ресмон аст

Алоча - матое, ки аз нахи пахта ё шоҳии рах-рахи рангоранг бофта мешавад

Аробакаш - он ки ароба меронад

Арғамчин - ресмон

Арра - василае бо тегаи нозуки филиззии дандонадор ва дастаи чӯбӣ ё филиззӣ, ки барои буридани чӯб, филиззот, ва монанди он ба кор меравад.

Арақчин - як навъ каллапӯше, ки аз матоӣи тунук духта мешавад ва бештар аз таги кулоҳҳои дигар мепӯшанд, навъе кулоҳ аст ва онро тубӣ низ гӯянд

Ариш – ду чӯби пешини нардбони ароба, ки аспро дар миёнаи онҳо банданд

Ақиқ - қисме аз булӯри маъданӣ

Аёғ/ аёқ - косаи шаробнӯшӣ

Аил (айил) - *гуфтугӯӣ* тасмаи махсусе, ки бо он тӯқумро ба ҳайвони саворӣ (аспу хар) мебанданд, пуштанг

Ариш - ду чӯби пешини нардбони ароба, ки аспро дар миёнаи онҳо банданд

Б

Баз(з) - қома, қумош, катон ва матоҳои ғайриабрешимӣ, газвор

Баззоз - газворфурӯш, пӯшокифурӯш

Баққол - фурӯшандаи озуқа, сабзавотфурӯш

Бароранда – /бароваранда/ истеҳсолкунанда, тавлидкунанда

Баҳя - дарзест, ки дар канорҳои либосҳо ё ба рӯи чокҳои онҳо дусӯзана духтаанд

Баҳмал - матои нафиси патдори якранг ва гулдор

Банорас - бофтаи майданақши сиёҳу сафед аст, ки тораи абрешиму пудаш ресмон мешавад. Номи дигари ин бофта «пари пашша» аст

Боғбон - нигоҳубин ва парваришкунандаи боғ

Бодбарак - чизест, ки бачагон аз коғазу найи тунуктарошида ё чӯбҳои тунук ва ширеш сохта, ресмон баста, дар вақти вазидани бод ба ҳаво сар медиҳанд

Болқа – шакли вайроншудаи болға

Бофанда - нассоҷ

Болишт (тоҷ) - болин, таксарӣ

Борут - доруи милтиқ

Буранда - хайёте, ки бо чен карда буридани матоъ (барои либос духтан)

Бел - абзори оҳанин ва ё чӯбини паҳни дорои дастаи чӯбин, ки навъҳои гуногуни онро дар деҳқонӣ, сохтмон ва корҳои рӯзгор (барфпоккунӣ, хокандозӣ ва ғ.) истифода мебаранд

Белча – бели хурд

Бигиз - дирафш; олати нӯгтези дастадоре, ки кафшдӯзон барои сӯроҳ кардани чарм ба кор мебаранд, бигиз

Бибикайвонӣ - зани одатан куҳансоле, ки дар маъракаи занон бо нону ошмонӣ машғул мешавад ва сардори маъракаи дар дастархондорӣ ҳисоб меёбад, ходим, кайвонӣ

Бурё (тоҷ) – палосест, ки аз найи кӯфта бофанд

Бӯта – косаи гилӣ аст, ки дар он тилло, нуқра ва дигар фулузотро гудозанд

Бӯтасоз - созандаи бӯта, тайёркунандаи бӯта

Булӯр - оинаи ғафси бисёр шаффоф

Г

Гардӣ - чити тунук

Газ - навъи матои абрешимии тунук, ҳарир

Гандумкор - деҳқон; касе, ки гандум мекорад

Гачқӯб - абзоре, ки ба василаи он гачро кӯфта майда мекунанд

Гил - лой; хоки бо об омехта

Гилем (тоҷ) - 1.чомаи дурушти аз пашми буз ва гӯсфанд бофташуда. 2. навъе аз палоси пашмин

Гилкор - гилигар, банно, устои иморатсоз

Гулдузӣ - 1. духтани нақши гул ба рӯи матоъ2. гул духташуда, бо нақшу нигор ороишѐфта

Гулмех - мехи оҳанин, ки дар бинокорӣ ба кор меравад

Гулфурӯш - фурӯшандаи гул

Гӯгирд - моддаи сӯзандаи зардранг, ки аз конҳо ҳосил мекунанд, кибрит; чӯбчаҳои ба сарашон гӯгирдандуда, ки дар қуттичаҳо ҷо дода, барои оташ даргирондан ба кор бурда мешаванд

Гудозгар - он ки филизотро мегудозад, гудозанда

Гуппӣ - зарфест чӯбин ё сафолини дароз, ки дар вай ҷурғот андохта бо чӯби паррадор лат медиҳанд, то ки маска ҷудо шавад. 3. кураи абраастарноки серпахта

Ғ

Ғалбер - парвезани (элаки) сӯроҳхояш калон, ки бо он ғалларо бехта тоза мекунанд, ғирбол

Ғилоф - ниёми корд ва шамшер

Ғилофдор - чизи дамтез ё чизҳои дигар, ки ғилоф доранд

Ғичҷак - як навъ асбоби мусиқӣ, камонча

Ғулба - қубурҳои обгузаронии сафолин

Ғӯзакашӣ – бо даст ҷудо карда гирифтани пахтаи ҷойдорӣ аз пӯчоқаш

Ғундоранда - ҷамъкунанда, гирдоваранда

Д

Дарз - чоки дӯхташудаи либос

Дарзӣ - дӯзанда, хайёт

Дастак - чӯбе ё мӯлаи хиштинест барои нигоҳ доштани девор ё чизи дигар аз афтодан

Дастакдузӣ - духта тайёр кардани дастаки пойафзол

Даллол - восита дар байни фурӯшанда ва харидор (асосан дар бозори мол); даллолаткунанда, раҳнамо

Дарвозабон - посбони дарвоза, ки бештар махсуси дарвозаҳои шаҳр, қалъа ва сарои подшоҳон буд

Дастор - аммома, салла

Дастархон - аммома, салла суфра, симот, моида

Дастархончӣ - /дастархондор/ дасткушод, меҳмоннавоз, боҳиммат.

Дасттеша – навъи теша

Дампахшкун – коргаре, ки пустро пахш мекунад

Дандон(а)мола - сихмола ронда шикастани кулӯҳҳо ва нарму ҳамвор кардани замини шудгоршуда пеш аз кишт

Дандонхилол – дандонковак

Дасткола - олатест оҳанини сарка, ки бо вай шохҳои тоқ ва дарахро бурранд, тоқбур

Даф - гардиши чӯбина пусткашидашуда, ки дар мусиқи вайро навозанд, дойра

Дарра - чанд қабат тасмаи чармини боҳам баҳия зада духтаи дастадор, ки дар замони амир гунаҳкорони диниро бо вай зада ҷазо меоданд; олати чармине, ки бо он одамҳоро зада таъзир мекарданд

Девор - ихтае, ки аз лой, хишт, санг ва ғайра дар гирдогирди ҷое ба по карда мешавад, масалан, девори хона, девори қалъа

Деворзан - деворгар, гилкор, лойгар

Дег - зарфи филизӣ, ки дар он таом мепазанд, об, шир ва ғайра мечӯшонанд

Дегрез (тоҷ) - оҳангаре, ки дег месозад

Дехқон - кишоварз, зоръ, барзгар

Дукон - 1) хонае, ки дар он молу чиз мефурӯшанд; 2) ҷой маскани корӣ, коргоҳи ҳунармандон

Дукондор - соҳиби дӯкон; фурӯшандаи мағозаи на чандон калон; савдогари соҳибдӯкон

Дуконбофӣ – бофандагӣ

Дуредгар - дуредгар, устои чӯбтарош, начҷор

Дурудгар – косиб, устои чӯб

Дутор - асбоби мусиқӣ, ки шабеҳи думбура, вале дароздаста буда, аз ду тор иборат мебошад

Дузанда - либосдӯз, дарзӣ, хайёт, чевар

Давот - сиёҳидон

Дойра - асбоби мусиқии зарбӣ, ки ба як тарафи чанбари чӯбин пусти пашмаш тарошидаро таранг мекашанд ва менавозанд; даф

Дош – оташдони калоне, ки дар вай бисёр оташ афрӯзанд, кӯраи калон

Даф - асбоби мусиқӣ, чанбараке, ки ба рӯяш ишканбаи гов ё пусти буз ва оҳу таранг кашида шудааст, даф

Дос - олати оҳании ҳилолшакл, ки бо он алаф, гандум, ҷав ва монанди инҳоро медараванд

Дока - навъи матоъи тунуки нафис, ки аз нахи пахта бофта мешавад.

Духул - табл, нақора

Духулзан - таблзан, нақорачӣ

Дӯл - далв; зарфи чӯбини чоркунҷаи махрутишакл, ки дар поёнаш сӯрохе дорад ва аз он ғалла ба як қарор ба сӯрохи санги осие мерезад

Е

Елим - моддаи часпанда, ки барои ба ҳамдигар часпонидани чизҳо истифода мешавад, сиреш, ширеш

Ё

Ём - хуми даҳанфарохи бегардани калон.

Ёқут - санги пурқимат аст, ки бештарин дар ангуштаринҳо аз вай нигин кунанд

Ж

Жанда- куҳна, порашуда, либоси куҳна ва порашуда

З

Зар - тилло

Заргар - устое, ки аз тиллою нуқра асбоби зиннат месозад

Зардуз - касе, ки бо зар чизеро медузад; нигаред ба заркаш 2; бо нахи зар духташуда, зардухт (дар бораи либос ва асбоби зинат)

Зардузӣ - пешаест, ки соҳибони вай бо бо торҳои зардор дар порчаҳои гуногун гул ва нақшҳо медузанд

Зарбафт - порчаест, ки аз торҳои зарпеч бофтаанд

Зардор - бо зар бофта шуда

Заррин – тилоӣ, аз зар сохташуда

Зарринкамар - камарбанди тилло

Зарнигор - чизе, ки бо оби зар нақш карда шуда бошад

Заминдузӣ - порчаест, ки ҳама ҷои вайро тамоман бо зар, ё бо абрешим духта бошанд (*зидди гулдӯзӣ*, ки бо зар ё абрешим ҷо-ҷо гул медузанд ва замини порча кушода ва нодухта мемонад)

Занбар - сабади дар ду чӯб бофта, ё тахтаи дар ду чӯб зада, ки бо вай хок ва дигар чизҳоро дукаса бардошта кашонанд

Занҷир - ҳалқаҳои дарҳам гузарондаи оҳан, ки монанди ресмони дароз аст

Занг - чизест аз биринҷӣ ва мис рехташудаи забонакдор, ки бо ҳар чунбондан садо барорад

Зангӯла – занги хурд, ки бар гардани бузу гӯсфанд, ё чанди вайро дар як тасма гузаронида бар зону ва пой зангбозон банданд

Завлона - оҳанест, ки дар замони амир ба гардани бандиён мезаданд. 2. ҳар коре ва чизе, ки ба гардани касе ба нодурустӣ бор шуда бошад

Зин (точ) - афзоре, ки барои нишастан ба пушти асп ё чорпоёни дигари саворӣ мебанданд

Забонак - қисми миламонанди қуфл, ки калид ба он мебарояд

Зағӯта - чӯби миёнсӯрохи лабдори ғарғарамонанди ҳароратӣ кардашуда, ки ба вай ресмони риштаро барои танида маштут кардан печонанд. 2. ресмони дар ҳамин чӯб печондашуда. 3. раҳҳое, ки дар чӯбҳо ва оҳанҳои ҳарротӣ кардашуда ба шакли зағӯта бароварда мешавад

Зағома - гардиши чӯбин аст, ки ба як тарафи вай пуст мекашанд ва ба вай ҳар чиз меандозанд ва ба сифати паллаи тарозу ҳам кор мефармоянд

Зина – зинапои хиштин, сангин, ё тахтагӣ

Зирех – либоси оҳанист, ки аз ҳалқаҳои оҳан бофтаанд (аз силоҳҳои чанги замони қадим). 2. пӯшиши оҳанини киштӣ, поезд ва автомобилҳои чангӣ (силоҳи чангии ҳаминзамонӣ)

И

Изора - тахта ё фанери тунук, ки байни ягон чорчӯба гузошта мешавад: изораи дар, хатти борики ранга, ки одатан (дар девор) байни рангҳои гуногун гузошта мешавад

Искана - олати фӯлодии дуредгарӣ барои кофтан ва сӯроҳ кардани чӯб ва нақш буридан дар он, василаи филиззии дастадоре, ки начҷорон барои сӯроҳ кардани чӯб ва ғ. ба кор мебаранд

Испор - зарфе ё ҳавзчае, ки дар он ангурро фишурда шираашро мегиранд, чархушт

Испарак/испараг - гиёҳест худрӯй, ки аз вай дар бофандаги ранги зард ҳосил мекунанд

Ислимӣ - нақши тазйинии ба шакли гиёҳ бо соқаҳои морпече, ки ибтидо ва интиҳои он мушаххас нест

Иншонавис - он ки чизеро бо ибораторӣ ва саҷу қофия менависад; муншӣ, мирзое, ки ҳуҷҷатҳои расмиро менависад

Ишкел - занҷири оҳанин аст, ки дар даври амирӣ ва подшоҳи ба пой бандиён мезадан; занҷири пойбанд, завлона

К

Каланд - олатест оҳанин гирдарӯи дастадор, ки бо вай замин мегардонанд ва замин мекованд

Каландча - каланди хурд

Каландгар - устое, ки каланд месозад

Каландгардон – гардондани замин бо каланд

Каландгардонӣ – бо каланд гардондани замин; хишова

Каланддаст/Каланддаста - дастаи каланд, чӯби ирғай ё чӯби махсус тарошидашуда, ки каландро ба он мегузaronанд ва аз он дошта кор мекунанд

Каллақанд - қанди сафеди бо қолиби махрутишакл рехташуда

Калапуш – кулоҳи абра-астари пилтаборик, ки бар сар пӯшанд

Калид - олате, ки бо он қуфлро мекушоаянд ва мебанданд; мифтоҳ

Калтак - чӯбдасти кутӯҳи сарғафс

Кабзафурӯмон - яке аз нақшҳои кандакорӣ

Калоба (точ) - риштаи аз дук ба чарх печонда даста кардашуда; тӯпчаи ресмон

Калобатун - риштаи хеле борик аз тило ва нуқра барои зардӯзӣ

Калобатундӯзӣ - аз калобатун духташуда

Камонғулак - камони калоне, ки дар ҷангҳои қадим бо он ба тарафи душман санг меандохтанд

Кампал - матои мӯинаи махсус, ки ҳамчун ҷойпуш, кӯрпа ё палос кор фармуда меравад

Канаб – 1. як хел растании равшандор аст, ки аз пояш ресмон ва риштаҳои бофандагӣ метобанд. 2. ресмоне, ки аз канабпоя тофтаанд

Канабмонанд – мисли канаб

Капон - тарозуи якпаллаи калон

Карбос (ҳиндӣ) - як навъ матои пахтагин; матои сафеди дурушт

Карнай - асбоби нафасии баландовоз, ки аз биринҷӣ сохта шуда, танааш борики дароз ва қисми даҳанааш махрутишакл мебошад ва дар маросимҳои тантанавӣ ва тӯйҳо менавозанд

Карнайчӣ - касе, ки карнай менавозад

Кафгир - олатест пахнрӯи сӯрохдори дастанок, ки бо вай аз дег ошҳои сахтро кашанд ва аз рӯи ошҳои обакӣ кафкро гиранд

Калуш - «калоша» ё «галоши» (русӣ)

Кафш - попуши бесоқ ва бибанд; пойафзол

Кафшдуз – пойафзолдӯз

Кафшдузӣ - касбу шуғли кафшдӯз

Кафшбардор - хидматгори хосси аъён ва соҳибмансабони Бухоро, ки дар рикоби онҳо пиёда ба ҳар ҷо мерафтааст; маҷ. хидматгор

Кафшкеш - пойгаҳ

Камзул / камзол - (фр. *camisole*-кофта) либоси мардона (ҳарбӣ е дарборӣ), ки ба тана духта шудааст, дарозии то зону, баъзан бе дастак

Каппа – чодари пастаки аз латтаҳои оддӣ ё аз бурё сохташуда

Каппача – чодари пастаки хурд аз латтаҳои оддӣ ё аз бурё сохташуда

Каппадор – болопӯшида, соябондор

Каппамонанд – мисли каппа

Кашша - чизест, ки аз лух бофанд ва дар болои ҳар гузошта дар вай порӯ, хок ва монанди инҳоро андохта кашонанд

Кимҳоб - парчаи зарбафти фабрикии дар ҳубӣ дараҷаи дуҷум

Кундал – порчаи зарбафти дараҷаи аъло

Кулоҳ (тоҷ) – он чӣ ба сар пушанд; тоҷи подшоҳӣ

Курта – пирӯҳан

Кутак – навъи ароба (аробаи кутак)

Кулол (тоҷ)- кӯзагар, косагар

Кулолгар - кӯзагар, косагар

Кулолгарӣ – пешаи сафолпазӣ; ҷое, ки дар он ҷо аз гил зарф сохта мепазанд

Кухнадуз - касе, ки ҷок ва пораҳои кафш, муза ва монанди инҳоро медузад

Косиб - пешавар, ҳунарманд

Коғаз - вараҷаи тунуку нозуки аз ҷӯб ва латта сохташудае, ки бар он хат менависанд

Коғазгир - дарпарда

Кемухт - пӯсти ба таври махсус даббоғикардашудаи ҳару асп; чарме, ки донаҳои майдаи барҷаста дорад

Кемухтгар - чармгар, даббоғ

Киса - 1. ҳамён, халтача барои нигоҳ доштани пул 2. кисае, ки ба ягон ҷойи либос дӯзанд

Кирётахта - тахтапорчаи оҳанӣ, ки сӯрохиҳои калону хурди зиёде дорад ва заргарон симҳои тиллову нуқрагини ғафсрехтаро аз даруни он сӯрохҳо кашида, гузаронда, ба шакли симҳои борик медароранд

Корд - теги дастадор барои буридани чизҳо

Кордгар - касе, ки корд месозад

Коса - зарфи гирдаи чуқури даҳанфарох, ки аз вай об ва чизҳои обакиро хӯранд

Косагар (тоҷ) - косасоз

Котиб - касе, ки китобат мекунад; китобаткунанда, нависанда; дабир, мирзо; муншӣ

Кулолгар - касе, ки аз гил зарф сохта дар хумдон мепазад

Кӯза - зарфи сафолини дастадор аст, ки дар вай об ва чизҳои обаки мекашонанд

Кӯба - болғаи кафшдӯзон ва читгарон

Кӯра - оташдони оҳангарон, мисгарон ва монанди инҳо

Кӯхнадӯз - таъмиргари пойафзол

Кулӯх - гили хушки ба ҳам часпидаи саҳт, лои хушки кулула; пораи хишти хом; пораи девори афтода

Кулӯча - нимтанаи сарбозӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз таги шинел мепӯшиданд

Қабза - даста, масалан, қабзаи шамшер, қабзаи ханҷар

Қ

Қасаб - навъе аз матоъи нафис; катон; пушокворӣ; либос

Қассоб - он ки гову гӯсфанд ва ғ. барои гӯшт мекушад, гӯштфурӯш

Қалъагӣ - филиззи нуқраранги вазнин ва нарми ёзанда, қалъӣ (аломати кимиёиаш Sn)

Қалам (арабии умумиистеъмол) – хома, килк

Қадаҳ (арабии умумиистеъмол) - зарфи нӯшидан, пиёла, ҷом, коса

Қайроқ – санги ғасон, санге, ки бо он теғ, корд ва ғайраро тез мекунанд

Қайроқӣ - ҷилодор ва ялаққосӣ

Қайчӣ - олати дутеғай ба ҳам пайвасте, ки бо он матоъ, коғаз, мӯй ва ғ. мебуранд, миқроз

Қамчин (калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ) - тозиёна, олати аспронӣ

Қаллоқ - чӯби панҷшоха

Қанора - овезаи чангақдори қассобӣ

Қарабой – сирдор, эмаландуда

Қолиабгир - шахсе, ки аз маводди мосай ҳамроҳ бо часб ва маводди афзуданӣ қолаб месозад

Қиморбоз - касе, ки бо бозии қимор машғул аст, он ки ба бозии бурду бохтнок одат кардааст

Қошуқ – абзоре чӯбӣ ё филиззии дастадор барои хӯрдани таъом, чумча, кафча

Қолин (калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ) – гилеми пашмини патдор

Қулф - асбобест оҳанин, ки бо вай дарҳоро мебанданд

Қутгӣ – ҳар чизи аз чӯб, картон, филиз ё маводди пластикӣ сохташудаи чоркунҷа, ки барои ҷо додан ва нигоҳ доштани чизҳо хидмат мекунад, чаъба; сандуқча

Қӯрғошим – сурб; филиззии нисбатан нарми хеле вазнини хокистарранг, ки барои сохтани сочма, тир, ҳарфҳои матбаа ва ғ. ба кор меравад, қӯрғошим

Л

Лагта - порча, қисме, ҳиссае аз матоъ

Лаган - зарфест филиззии чуқури калон. 2. шамъдон (ба ин маънӣ ҳоло дар забони зинда нест)

Лаълӣ - зарфи паҳни лабдор аст, ки вайро аз филиззот созанд ва дар вай чизҳои хушк андохта пеши меҳмон кашанд, ё ба ҷое пешкаш кунанд.

Лаввоҳ - лавҳакаш, рассоми лавҳанавис

Лачом - чизе, ки дар вақти саворӣ ба сару даҳони асп меандозанд.

Либос – пушокӣ

Лозимӣ - поҷома, эзор

Лунгӣ - порчаи матоъ, ки дар вақти сартарошӣ ба гардан мепечонанд.

Лулаболиш(т) - болишти гирди лулашакл

М

Матоъ - порча, қумош

Мактабдор - шахсе, ки мактаб месохт ва фарзандони мардумро дарс меод

Масҳӣ - пойафзолест тагтунук, бепошна, ки бо кафш ё бо калӯш пӯшида мешавад

Маҳсӣ - вожаи гуфтугӯӣ буда, «шакли вайроншудаи масҳӣ»

Махмал - матои нафиси патдори якрангва гулдор

Машк - зарфи чармине, ки бо вай об ва чизҳои обакиро мекашонанд

Машкоб - саққо; касе, ки бо машк обмекашонад

Марворид - як хел санги сафедчатоби пурқимат

Манқал (арабии умумистеъмол)- оташдоне, ки дар он оташ афрӯхта дар миёни хона мемонанд

Мисқоли - як хел докаи нозуки тунуки аълосифат

Мизбон - меҳмондор, соҳиби хона нисбат ба меҳмон (ин калима аз калимаи миз, ки чорпои таомхӯрӣ аст, сохта шудааст)

Мех - чӯб ё оҳани сартез аст, ки вайро дар замин, девор ва ё ба тахта мекӯбанд

Мехчагар - шахсе, ки мех тайёр мекунад

Мешигӣ - аз чарми меш (гӯсфанд) духташуда ё таҳияшуда, мешигӣ

Меъмор - 1. устои гилкоре, ки нақшакашии иморат ҳам аз дасташ ояд (ба ҳамин маънӣ зиндааст). 2. умуман устои бинокор

Милтиқ - аслиҳаи дастии ҷанг ва шикор

Мис - филизи сурхтоби маълум аст, ки аз вай зарфҳо месозанд ва дар техника ба кор меравад

Мисгар - хунарманде, ки аз мис ҳар гуна асбобу олати рӯзгор месозад.

Мистар - асбоби сатрқашӣ буда ин асбобро аз коғази ғафси саҳт ва риштаи абрешим месохтанд

Миёнҷӣ - миёнарав

Моку - олотест аз устухон ё шохи ҳайвонот, ки бофандагон дар вай найчаи пудро гузошта бо вай пудро аз байни тор гузаронанд

Моҳигир - касе, ки аз дарё, кӯл, ҳавз, моҳӣ мегирад

Моҳипаз - касе, ки моҳӣ мепазад ва мефурӯшад

Моҳут - матои пашмин

Муштак - чизе [як мушт аз бор] тарозудорони бозор дар вақти амир аз ҳосилоти деҳқонии баркашида шуданӣ чинсан бебаркаш ва бо ду дасти худ [ҳаққи тарозуро гӯён] мегирифтанд

Муаззин - азонгӯ; касе, ки бо гуфтани азон мардумро ба намоз даъват мекунад

Мурид (арабии умумиистеъмол) - иродатманд, хоқон, толиб

Мӯза - навъе аз пойафзоли соқдароз

Мӯзадӯз (точ) - устои дӯзандаи мӯза, мӯзадӯз

Мӯҳр - олоти филизӣ, ки ба рӯи он исми шахс ё номи идорае канда шудааст ва онро ранг карда, ба мактубҳо ва ҳуҷҷатҳо пахш мекунанд

Мӯҳркан - устое, ки мӯҳр меканад

Мӯҳтасиб - назораткунандаи бозорҳо ва корҳои динӣ

Мӯздур - мардикор, он ки рӯзбайъ кор мекунад, коргари рӯзмарра коркунанда

Мӯздурӣ (точ) - амали муздур

Мӯйчинак - анбӯрчаи нозуки лабтунук аст, ки бо вай аз бадан ва атрофи чашм мӯйро чинанд ё аз ҳар ҷо чизҳои нозуки мӯймонандро бо вай гиранд

Н

Навозанда - касе ки навозиш мекунад, меҳрубонӣ мекунад; навозишкор, лутфу марҳаматкунанда, навозишгар

Наққош (иктибосоти арабии хоси забони адабӣ-китобӣ) - нақшкунанда, нақши чизеро ба чизе кашанда, гулкорикунанда бар коғаз, девор ва дигар чизҳо

Найза - чӯби дарози суфтаи саҳти дар нукаш теғи борики нуктези фӯлодӣ
шинондашуда, ки яке аз силоҳҳои ҷангии қадимӣ ва ҳозира аст

Наддоф (арабӣ) - титкунандаи пашм ва пахта

Най - як навъ олоти мусиқии нафасӣ

Найқалам - қалами аз най сохташуда

Найнӣ - қошуқи чӯбини задудӣ

Наққош - рассом, сураатгир, муссавир

Нақшбанд - наққош, рассом, сураатгир, сурааткаш

Нақора - зарфи даҳонфароҳи бар рӯяш пушкашида ки чӯбак навозанд,
духӯл

Нақорачӣ - таблзан, нақоразан

Нақоранавоз - он ки нақора менавозад, мутриби навозандаи нақора,
нақорачӣ

Намад (тоҷ) - порчаест, ки аз пашми дағал тайёр карда мешавад ва аз он
кулоҳу чома, фарши хона ва ғайра месозанд

Намадгар - намадсоз, касе, ки намад мемолад

Нардбон - зинаи чӯбин

Нештар - олати фӯлодии нукборики бисёр тез, ки ҷароҳдон бо вай
маддаҳоро кафонда ва решаҳоро ҷок кунанд

Нонвой (тоҷ) - касе, ки касбаш нон пухта фурӯхтан мебошад

Нонпаз (тоҷ) - касе, ки нонро мепазад; нонво.

Нонфурӯш - фурӯшандаи нон; касе, ки нони пухтарот мефурӯшад.

Нова - чӯби миёнкӯфта шуда, ки дар обрезҳо ва обгузарҳо кор фармоянд
(дар лабҳои бом, дар осие, дар гузаронидани об аз болои ҷӯй ё ҷар)

Новача - донкосаи осие, ки аз вай ба сӯроҳии санг ғалла резад

Нойча – як хели сандони дарозрӯя, ки ба рӯи вай кӯзаву офтобаи мисиро
монда кӯбанд

Нилфурӯш – рангфуруш

Нуқра - сими холиси гудохташуда; навъи филиз

Нуқракӯб - чизе, ки ба рӯи вай парчаҳои нуқраро баста бошанд (**лиҷоми нуқракӯб**)

Нуқча - чӯбчаи ба сараш латта печонда равғандор карда, ки ба ҷои шамъ дар мазорҳо даргиронанд

Нухта - лаҷом, инон, ҷилав; абзоре аз чарм ё банд, ки барои нигоҳ доштани асп, хар ё чорпои дигар ба сари он андохта мебанданд; гулафсор

О

Обкашак - чӯбест, ки ба ду нӯги вай сатил ё ду кӯзаро овехта худашро ба китф бардошта бо вай об ё ин ки чизҳои обакиро аз ҷое ба ҷое кашонанд (нассос)

Оҳан - филизи саҳт, ки аз гудохтаи он асбобҳои гуногун месозанд

Оҳангар - ҳунарманде, ки аз оҳан афзорҳои гуногун месозад.

Олтингӯгирд – кибрит

Оқсақол - мӯйсафед; калонтар, сардор, арбоб

Обрез - зарфи обрезӣ

Осиёбон - осиедор

Оташгирак - олатест оҳанин, ки бо вай оташро гиранд

Оташқов - олотест чӯбин ё оҳанин, ки бо вай оташи оташдонҳоро мекобанд

Оҳак - сангест аз чинси санги мрамор, аммо пасттар аз он, ки дар иморатҳо ва дигар корҳо ба кор мебаранд

Ошпаз - касе, ки ҳунараш ош пухтан аст; таббоҳ

Офтоба - зарфи филизӣ ё сафолӣ барои дасту рӯ шустан, обдаста

П

Палос (точ) -1) фарш, гилем, намади дурушти аз пашм бофташуда. 2) либоси пашмини дурушт

Пардоз - ороиш, зебу зиннат, сайқал

Патак - порчаест, ки дар даруни кафш мегузоранд

Пахта - гиёҳе, ки нахҳои ғӯзаи он дар матоъбофӣ ба кор меравад; нахҳое, ки аз ғӯзаи он гиёҳ берун меоранд ва чун аз пунбадона тоза карда мешавад, на танҳо дар бофандагӣ истифода бурда мешавад, балки чома, кӯрпа ва ғайра аз он пур карда мешавад

Пахтакаш - он ки пахтаро аз ғӯза ҷудо карда, ҳаллоҷӣ кор карда чигиташиро мегирад

Пашм - мӯйе, ки дар бадани ҳайвонот мерӯяд

Патак - порчаест, ки дар даруни кафш мегузоранд

Парра - дандонаи чархи осӣ

Парда – чимилиқ

Парвонаҷӣ – 1. иҷроқунандаи фармони подшоҳӣ. 2. амал, мартабае буд дар дарбори амири Бухоро

Парма - олатест, ки бо вай як чизеро сӯрох кунанд

Паррик - чархест ҷуфтпарра, ки нӯғҳои парраҳояширо бо ресмон ба ҳам пайванд диҳанд, бофандагон каловаро бар вай гузаронда, аз вай ба воситаи чархи ресмонресӣ ба найча гузаронида пуд ё ин ки ба зағӯта гузаронида тор тайёр кунанд

Пероҳан – курта

Пешхон - он ки ҳасабу насаби шахсеро, ки ба маҷлис даромадааст, ба ҳозирон мегӯяд; муарриф

Пешгир - порчаи махсус духташуда, ки дар вақти кор пеши худ мебандад, пешдоман, пешбар, пешбанд

Пешавар - ҳунарманд, санъаткор, косиб, ҳунарпеша

Пешаварӣ - ҳунармандӣ, косибӣ

Пойтеша - тешаи калони дастадароз, ки бо вай рост истода ҷӯб метарошанд

Пойтоба - латтаест, ки пеш аз пӯшидани муза ё масҳӣ ба по печонанд.

Порадуз - куҳнадӯз

Пойабзолдуз // пойафзордуз - он ки поафзор медузад, кафшдӯз

Пойандоз - 1. порчаест, ки дар зери пой подшоҳони феодалӣ дар вақти меҳмон шудани ӯ ба ҷое меандохтанд. 2. қолинчаи камбари дароз, ё мисли ин ягон чизи бофта, ки дар роҳ ва зинаҳои иноҳи калон меандозанд.

Подабон - касест, ки подаро ҳар пагоҳ ба ҷаро мебарад ва бегоҳ оварда ба соҳибонашон месупорад

Покӣ - поку, устура, теғ

Поякӣ - чилимфурӯш

Поза - олати сартези ҷӯянии рехтааст, ки ба сари амоч гузаронида, бо вай замин ронанд

Позарез - он ки касбаш поза рехтан аст, касиби позасоз

Поку - теғи тез, ки бо он ришу мӯйсар метарошанд, устура

Порадуз – куҳнадӯз

Подабон – посбон ва ҷародиҳандаи пода

Пошна –1. куни по. 2. Куни муза ва кафш. **Пошна задан** а) аспро ба пошна зада рондан, б) ба тарафи пас задани тири милтиқ, таппонча, тӯп

Пушок - ҳар чизи пӯшиданӣ

Пуст - пардаи ғасфи аз рӯи гӯшт кашидашудаи ҳайвонот, одамӣ ва пардаи берунии ангур, себ барин меваю сабзавот

Пустин - либоси аз пӯсти пашмдор дӯхташуда

Пустак - пусти ҳайвонот, ки ҳамчун палос ё кӯрпача истифода мебаранд

Р

Расонанда - он ки ва ё он чи чизеро ба ҷое бурда мерасонад

Равғангар - касе, ки равған мекашад, ҷувозкаш

Раммол - фолбин, ғайбгӯ, пешгӯ

Рангрез - касе, ки матоъҳои навбофтаҳо рангрезӣ мекунад

Ранда - асбобе, ки бо вай ҷӯб ва тахтаро тарошида ҳамвор кунанд

Рачча - танобест, ки бо вай ҳамвории ҷӯбҳоро дар вақти тарошидан, деворҳоро дар вақти сохтан, заминро дар вақти кор кардан, ростии қатори гулҳо ва ниҳолҳоро дар вақти шинондан санҷанд

Ресанда - он ки ресмон метобад, нахрес

Рехтагар (тоҷ) - касе, ки мис ё филизоти дигарро гудохта, дар қолиб рехта, зарф ва олоти гуногун месозад, оҳангудоз

Рикоб (арабӣ) - ҳалқаи оҳанӣ, ки аз ду тарафи зини асп ё хар овезон карда, вақти саворӣ панҷаҳои поро ба он медароранд, узангу

Руфӯ - бофта ислоҳ кардани ҷома ё гилеми дарида ва ё сӯхта, ба тавре ки ҷои дурустшуда маълум нашавад

Рух - номи металл

Рубоб - сози маълуми тордор

Рӯпокча - порчаест, ки бо вай баъд аз шустани рӯй худро пок кунанд

Рӯ(й)банд - порчаест, ки занон бар рӯи худ андозанд

С

Саҳҳоф – муқовасоз.

Сарроф - [1. фарқкунандаи пули сара аз носара, пулҳои сараро аз носара ҷудоқунанда]. 2. касест, ки пулҳоро ба якдигар бадал мекунад

Сарулибос – маҷмӯи пушидани

Сарупо - ҷомаи инъомӣ, масалан мегӯянд: **ба фалонӣ сарупо мукофот доданд**, яъне ҷома доданд

Савдоқунанда – тоҷир, фурушанда

Савдогар - он, ки бо хариду фурӯш машғул аст, тоҷир

Саис - парастори асп, аспбон; нигоҳ кун. ба маънии соис

Салла - дастор, аммома

Сарбанд - рӯймоли сари занон; рӯймол

Сарандоз - порчае, ки ба сари худ нобаста андозанд

Сатин - навъе аз газвори гулдор ё бегули ҷилодор

Сартарош - устое, ки мӯйсар мегирад

Саллох - он ки гӯсфанд ва ғ. кушта пуст меканад, қассоб

Сангзан - касе, ки сангандозиро варзиш карда бошад ва сангҳои андохтааш беҳато ба нишон расад

Саробон - саройбон, касе, ки корвонсаройро посбонӣ мекунад

Сарроф - заршинос, фарққунандаи пули сара аз носара. Ивазқунандаи пул, он касе, ки пулро бо пул иваз мекунад

Сарпӯш - чизе, ки бо вай даҳони дег ва дигар зарфҳоро мепӯшонанд

Сабад - зарфест, ки аз хасҳо ё химчаҳоидарахтмебофанд

Сандон - оҳани калони сарпахн аст, ки бар рӯи вай оҳан, мис ва филизҳои дигарро монда кӯбанд

Сандуқ - қутии дару бастанок

Санҷ - лаъличаи пуштдастдор, ки дуи онро ба ҳар ду даст гирифта дар ҳавои махсус ба ҳам зада навозанд (олати мусиқӣ)

Сароча - хона ва хаймаи хурдтарак

Самовор (р) - зарфи филиззии ҷумакдори махсус барои ҷӯшонидани об

Самоворчӣ – чойдамкун

Сиёҳкор - касе, ки мӯза ва кафшҳои кӯхнаро пардоз медиҳад.

Сим - нуқра, номи филиз

Симбоз - он ки дар болои сими тарангкашида ҳар навъ бозиҳо иҷро мекунад, дорбоз

Сих - милли борики филлизии нӯгтез; сихи кабоб

Себанд - калтакҳои дарози себанддор

Собун - он чи аз чарбу ё равғанҳои дигар бо омехтани содда ва ишқор сохта мешавад ва барои шустушӯи бадан ва либос ба кор меравад

Собунгар - қосибе, ки собун тайёр мекунад, собунсоз

Собунпаз - қосибе, ки собун тайёр мекунад, собунсоз

Собунфурӯш - касе, ки собун тайёр мекунад ва мефурӯшад; фурӯшандаи собун

Сорбон - шутурбон, ниғаҳбони уштур

Созанда – мусиқинавоз

Сурнай - нойи сур, сурнай, ки дар тӯй, ҷашн ва идҳо бо ҳамроҳии созҳои дигар менавозанд

Сурнайчӣ - сурнайнавоз

Сунба - мили оҳанин аст, ки бо вай чоеро сӯрох кунанд ва сӯрохҳоро тоза кунанд (масалан, сӯрохҳои милтиқ ва тӯпро)

Сута -асои харротии сарнайзадор

Сӯзан - асбоби фӯлодии борики нӯгтези думсӯрох, ки бо вай либос ва порчаҳоро дӯзанд

Сӯзангар (тоҷ) - устое, ки сӯзан месозад

Сӯхон - асбоби пӯлодие, ки сатҳаш ноҳамвор буда, барои соидан ва тез кардани корд, дост, қайчӣ ва ғайра ба кор меравад; сӯян

Суф - навъи матои пашмин

Т

Тахтаварғ - банди чӯбин ё сангини об аст, ки дар вай обро бо тахта мебанданд

Тахтапул - пуле, ки аз чӯбу тахта сохта шудааст

Тахтакат - кати чӯбин

Табар - олати ҳезумкафонӣ ва дарахтбуррӣ

Табарзин - ҷангафзори табаршакл, ки онро сипоҳиён дар пеши зини асп овезон мекарданд ва қаландарон ба даст гирифта мегаштанд

Табл (арабии умумиистеъмол) - нақора, духул

Табак – зарфи паҳн барои хӯроки ғализ; лаълӣ

Тағора - зарфи калони сафолӣ, филизӣ ё чӯбӣ (*барои ҷомашӯӣ ва хамиргирӣ*)

Таблкӯб (арабии умумиистеъмол) - таблзан, нақоразан

Тамоку - растании талхбарг аст, ки барги вайро хушконида дар чилим ё дар қоғаз оташ дода, дудаширо фурӯ мекашанд

Тамокукаш - он ки папирос ё чилим мекашад

Танбӯр - як навъ асбоби мусиқӣ

Танбӯрӣ - танбӯрнавоз

Танбӯрнавоз - он ки танбӯр менавозад; танбӯрӣ

Танӯр - оташдони нонпазӣ

Такбандбоф - косибе, ки такбанд мебофад

Тагламадуз- касе, ки ба соқӣ мӯзаи кӯҳна таг ва рӯй мебандад

Тагчарм - пойафзори тагаш аз чарм, подош

Тарозу - мизон, олоти баркашидани чизҳо

Тарозудор - касе, ки тарозу дорад ва молҳои бозорро бармекашад

Тарозубон - тарозудор, он ки дар бозорҳо дар сари тарозу меистад

Тасма - чарми камбари дароз буридашуда, камарбанд

Тасмабозӣ - як навъ аз бозиҳои пешина

Тасбеҳ (арабии умумиистеъмол) - донаҳои ба ришта кашидашуда, ки диндорон дар вақти зикр онро як-як мегардонанд

Телпак - каллапӯши пустӣ (аз мӯина)

Теғ (точ) – шамшер, ханчар

Теша - абзори дуредгарӣ барои тарошидани чӯб

Тилло – зари холис

Тир - партобаи милаи нӯгтезе, ки аз камон ба сӯи ҳадаф партоб мешавад, абзори ҷанг, ки аз чӯб сохта, ба нӯгаш оҳан нишонда ба воситаи камон ба нишона партофта мешавад

Тиргар - касе, ки тир месозад, тирсоз

Тиргак - чубест, ки ба пушти девори ба як тараф хамхӯрда монанд, то ки нағалтад

Тоқия – каллапӯш

Тозиёна - олати аз пӯст бофта, ки бо вай аспро зананд

Тӯқум - полони хар

Тӯқумдӯз - косибе, ки тӯқуми хар медӯзад

Тӯқумдӯзӣ - он ки тӯқум (полони хар) медузад

Тӯф – таноби дар нугаш пӯпакдори сиёҳ, ки духтарҳо ба муяшон мебофанд (шамола, ҷамолак)

У

Усто – кордон.

Ф

Фаровез - парчаест, ки дар гирдогирди чома аз дарун дӯзанд ва бо вай канори астарро бо канори абраи чома бахам пайванд диҳанд

Фаранҷӣ - чодирӣ аз сар то кадам фуруғирандаи занон

Фонус - чизи қуттимонанди филизии дастадор, ки атрофаш бо шиша, қоғаз ва ғайра гирифта шудааст ва дар он чароғ ё шамъ фурузон мегардад.

Фойтунҷӣ – аробачӣ

Фӯта - порчаи сербари дароз аст, ки ба миён печонида мебанданд. Лӯнгии ҳаммом ва лӯнгии сартарошон

Фӯтадор – касе, ки дар миён фӯта дорад

Фурушанда - боеъ, касе, ки чизеро ба ивази пул ва ё чизе ба касе медиҳад

Х

Харрот - тарошандаи чӯб дар чарх бо қалами фӯлодӣ

Хайма - чодарест. ки бар сари чӯбҳо рост кунанд, бо танобҳо кашида банданд ва дар даруни он дар марғзорҳо, боғҳо ва сайргоҳҳо зиндагонӣ кунанд

Ханҷар - теғи рости борики дудама

Харкор - касест, ки бо кор фармудани ҳар рӯз мегузаронад

Халта - чизе, ки аз латта ё шол дӯзанд ва ба даруни вай ҳар чизро андозанд

Хавоза - чӯбҳои бар сари сутунҳо баста, ки дар бинокорӣ барои кор кардан дар ҷойҳои баланд бар болои вай истанд. 2. чӯбҳои бар сутунҳо гузошта, ки бар болои он навдаи токро гиранд

Харос - осиеи аспӣ

Хишт - лои дар қолаб рехта хушконидашуда

Хиштфарш - ҷое, ки ба заминаш хишти пухта чида шудааст, фарши бо хишт чидашуда

Хишткаш - он ки ба ҷои сохтмон хишт мекашонад

Хик – машки аз пӯсти бузи пашмаш нотарошида сохташуда, ки дар вай равшан ва монанди онро андозанд

Хон - дастурхон, ки дар рӯи он таом гузоранд

Ходим - он ки хидмат мекунад, хидматгор; нӯкар

Хоиск - болқай оҳангарон, путки калон

Хум - кӯзаи калони гилӣ барои нигоҳ доштани об, шароб ва дигар чизҳои моеъ

Хумча - хуми майда

Хумдон - доши сафолпазӣ, хиштпазӣ ва гачу оҳакпазӣ

Хурма - зарфест даҳонфарохи дугӯшаи сафолӣ, ки дар вай говонро дӯшанд

Хула - филизи аз мисс, биринҷӣ ва рӯҳ омехта гудохта рехташуда
(*ҳалқаҳои дар зангҳои шутур аз ҳамин ҷинс аст*)

Хӯса - ҳайкали одаммонанде, ки аз чӯбу латта сохта, дар боғҳо ва полезҳо барои тарсондани парандагон мешинонанд

Ҳ

Ҳаллоҷ - касе, ки бо асбоби махсус пахтаро аз пундона ҷудо мекунад

Ҳалво - хӯрдание, ки аз орд, ширинӣ, раған, мағзи дона ва бо омехтани дорувориҳои хушбӯ тайёр карда мешавад

Ҳалвогар - он, ки ҳалво мепазад; ҳалвопаз, ҳалвофурӯш

Ҳалвогарӣ - ҳалвопазӣ 1; ҳалво пухтан, касби ҳалвопаз

Ҳалвогархона - коргоҳи ҳалвогар

Ҳалвопаз - он ки ҳалво мепазад

Ҳаммол - борбар, боркаш, борбардор

Ҳаммоӣ - борбарӣ, боркашӣ, борбардорӣ бар дӯши худ

Ҳаммом - гармоба, ки дар он ҷо мардум шустушӯ кунанд

Ҳаммомвор – мисли ҳаммом гарм

Ҳамён - киса, кисае, ки аз чарм ё матоъе барои нигоҳ доштани пул духта шудааст

Ҳампеша - нҳое, ки ҳама ба як касб машғуланд, ҳамкор, ҳамшӯғл

Ҳарба –силоҳ

Ҳарир - абрешим, шохӣ, матоъи абрешимӣ

Ҳунарпеша - ҳунарманд

Ҳезум - сӯзишворӣ аз чӯб

Ҳезумдон – ҷойи ниғаҳ доштани ҳезум

Ҳезумкашӣ - аз ҷое ба ҷое бурдани ҳезум, кори ҳезумкаш

Ҳезумхона - ҷои махсус барои нигоҳдории ҳезум

Ҳезумкафонӣ - ҳезум кафондан; ҳезум майда кардан, кори ҳезумкафон

Ҳулла - 1. пушок. 2. пушокворӣ; як навъ бофтаи абрешимӣ

Ҳуллал – ҷамъи ҳулла

Ҳуллабоф - ҷомабоф, либосбоф; бофанда

Ҷ

Чалвор – гунаи шалвор

Чанг - созест ки вайро навозанд

Чангак - оҳани сархамида, ки бо вай ҳар чизро банд карда гиранд

Чангча – 1. оҳани сархамида, ки ба вай ҳар чизро овезанд. 2. оҳани панҷадори хӯрокхӯрӣ

Чарх (тоҷ) - дастгоҳе, ки абрешим барои борик, маҳин ва дароз шуданаш ба он тоб дода мешавад

Чарм - пӯсти ош дода пухтаи ҳайвонот, ки аз он мӯза ва дигар чизҳо дӯхта мешавад

Чармгар - касест, ки аз пӯсти ҳайвонот чарм месозанд

Чармгарӣ - кор, касби чарм тайёр кардан; корхона ва коркарди чарм

Чайла - хоначаи аз шохҳои дарахт ва алафу хас сохташудаи сари кишт, полиз ва ғ., коза

Чамадон – ҷомадон; қуттии (сандуқчаи) махсуси дастакдор барои андохтани либосворӣ ва чизҳои дигар

Чароғ (тоҷ) - зарфест, ки бо пилта ва равған даргиронда торикиро равшан мекунад

Чароғпоя - асбобе, ки ба болои он чароғ гузошта мешавад

Чарчинфурӯш - фурӯшандаи ҳар гуна майда-чуйда (оина, шона, ришта)

Чарчинфурӯшӣ - фурӯхтани чарчинворӣ, савдо кардан бо молҳои чарчинворӣ; фурӯшгоҳи чарчинворӣ

Чашмбанд - пардаи мӯйин аст, ки занон бо вай рӯи худро аз мардон мепӯшонанд

Чадвалкаш - нақшакаш, тарҳсоз, лавҳнигор

Челонгар - оҳангарест, ки аз оҳан ҳар гуна асбобҳоро созад

Чилим (калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ) - зарфест, найнӯл, ки дар дарунаш об андохта, бар сараш тамоку даргиронда аз нӯлаш дуди тамокуро мекашанд

Чилимкаш - он ки чилим мекашад, кашандаи чилим

Чилимкашӣ - амали кашидани чилим, қалёнкашӣ; чой ва макони чилимкашӣ

Чит (ҳиндӣ) - газвори аз нахи пахтагӣ бофташуда

Читгар - хунарманде, ки матоъ мебофад. Афкандагар – нақшу нигорандозанда бар чит

Чойчӯш - зарфи филиззие, ки дар он барои чой дам кардан об мечӯшонанд

Чойник - зарфи чинӣ, ки дар он чой дам мекунанд

Чодар (точ) - хайма, хиргоҳ; фаранҷӣ ё пардаест, ки занон бар сари худ гирифта худро аз мардон пинҳон медоранд; пардаи чоркунҷаи фарохест, ки аз чор гӯшааш нигоҳ дошта бар вай тут, зардолу ва монанди инҳо меваҳои сардарахтиро афшонанд

Чокар - хидматгор; навкар; фармонбардор

Чимилик// чодар – парда

Чилликрес - он ки бо чиллик пашм мересад, он ки касбаш дар чиллик пашм ресидан аст

Чироқчӣ – номи ноҳия дар Қачқадарё

Чумча - қошуқ ва кафгири кӯчак

Чустак - анбури хурди нӯгборики ҳамвор

Чӯпон - рамабони бузу гӯсфанд

Чӯпонӣ - кор ва амали чӯпон, рамабонӣ, даҳмардагӣ

Чӯбдаст - чӯбе, ки ба даст гирифта мегарданд, асо, калтак

Чӯбак - навъе кӯбаи сода, ки маъмулан аз он барои навохтани таблҳо ва синҷҳо истифода мешавад

Чӯянрез - он ки чӯянро об карда ба қолаб мерезад, рехтагар

Чӯт(р) - асбоби чоркунҷаи симу муҳрадор барои ҳисобу китоб

Ч

Чадвал - олате, ки ба воситаи он хатти рост кашида мешавад

Чилав - афзори чармини сари асп, ки барои ба даҳони асп андохтан ду оҳанҷаи пайваст дорад ва ба он асп идора карда мешавад, лаҷоми асп

Чилавдор - қадимӣ хидматгоре, ки аспи хоҷаашро дошта меистад, пешхидмати мутасаддии асп, хидматгоре, ки пеш-пеши одами мансабдор меравад; аскарӣ хидматгори афсари қисми савора

Чел - занҷире, ки (дар аморати Бухоро) ба гардани бандиён мебастанд: чел андохтан, чел задан

Чевачӣ - номи яке аз мансабҳои поёнӣ дар аморати Бухоро; сардори қаравул ва дидбонҳо

Чома - либоси абра астардори пахтадори пешкушода. Умуман пӯшокворӣ

Чомашуйхона - ҷои махсуси ҷомашӯӣ

Чорчӣ - касе, ки дар кӯчаву бозорҳо фармони ҳукумат, гум шудан ё ёфт шудани чизеро бо овози баланд эълон мекард, чорчӣ, мунодӣ

Чуфтрон - он ки чуфт меронад, он ки бо чуфт замин шудгор мекунад.

Чул - болопӯши аспу ҳар ё ҳачир ва ғ

Чувол к. арабӣ кардашуда аз **гувол** – ҳалта ё тӯрбаи калон

Ш

Шамъ (арабии умумиистеъмол) - чизест мум ё чарбу ё ҳар дуру дар қолаби пилта гудохта ва баъд аз сард шуданаш дармегиронанд

Шамшер - тегест дароз ва қатъ, ки дар ҷангҳо ба қор ояд; сайф, шоф

Шамшерёл - ҳайвони ёлаш сих-сихи ростистода

Шиша - чисми шаффофи зудшикан; як навъ шағали сафед, оҳак ва баъзе моддаҳои дигарро дар кӯраҳои махсус об карда, дар қолабҳои гуногун мерезанд

Ширинкор - одами ҳазлбоз, латифагӯй

Шикорчӣ - касе, ки пешааш шикор кардани ҷонварон аст; шикоргар, шикоргир

Шолча - палоси бофтаи пастсифати пашмини хурд

Шона - олатест, ки дар дӯкони бофандагӣ торхоро ду то - ду то аз даруни вай гузаронанд

Шоҳӣ - матоъи аз нахи абрешимӣ бофташуда, ҳарир

Шоликор - касе, ки шолӣ кошта биринҷ истеҳсол мекунад

Шоликорӣ - амали шоликор; заmine, ки дар он шолӣ киштаанд; кишти шолӣ, киштани шолӣ

Шустагар (тоҷ)- касе, ки ба пешаи шустагарӣ машғули дорад

Шустагарӣ - касб ва кори шустагар

Шалвор - эзор, шим

Шунаванда – вежагии касе, ки садое ё суханеро мешунавад; гӯшдиҳанда; сомё; хонанда, донишҷӯ (дар баъзе мактабҳои олий)

Шоф - абзоре оҳанӣ бо теғае дарозу тез, ки дар қадим дар ҷанг ба кор мерафт; сайф, шоф, қилич

Шоту – нардбон

Э

Эзор - поҷома, лозимӣ

Я

Яккакорд - корди калони ғилофдор, ки ба миён меовезанд

Яктаҳкурта - яктаҳе, ки ба даруни вай мисли гиребони курта гиребоне духта мешуд, ин гиребонро кушода мондан ё тугма кардан мумкин буд, агар бо тугма баста шавад, монанди пӯшидани курта аз зери яктаҳ менамуд

Яктаҳ - ҷомаи беостар

Яктак - чомаи беостар

Яхдон - сандуқи чармин аст, ки як чуфти онро ба як асп бор карда чизҳои шикананда ва нозукро бо вай кашанд

Ямоқӣ - порчае, ки ба ҳар чизи дарида ва порашуда медузанд, пина, васла; каппагӣ